

Kultur som motstånd och motkraft

Kultur som motstånd och motkraft

Kristen humanism 2016

Utgiven av Förbundet Kristen humanism

SJUTTIOSSJUNDE ÅRGÅNGEN

Förbundet Kristen humanism

Adress: Kristen humanism, c/o Sven Hillert, Karsjö Linvägen 10, 820 40 Järvsö.
Tel 073-991 24 98. E-post: info@kristenhumanism.org.

Ordförande: Sven Hillert, Järvsö.

Redaktionskommitté: Gun Andersson (teknisk/administrativ redaktör),
Lisbeth Gustafsson, Olle Kristenson, Annika Sjöqvist Platzer, Hanna Stenström
och Dag Tuvelius (sammankallande).

Ansvariga för recensionsavdelningarna: Hanna Stenström (religion, teologi,
filosofi), redaktionen (historia, samhälle), Dag Tuvelius (naturvetenskap),
Ivo Holmqvist (skönlitteratur, litteraturvetenskap).

Urval av bilder: Dag Tuvelius

Språkgranskare: Ullaliina Lehtinen och Leif Ohlsson.

Medlemskap i Kristen humanism erhålls genom att sätta in årsavgiften
på förbundets bankgiro 276-6327.

Årsavgiften för enskild medlem: 200 kr (önskvärd avgift 350 kr),
studerande 100 kr, familj 250 kr (önskvärd avgift 350 kr).

Årsboken ingår i årsavgiften.

Förbundet har sin utgångspunkt i kristen humanism. Genom sin verksamhet vill förbundet fortgående tolka och gestalta hur kristen tro och humanism hör samman. Kristen humanism vill verka för ekumenik och en levande dialog mellan kyrka, kultur och samhällsliv. Förbundet Kristen humanism står fritt i förhållande till trossamfund och politiska partier och eftersträvar öppna kontakter mellan människor med olika tros-, livs- och samhällsåskådningar. Förbundet vill vara samtalspartner med företrädare för vetenskap, politik och socialt arbete och söker impulser i konstnärligt skapande. Tillsammans med ideella folkrörelser vill Kristen humanism verka för skapelsens återupprättande, internationell solidaritet, fred och rättvisa.

Utgiven med bidrag från Samfundet Pro Fide som förvaltare av kyrkoherde
Nils Henrikssons Stiftelse
och med bidrag från
Stiftelsen CL Lindauers fond
Stiftelsen Sverige och Kristen tro

2015 Förbundet Kristen humanism

Produktion och tryck: Trydells, Laholm.

ISSN 2001-7421

ISBN 978-91-983008-0-2

Innehåll

Förord	12
<i>Lars Söderholm och Hilda Lind</i>	

Bilder i årsboken	14
-------------------	----

Artiklar

Det förlorade ordet	17
<i>Eric Schüldt</i>	

Frihetsteatern i Jenin: Kultur som motstånd och spegel	21
<i>Johanna Wallin och Jonatan Stanczak</i>	

IS plundring av kulturskatter	29
<i>Mohammad Fazlhashemi</i>	

Public service lever farligt	35
<i>Erika Bjerström</i>	

”Klokast är den som vet att han inte vet” (Sokrates) Om bildning och bildningssyn i den nya komplexiteten	38
<i>Lisbeth Gustafsson</i>	

Pressfotografen – den ofrivillige opinionsbildaren	52
<i>Mikael Ringlander</i>	

Imperiekritiskt förhållningssätt – vilken skulle skillnaden bli?	55
<i>K. G. Hammar</i>	

Alla människors delaktighet ett måste för en hel kyrka – Intervju med Linda Vikdahl	61
<i>Annika Sjöqvist Platzner</i>	

Från synd till existentiell spegel – om kyrkan och filmen <i>Tuulikki Koivunen Bylund</i>	65
Konst som gör ont <i>Mikael Larsson</i>	69
Kulturarvens kraft <i>Peter Aronsson</i>	75
Amish i ambivalens <i>Markus von Martens</i>	97
Kultur som motkraft – konsten är tvilling med tron <i>Caroline Krook</i>	103
Resan <i>Stefan Helgesson</i>	111
Språk, natur, musik <i>Mattias Martinson</i>	121
Tillväxt inifrån, utifrån ett sommarmöte <i>Sven Hillert</i>	131

RECENSIONER

Religion, teologi och filosofi

Palestinsk bibeltolkning <i>Helene Egnell</i> Mitri Raheb, <i>Tro under ockupation, Palestinsk bibeltolkning</i>	141
Tala försonligt om försoning <i>Sven Hillert</i> Carl Reinhold Bråkenhielm och Göran Möller (red), <i>Tala om försoning, reflektioner över ett centralt tema i kristen teologi.</i>	142
Bildning i tolkningens tid <i>Björn Skogar</i> Bengt Kristensson Uggle, <i>Gränspassager: bildning i tolkningens tid.</i>	144

Religion och konflikt – finns ett samband?	145
<i>Kjell-Åke Nordquist</i>	
Tomas Lindgren <i>Religion och konflikt. Komplexa samband, komplexa orsaker.</i>	
Jesus med judiska ögon	147
<i>Håkan Bengtsson</i>	
Svante Lundgren, <i>Jesus med judiska ögon.</i>	
Den svenska religiösa normaliteten	148
<i>Katarina Westerlund</i>	
David Thurfjell, <i>Det gudlösa folket: De postkristna svenskarna och religionen.</i>	
Kan påven återupprätta arvet efter Andra Vatikankonciliet?	149
<i>Olle Kristenson</i>	
Ola Tjørhom, <i>Fornyelsen som forsvant.</i>	
Den gudomliga historien	151
<i>Petra Carlsson</i>	
Jayne Svenungsson, <i>Den gudomliga historien: profetism, messianism & andens utveckling.</i>	
Välfärd och religion	152
<i>Hanna Stenström</i>	
Johan Gärde, <i>Religion och socialt arbete.</i> Anders Bäckström (red.), <i>Välfärdsinsatser på religiös grund. Förväntingar och problem.</i>	
Sjung svenska folk	155
<i>Caroline Krook</i>	
Per Olof Nisser, Inger Selander, Hans Bernskiöld, <i>Psalmernas väg, Kommentar till text och musik i Den svenska psalmboken, Band 1.</i>	
”Bibeln befriad från fromma konventioner”	156
<i>Hanna Stenström</i>	
Lina Sjöberg, <i>Ofromma bibeltolkningar.</i>	
Historia och samhälle	
Rabulistiskt rödskägg i Lund	159
<i>Ivo Holmqvist</i>	
Bengt Olle Bengtsson och Gunnar Broberg (red): <i>Bortom det acceptablas gränser. Bengt Lidforss och lundaradikalismen.</i>	

Välfärdsmodellen i historiskt perspektiv 160

Hanna Stenström

Irene Wennemo, *Det gemensamma. Om den svenska välfärdsmodellen.*

Naturvetenskap

Osynlig materia, osynlig energi 162

Lars Söderholm

Ulf Danielsson, *Mörkret vid tidens ände. En bok om universums mörka sida.*

Gediget och levande om svarta hål 163

Lars Söderholm

Bengt Gustafsson, *Svarta hål. Teorierna, upptäckterna, människorna.*

En kort historik över mänskligheten 165

Erik Lundgren

Yuval Harari, *Sapiens: en kort historik över mänskligheten.*

Skönlitteratur och litteraturvetenskap

”Från ”amo” till ”morioer” 167

Rune Forsbeck

Stina Otterberg: *Älska, dricka, sjunga, leva, dö. En essä om Erik Axel Karlfeldt.*

Till poesiens lov 168

Inge Jonsson

Jacques Werup: *Du har funnits här. Poesi på liv och död.*

Rykande aktuell 83-åring 169

Erik Lindberg

Hans Fallada, *Hur ska det gå för Pinnebergs?*

Försokratiker runt Landskrona 170

Inge Jonsson

Jesper Svenbro, *Ekeby trafikförening.*

Mellan lögn och vantolkning döljs sanningen 171

Yrsa Hilding

Juli Zeh, *Stopptid.*

”Det stora äventyret” <i>Per-Erik Ljung</i> Carl-Göran Ekerwald, <i>Kom, madame, fru.</i>	172
”Mitt i bullret hörs en stilla ton...” <i>Ivo Holmqvist</i> Svante Nordin, <i>Sven Stolpe – blåsten av ett temperament.</i>	175
Uppskattad utomlands – förbisedd i Sverige? <i>Göran Wessberg</i> Carl-Henning Wijkmark: <i>Romaner 1972-1986 + Romaner 1994-2013.</i>	176
Sex, droger och litteratur <i>Yrsa Hilding</i> Hans Blomqvist, <i>En levande eld: Milena – en biografi.</i>	178
Apokalypsens tid <i>Inge Jonsson</i> Håkan Håkansson: <i>Vid tidens ände. Om stormaktstidens vidunderliga drömvärld och en profet vid dess yttersta rand.</i>	180
Fenomenet Astrid Lindgren <i>Inger Littberger Caisou-Rousseau</i> Jens Andersen, <i>Denna dagen, ett liv. En biografi över Astrid Lindgren.</i>	181
”Livet är en ljusstråle som rispar mörkret, sen är det borta” <i>Margareta Sihlberg</i> Jón Kalman Stefánsson, <i>Fiskarna har inga fötter.</i>	182
En plötslig förnimmelse <i>Per Erik Ljung</i> Birgitta Holm, <i>Språnget ut i friheten.</i> <i>Om ögonblicket då konsten blir revolutionär.</i>	183
”Jag hoppas kunna skriva Boken” <i>Inger Dejke</i> Annelie Brännström Öhman, <i>Stilensm unterhet.</i> Sara Lidmans författardagböcker från Missenträsk 1975–1985.	184
Livsglädje, dödshot och försoning <i>Lars-Ola Johansson</i> Carl-Johan Malmberg, <i>Nattens fågel & Den nya dagen:</i> <i>Essäer om Gustav Mahlers symfonier.</i>	185

En litteraturhistorisk stalker <i>Inger Littberger Caisou-Rousseau</i> Sigrid Combüchen, <i>Den umbärliga.</i>	186
Röst åt dem som inte hörs <i>Inger Dejke</i> Claire Messud, <i>Kvinnan på övervåningen.</i>	187
Långdistanslöparens uthållighet <i>Ivo Holmqvist</i> Per Rydén: <i>Nerskrivning. Egensinniga sidor. Kvarglömda dagar.</i>	188
Här föddes Astrid Lindgrens avsky mot våld <i>Göran Wessberg</i> Astrid Lindgren: <i>Krigsdagböcker 1939-1945.</i>	190
Var det själva ordningen som stod för döandet? <i>Rune Forsbeck</i> Steve Sem-Sandberg: <i>De utvalda.</i>	191
Full fart fram i trettiosex år – sedan back stopp <i>Ivo Holmqvist</i> Ulf Beijbom: <i>Oförglömligt. Ett liv i emigrationsforskningens tjänst.</i>	192
Inkännande återbesök i Afrika och Asien <i>Lars-Ola Johansson</i> Lasse Berg: <i>Ut ur Kalahari – Drömmen om det goda livet.</i>	193
Passion i liv och dikt <i>Inger Littberger Caisou-Rousseau</i> Lena Kåreland, <i>Älska det är allt! George Sand i liv och dikt.</i>	195
E' de' det här du kallar kärlek? <i>Rune Forsbeck</i> Per Wästberg: <i>Erik och Margot. En kärlekshistoria.</i>	196
En överlevare i DDR <i>Erik Lindberg</i> Angelika Klüssendorf, <i>Flickan.</i>	197
En provocerande schweizare <i>Göran Wessberg</i> Christian Kracht, <i>Faserland och Imperium.</i>	198

Pygmalion i Brasilien	199
<i>Erik Lindberg</i>	
Clarice Lispector, <i>Blåsa liv</i> .	
”Skoskav i själen”	200
<i>Margareta Sahlberg</i>	
Agneta Pleijel, <i>Spådomen. En flickas memoarer</i> .	
 Skribenter i årsboken	 203
Litteratur som recenseras	206

Förord

Kultur som motstånd och motkraft är temat för årets bok 2016. På vilket sätt kan kultur vara en motkraft och en källa till motstånd? Vems kultur är motkraft mot vad? Infallsvinklarna är lika många som skribenterna. Från teater som motstånd till IS plundring av oersättliga kulturskatter och det förlorade ordet. Här ryms tankar kring bildning och bildningssyn, filmens resa från synd till existentiell spegel och alla människors delaktighet. Några av artiklarna bygger på föredrag som hölls på Förbundet Kristen humanisms sommarmöte 2015 i Sigtuna. Det gäller texterna av Lisbeth Gustafsson, KG Hammar, Sven Hillert, Caroline Krook samt Jonathan Stanczak och Johanna Wallin. Övriga artikelförfattare är Peter Aronsson, Erika Bjerström, Mohammad Fazlhashemi, Stefan Helgesson, Tuulikki Koivunen Bylund, Mikael Larsson, Mattias Martinson, Markus von Martens, Eric Schüldt, Annika Sjöqvist Platzer och Mikael Ringlander.

Recensionerna spänner över allt från svart materia till ofromma bibeltolkningar, den svenska psalmboken och mänsklighetens historia.

Bilderna berättar om vår samtid. De är hämtade från Årets bild 2015 – Sveriges största fototävling som ägs och arrangerats av den ideella organisationen Pressfotografernas Klubb (PFK) sedan år 1942. Tävlingsens främsta syfte är att främja bildjournalistik och skickligt utförda yrkesprestationer inom journalistiken. Årets bild är inte bara en tävling utan även en bro mellan allmänheten och svensk bildjournalism. De bilder vi visar är ett urval från några av fotograferna: Fredrik Funck, Paul Hansen, Åsa Sjöström och Jonas Tobin. Den som vill se fler bilder hittar dem på hemsidan för Årets bild, <http://www.aretsbild.se/>.

Redaktionen och Förbundet Kristen humanism riktar ett varmt tack till alla som skrivit texter och recensioner, till språkgranskare och recensionsansvariga liksom till fonder och stiftelser som stött vår utgivning ekonomiskt.

Sist men inte minst ett varmt tack till Pressfotografernas Klubb som ställt bilderna till förfogande.

Redaktionen

Bilder

Omslagsbild: Livets flagga i Luhansk av Paul Hansen, Årets fotograf.

Fredrik Funck, Bildreportage Sverige, sid. 16, 20, 34, 38, 51, 54, 68 och 74.

Paul Hansen, Årets bildreportage utland, sid. 81–85.

Paul Hansen, Årets fotograf, sid. 82.

Jonas Tobin, Bildreportage Sverige, sid. 86–89.

Åsa Sjöström, Årets porträtt, sid. 90–96.

Paul Hansen, Årets fotograf, Sid. 102, 120, 140, 158, 166, 202, 205 och 208.

Artiklar

Bildreportage Sverige

1:a Pris: Fredrik Funck (DN)

Juryns Motivering: Ett reportage som visar kampen, kärleken och vardagen i en familj där dottern har drabbats av cancer. Ett reportage som visar att det finns lyckliga stunder i det tunga och jobbiga. Fantastiska bilder som fastnar på näthinnan.

Bildtext: *I fjol fick Susanna och Jonnie Roupé beskedet alla föräldrar fruktar: Deras treåriga dotter Lilly hade drabbats av cancer. Diagnosen blev början på en lång kamp mot sjukdomen och för Lillys rätt till vård. Trots att familjen bor i Stockholm tvingas de åka i timmar till andra län för behandling eftersom sjuksköterskebristen nästan halverat antalet vårdplatser på barnonkologin i länet.*

Det förlorade ordet

Eric Schüldt

Jag skulle känt mig mindre ensam om jag förfogat över ett språk som kunde beskriva vad som en gång hände mig och kom att förändra mitt liv. Hade jag haft de rätta orden skulle människor i min närhet förstått varför jag plötsligt inte var den samme, att något rubbat mina grundvalar, att jag funnit en stig in i en okänd skog, att jag var tvungen att följa den och att jag kanske inte skulle komma tillbaka.

Men en gång i tiden levde fortfarande det höga språk som gjorde det möjligt att tala om det mirakulösa. De gamla grekerna berättade till exempel om epifanier. Att plötsligt vidröras av något okänt. Det här var under den tid då människan i ord fortfarande kunde fånga bitar av det stora mysteriet som handlar om vad världen egentligen är. Ofta inträffade epifanin i mötet med naturens storslagenhet. Det vilda havet, bergsmassivens vidder, molnen som mörknade och drog ihop sig till storm. Eller en oväntad öppning i lövverket där en skugga av Pans gestalt skymtade längre bort bland träden. Den som då lyssnade noggrant kunde höra hur fågelsången under några korta ögonblick ackompanjerades av gudens flöjtspel. Eller så uppstod epifanin i det stilla. En fjäril som landade på vandringsmannens stav, regnvattnet som glimmade i daggen, eller ett milt sus över kullarna där fåren betade. Gemensamt för alla de här händelserna var att tillvaron för en kort stund öppnade sig, ja vände sitt ansikte mot människan. Och för en bråkdel av en sekund fanns ingen slöja mellan vardagens enkelhet och det allra mest sublima.

Antikens människor hade nog förstått mig och den upplevelse som i tjugooårsåldern kom att förändra allt. Jag hade kunnat berätta för dem att jag hört en musik. Den var mycket enkel, några glesa pianotoner, två fraser som sakta sökte varandras händer i mörkt rum. Jag hade kunnat säga något om att den här musiken innebar en känsla av hemkomst, att äntligen möta det som man hela livet saknat utan att kunna formulera vad det är. För min

antike samtalspartner skulle det nog inte spelat någon roll att stycket hette *Für Alina* och var skrivet av den estniske tonsättaren Arvo Pärt. De skulle lyssnat till mitt vittnesmål, nickat, lagt en hand på min axel och sagt att jag fått en föraning av den hemlighet som alla människor förr eller senare kommers öta.

Språket jag söker är ännu inte helt utdött. Det löper fortfarande som en svag viskning genom vårt samhälle och vår kultur. Och givetvis finns det än idag platser och sammanhang där de gamla orden fortfarande är relevanta. Det kan vara bland mystikerna som vet att det gudomliga bara kan omnämnas i negationer, som insett att det alltid funnits en gräns där språket dör. Bortom gränsen; ett utsägligt centrum, Guds hemliga namn som inte kan yttras, det allra heligaste, en stillhet omgiven av en stor tystnad, för att använda Dag Hammarskjölds ord. Eller lyrikerna. De som utnyttjar språkets gleshet för att i mellanrummen öppna en port mellan det kända och det okända. Min upplevelse skulle då med poetens ord kunna översättas till en bild av en bortglömd sjö i en skog utan slut. Här vilar ett djupt vemod som samtidigt bär på en stor frid. Likt en dikt av Edith Södergran, höstens sista blomma, ett sagolikt vatten där sommarens blåa hjärta fortfarande slår under djupa stjärnevärldar. I musiken jag hörde; samma känsla, samma bilder. Det var en skönhetsupplevelse som verkade vilja säga att den spillra av helighet som vilar i världen även ligger förborgad i mitt eget djup.

Men så många gånger som jag försökt berätta om det här utan att bli förstådd. Och så många gånger jag blivit missförstådd. Ibland tänker jag att det handlar om att det inre idag är fastlåst i det subjektiva. Vi kan fortfarande känna av det stora som rör sig inom oss. Men vi har inte språket som behövs för att fånga det, lika lite som en osalig ande kan hamna på spökjägarens film, ett skogsväsen fastna i jägarens bur eller en gud komma gående genom jordbrukslandskapet förklädd till herdegosse. Den tiden är över. Orden finns kvar. Men de har förlorat sin laddning, vilket gjort dem betydelselösa. Epifani är ett sådant ord.

Så jag erkänner att jag är förvirrad, förundrad och att jag famlar. Jag kan inte förklara varför just musiken är grunden för mitt motstånd!

Ändå är det precis så det är. Det var ett enkelt pianostycke som fick mig att ifrågasätta den materialistiska världsbilden, som fick mig att misstro tanken på att människan skulle vara utan evig själ, som fick mig att fullständigt vända det ateistiska tänkandet ryggen utan för att den skull bekänna mig till något specifikt religiöst samfund. Det var musik som fick mig att tro

att det finns ett ljus skapat av ljus, en motvikt mot idén om att livet är en slump omgivet av evigt mörker.

Visst hör man om liknande omvändelser. De som blir frälsta och uppväckta. Men att det skulle kunna hända i mötet med en stillsam musik, ett pianostycke i h-moll? Nej, jag kan inte förklara det.

Men det var så det gick till. Jag hörde en musik komponerad av Arvo Pärt. Och så var allt förändrat.

Frihetsteatern i Jenin: Kultur som motstånd och spegel

Johanna Wallin och Jonatan Stanczak

Alice drömmer om sann kärlek men är på väg att tvingas in i ett arrangerat äktenskap. På hennes förlovningsfest dyker en vit kanin upp och tar Alice med på en förvirrande resa till en ny värld: Underlandet. Hon snurrar runt, runt på en roterande scen tills hon landar framför en stor, väsande, svartklädd larv som avslöjar Alice öde: att befria Underlandet från dess förtryckare. Utdrag ur Frihetsteaterns bearbetning av Alice i Underlandet (2011).

The Freedom Theatre, Frihetsteatern, ligger i Jenins flyktingläger och är idag det största kulturcentret i norra delen av det palestinska området. Vår verksamhet utgår ifrån övertygelsen att konsten har en avgörande roll att spela när det gäller att skapa ett fritt och välmående samhälle. Vårt bidrag till det är ett unikt program av aktiviteter inom teater och drama, film, fotografering och kreativt skrivande. Vi sätter upp egna teaterpjäser, har drama-grupper med barn och ungdomar, driver en treårig heltidsutbildning i skådespeleri och tränar teatertechnik och en rad andra specialiseringar inom teater. Vi ger kurser i fotografi, producerar fotoutställningar, böcker och kortfilmer och når varje år ut till tusentals människor i Palestina och runtom i världen.

Sedan Frihetsteatern öppnade 2006 har ett dussin skådespelarstudenter utexaminerats, ett hundratal kvinnor utbildats i film och foto, över tjugo teaterföreställningar framförts i Palestina och på internationella turnéer, och många tusentals barn, ungdomar och vuxna har strömmat in och ut ur teaterns dörrar.

Vår resa har inte varit lätt. Juliano Mer Khamis, en av Frihetsteaterns grundare, mördades brutalt utanför teatern i april 2011 av en okänd gär-

ningsman. Ett år av trakasserier av den israeliska armén följde, där både elever, styrelsemedlemmar och personal fördes bort från sina hem mitt i natten, hölls arresterade några dagar eller veckor och släpptes, teaterbyggnaden attackerades och många barn och ungdomar tvingades lämna teatern av rädsla. Ytterligare en av teaterns grundare, den före detta militära ledaren för Al Aqsa-martyrernas brigader, Zakaria Zbeidi sitter sedan två år i "säkert förvar" hos den palestinska myndigheten, något som i praktiken innebär fängelse, och Frihetsteaterns styrelsesekreterare Mustafa Sheta, till yrket journalist och masterstudent, sitter i israeliskt fängelse sedan ett halvår tillbaka. Teatern har också under hela sin snart tioåriga historia kritiserats hårt i ord och handlingar av vissa grupper i Jenin.

Vad är det med vår verksamhet som provocerar så? Kanske beskrev Julian det bäst:

"Vad vi gör i teatern är inte att försöka vara en ersättning eller ett alternativ till det palestinska motståndet i kampen för frigörelse, precis tvärtom. Detta måste vara tydligt. Jag vet att det inte är bra för fundraising, eftersom jag inte är en socialarbetare, jag är inte en god jude som kommer för att hjälpa araberna, och jag är inte en filantropisk palestinier som kommer för att mata de fattiga. Vi ansluter oss, med alla medel, till palestiniernas kamp för frigörelse, som är vår befrielsekamp. Vi är inte helare. Vi är inte goda kristna. Vi är frihetskämpar."

Kort sagt; vi ser på kulturen som en form av motstånd. Motstånd mot vad, och kultur för vad?

Ur vårt perspektiv är kulturen den väv som binder människor samman, som ger dem ett gemensamt språk, ett gemensamt ramverk. Berättelser som delas mellan en grupp människor under lång tid, är det som utgör en kultur och en kollektiv identitet (som kan manifesteras i en nation, en stam, ett folk, osv.). Varje berättelse är som en legobit som fästs vid en annan och tillsammans bildar de kulturen. Denna kollektiva referenskartan gör det möjligt för oss att förutsäga andras handlingar, skapar en trygg och meningsfull plats där vi kan förstå och hantera vår situation. Vi vet vad vi kan förvänta oss av andra och vad de kan förvänta sig av oss. Vi vet vad som är acceptabelt och vad som inte är acceptabelt. Det finns tillit och förtroende. Det finns ritualer för att stärka den kollektiva identiteten och det finns rutiner för att hantera spänningar och stress i systemet.

Kulturens uttrycksform, konsten, uppfattas ibland som något relativt

modernt och reduceras gärna till underhållning. Vi glömmer då att konsten på många sätt är det som gör oss unika som människor. Poesi, musik, dans, berättelser och teater har i alla tider fungerat som en helande och sammanhållande faktor, en sorts skyddsfaktor mot stress och hot. En förutsättning för oss att leva tillsammans.

Betydelsen av kulturutövande för människors välmående och utveckling är vedertagen. Otaliga forskningsrapporter, terapeuter och pedagoger världen över vittnar om att deltagande i kulturella aktiviteter stärker kreativitet, identitet, självkänsla, förmåga att kommunicera och reflektera över sig själva och sin omgivning. I ett samhälle som det palestinska, präglad av långvarigt förtryck, har kulturen en än större roll att fylla.

"Varför är kultur viktigt? För att kultur är det enda sättet för en människa att se sig som den hon är. Inte som andra vill att hon ska vara. Kulturen tillåter oss att upptäcka kärnan i oss själva." Faisal Abu Alhayjaa, skådespelare och lärare i Frihetsteaterns teaterskola.

Kultur kan dekonstruera en förtryckande verklighet och göra den begriplig, vilket är första steget mot att förändra den. Precis som vi inte kan föreställa oss fler färger än vad våra ögon sett, kan vi inte föreställa oss en verklighet utanför våra egna erfarenheter och referensramar. Om vi växer upp i ett samhälle med låga nivåer av begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet, där vi inte längre har några medel att skydda de värden som ligger till grund för vårt samhälle, där revor uppstått i den fina väv som binder människor samman och som förvandlar individer till en gemenskap, står vi ensamma som sårbara enheter. De mellanmänniskliga relationerna sker då inom ramen för misstänksamhet och rädsla. Detta är inte mindre av en kultur men det är en kultur som inte främjar frihet, hälsa eller sammanhang för människor som lever i den.

När vi på Frihetsteatern ska försöka beskriva verkligheten i Jenins flyktingläger brukar vi prata om att vi lever under fyra former av ockupation. Detta är givetvis en förenkling och en bred generalisering. Men i ett oerhört komplext, djupt traumatiserat samhälle ger den här modellen oss ett redskap att försöka förstå det som händer runtomkring oss.

Den första och mest uppenbara nivån är den israeliska ockupationen. Den har, trots att militär ockupation per definition ska vara en tillfällig åtgärd, pågått i decennier. Den andra nivån är den ockupation som den

palestinska myndigheten utövar gentemot sin egen befolkning, som möjliggjorts genom en illusion av självstyre där en liten, icke-representativ, ej folkvald elit fått privilegier mot att de utför ockupationsmaktens sysslor. Sydafrika under apartheid är en belysande parallell.

Den tredje nivån är utländskt bistånd som dels skapat ett biståndsberoende, dels en neoliberalisering och kommersialisering av det palestinska samhället och dess ekonomi, med konsekvenser såsom materialistiska och individualistiska värderingar. Och så den fjärde som är ockupationen inifrån, som också är Frihetsteaterns primära måltavla. Denna ockupation är en internalisering av förtrycket, som under ett allt hårdnande yttre förtryck skapat en situation där förtryckets kultur blivit hur människor relaterar till varandra. Där den sociala sammanhållningen har djupa traditioner som går tillbaka tusentals år, där de mellanmännsliga relationerna stått i fokus och där gästfrihet varit ett hedersord, råder idag splittring, konflikt och ett identitetsvakuum. Auktoritet bygger på repressiv makt, inte förtroende, och upprätthålls genom våld och hot om våld. Samhället har ihärdigt malts sönder i mindre enheter, var och en i konflikt med andra enheter – broder mot broder, familj mot familj, stad mot flyktingläger, myndighet mot sitt eget folk.

*”Intifada!” skriker djuren. Strålkastarljus blinkar och heavy metal-musik dunkar medan de jagar bort Jones från gården. Djuren är extatiska. De har äntligen störtat sin förtryckare och nu är de fria! De förvandlar gården till ett kollektiv där alla djur har samma status. Men konflikter kommer snart upp till ytan och kollektivets ideologier manipuleras av dem som ger sig själva maktpositioner. Utdrag ur teaterföreställningen *Animalfarm* (2009).*

Normen har blivit destruktiv och varje försök att utmana dess världsbild straffas eller misstänkliggörs. I en sådan situation blir konstens roll att ifrågasättas men.

Det är detta vi menar när vi pratar om kultur som motstånd.

Som Juliano påpekade: kulturellt motstånd är inte en ersättning för någon annan form av motstånd, det är ett komplement. Olika former av motstånd kan beskrivas som en stor mosaik där varje sten representerar en annan form. Kulturellt motstånd är en av dessa stenar men inte vilken sten som helst utan den som ger hela mosaiken en mening, ett mönster. Utan artister på frontlinjen av revolutionen kommer revolutionen som mest re-

sultera i att en form av förtryck ersätts med en annan, en till nivå av ockupation läggs till de redan existerande.

Så hur ser ett framgångsrikt kulturellt motstånd ut? För det första: lek. Lek är inte reserverat för barn utan en grundläggande lust att experimentera och testa verkligheten, en förutsättning för kreativitet och fantasi. I ett samhälle som det palestinska, går leken ofta förlorad. Fantasin får inte plats när det handlar om att klara av vardagen. Barn blir vuxna alldeles för tidigt. Visst leker barnen men leken är destruktiv, monoton, begränsad.

"Vi bad barnen i teatergruppen skapa ett drömland, där deras galnaste fantasier kunde bli sanna, där allt fick vara precis hur som helst. De skapade en kopia av sitt eget samhälle som det ser ut idag." Natalie Quatermass, teaterpedagog på Frihetsteatern.

Lek kan bara utvecklas i ett säkert utrymme. Det handlar mindre om en trygg plats i fysisk mening än om en plats som är psykiskt och socialt trygg. Att skapa en trygg plats tar tid och kräver att förtroende upprättas mellan människor. Om det visar sig att det vi trodde var en säker plats inte är det, finns en stor risk att bristen på förtroende kommer att växa ännu djupare.

När leken är återupptäckt handlar det om att genom leken utmana våra begränsningar och bryta de inre hinder som har vuxit fram genom tidigare och pågående livserfarenheter och i vissa fall av trauman. Dessa hinder är som ögonbindlar som hindrar oss att se vår frihet och upptäcka kärnan i vår mänsklighet.

"I en av övningarna imiterade jag en fågel som flyger över mitt kvarter, sedan över Jenin och till slut över havet. Det var som en dröm." Asma Nagnaghiye, deltagare i en dramagrupp.

För att förverkliga vår fulla potential till frihet Måste vi utmana våra egna hinder, vilket kan vara oerhört smärtsamt eftersom dessa hinder har skyddat oss ifrån en otrygg miljö. Nu måste vi se vår sårbarhet och lära oss att lita på dem i vår närhet.

När vi på Frihetsteatern talar om människan och de inre hinder som vi alla bär på, ser vi på människan som en holistisk varelse, med kropp, själ och ande. Vår erfarenhet visar att det är lättare att börja utmana de fysiska hindren eftersom de är mindre abstrakta än de som sitter i sinnet och i själen.

Du har säkert stått inför fysiska hinder som känts oöverstigliga. Till exempel om du har bestämt dig för att börja jogga och kroppen efter fem minuter skrikit att det inte går längre. När du utmanar ett sådant hinder belönas du med lyckokänslor som gör att du orkar fortsätta lite till. Nästa gång kan du utmana dig själv ännu lite mer. Genom att börja med att utmana fysiska hinder skapas referenser som gör det lättare för oss att också överkomma hinder som sitter i själen eller anden.

Under det första året av tre i vår teaterskola arbetar eleverna främst med att upptäcka och bryta ned sina fysiska hinder. De kommer i kontakt med sig själva både fysiskt och mentalt och upptäcker sina egna berättelser. De blottar sina mest sårbara sidor inför sina klasskamrater och lär sig att lita på att gruppen kommer att stödja dem. I en trygg miljö kan de ge röst åt sina erfarenheter – som unga människor, som palestinier, som flyktingar, som tjejer och killar.

*Den mest blinda är den som inte vill se!
Vad dina ögon ser vid första anblicken är kanske inte sanningen.
Vill du se sanningen? Vill du? Verkligen?
Du kan kalla mig Medusa.
Om min kropp var ett land, skulle jag vara Palestina.
Jag är du.
Idag känner världen mig som ett monster.
Vet du att du är också ett monster i världens ögon?
Jag ska berätta min historia, och jag ska berätta din historia.
Du kommer att se att det inte finns någon skillnad mellan dig och mig.
Utdrag ur *Enemy*, (2014) en bearbetning av Medusa framförd av Frihetsteaterns förstaårselever.*

Det är viktigt att påpeka att vi inte har som mål att förändra varje människa vi kommer i kontakt med. Genom våra föreställningar och workshops vill vi snarare väcka frågor, nyfikenhet, reflektion, gärna också irritation. Vi vill vara den där störande retningen i bakhuvudet som inte vill ge med sig, som pockar på och ifrågasätter det som är taget för givet.

"Jag är inte här för att behaga alla människor. Jag är här för att delta i mitt samhälle, för att dela mina upplevelser med människor, men också för att ifrågasätta mina medmänniskor, ifrågasätta deras tänkande och deras sätt att leva." Nabil Al-Raei, konstnärlig ledare för Frihetsteatern.

Det finns givetvis en fin gräns mellan att förolämpa målgruppen så till den grad att de inte tar till sig något av budskapet och att vara en medbrottssling i ett förtryckande system där konsten blir en normaliserare eller passiviserande kraft. Hur vet vi var på skalan vi befinner oss? Det är något vi ofta diskuterar och som vi aldrig kan veta med säkerhet. Vi vill utmana gränserna men vi vill inte springa för fort, vi får inte förlora vår väg och måste ständigt vända oss om och se att vi har människor med oss.

*En dag innan slutprovet i historia har Amal en mardröm: hon är Palestina och hon har bestämt sig för att dö. Hon deltar i ett möte i FN:s generalförsamling och i sitt tal meddelar flickan som förkroppsligar sitt hemland beslutet att dö som en politisk handling. I Amals mardröm finns karaktärer som symboliserar några av de viktigaste aktörerna inom världspolitiken som formar hennes lands historia och politik; FN, EU, USA, Israel och Arabförbundet. De tänker inte låta henne dö, men inte heller leva annat än genom konstgjord andning. Alla försöker de intala henne att hon är galen, oförmögen att ta hand om sig själv eftersom hon inte vet sitt eget bästa. Utdrag ur teaterföreställningen *Suicide Note from Palestine* (2013 och 2014).*

Resan har lärt oss att förändring inte kommer lättvindigt, det krävs hängivelse, uthållighet och en enorm mängd ”jävlar anamma”. Motivation och inspiration kommer i form av personlig utveckling, en känsla av genuint samarbete människor emellan och en känsla av att vara del i något som är större än de enskilda individer som ingår i vår rörelse.

När vi skriver detta har flyktinglägret precis genomlevt ännu en natt av skottlossning, explosioner och sirener. Flyktinglägrets barn gick till dagis och skola efter ingen eller lite sömn, med skottsalvor och tårgas bokstavligen vinande kring öronen eftersom de israeliska soldaterna stannade längre än vanligt (oftast lämnar de lägret i gryningen). En av våra tidigare elever arresterades, hans brors hus brändes ned. Ett trettiotal människor skadades, de flesta var ungdomar som gett sig ut på gatorna för att möta militärjeepar-
na med stenar.

Under våra första år när teatern gick genom svåra utmaningar brukade Julianio avsluta samtalen med: ”The show must go on!”s Vilket är precis vad den gör.

Kultur är inte annorlunda för vårt samhälle och ditt; kulturen har sin egen identitet. Kulturen är en ärlig spegel för alla människor. Den enda skillnaden är hur vi uttrycker kulturen, och vad vi använder den till. I ett samhälle där allt är tillgängligt, finns en risk att kulturens kärna går förlorad. Du kan börja tro att kultur bara är underhållning. Men du måste också kämpa för dina rättigheter, och för allas rättigheter runt omkring dig. Du behöver också hålla upp en spegel för dig själv och ditt samhälle, och börja ifrågasätta. Faisal Abu Alhayjaa, skådespelare och lärare i Frihetsteaterns teaterskola.

IS plundring av kulturskatter

Mohammad Fazlhashemi

Terrorsekten IS har gjort sig känd för sitt bottenlösa barbari. Sektens grymheter och skändligheter tycks inte känna några gränser. Här finns allt från halshuggning av oskyldiga civila, brännande av människor i burar, fördrivning av etniska och religiösa minoriteter, våldtäkter mot barn, sexslaveri, plundring och skövling av kulturarv, konstföremål, fornminnen och historiska monument. Dessa brott står i paritet med de illdåd som Stalin, Hitler och Pol Pot begick mot mänskligheten. Frågan är hur man ska se på IS:s illdåd. Är de resultaten av en grupp vettvilliga galningars bestialiska handlingar? Hur ska man förhålla sig till det faktum att IS legitimerar sina förbrytelser med religiösa argument? Ska man se deras brottsliga handlingar som en konsekvens av den specifika världsbild och den teologiska tolknings-tradition som de omhuldar?

En trosorienterad bokstavstro

Att motivera och legitimera bestialiska dåd i religionens namn begränsas inte till IS och den islamiska kontexten. Mänsklighetens historia är full av övergrepp i religionens namn. Den religiösa världsbild som IS företräder går tillbaka till en specifik teologisk ådra i den islamiska teologins historia. Det handlar om en trosorienterad bokstavstro som avvisar varje form av rationalistisk teologisk tradition och alla diskussioner om huruvida det goda och det onda kan urskiljas av människans förnuft. IS företräder en fatalistisk lydnadstradition som utgår från att saker och ting i världen är värdeneutrala och att de får sin goda eller onda karaktär genom Guds vilja. Avgörande för vad som är gott och vad som är ont läggs i Guds händer eller rättare sagt hos dem som säger sig vara uttolkare av den gudomliga viljan. Människan förvandlas till en viljelös varelse utan personligt ansvar för sina handlingar vars enda alternativ är att underkasta sig vad som påstås vara den gudomliga viljan.

Sett ur ett idéhistoriskt perspektiv kan man spåra denna fatalistiska idétradition långt tillbaka i islams historia. Den bokstavstroga trostraditionen grundlades redan på 800-talet av teologen Ahmad ibn Hanbal (780–855) som grundade den hanbalitiska rättsskolan inom den sunnitiska riktningen i islam. Knappt ett halvt millennium efter Ibn Hanbals död revitaliserades hans tankegods av 1300-talsteologen Ibn Taymiyya (1263–1328). Ännu ett namn i denna kedja är grundaren av den rigida och ultrakonservativa wahabbitiska sekten Muhammed ibn Abd al-Wahhab (1703–1792) vars läror ligger till grund för den tolkning av islam som är statsreligion i Saudiarabien. Kännetecknande för alla dessa tänkare är deras bokstavstro, fatalism och deras totala förkastande av förnuftets betydelse för tolkningen av islams urkunder.

Idén om återgång till urislam

Denna teologiska idétradition bar inom sig en vision av hur samhället ska utformas. Det mest grundläggande är viljan att återskapa det samhälle som ska ha funnits en gång i tiden under profeten Muhammeds tid. Denna idé övertogs av en rad muslimska tänkare som i början av 1900-talet sökte efter en ny modell för att bygga upp den muslimska världen efter det osmanska kalifatets sammanbrott. Istället för vänsterideologier, nationalism och liberalism eller dessas lokala varianter skulle man lösa de kriser och problem som fanns i muslimska länder med hjälp av en samhällsvision som hämtade sin förebild från 600-talets arabiska halvö. Ett nytt kalifat skulle inrättas på basis av vad man beskrev som den form av islam som existerade under islams begynnelse. Idén om en återgång till denna urislam låg till grund för den salafistiska tolkningstradition som ser utvecklingen i muslimska länder efter den inledande perioden som en avvikelse från den ursprungliga islam.

IS hämtar således inte bara sin styrka genom sin råhet och brutalitet och framgångarna på slagfälten, utan också genom att påstå sig erbjuda en idé om ett idealsamhälle som har sina rötter i en religiös och teologisk idétradition. Gemensamt för företrädarna för denna idétradition – från 800-talet fram till modern tid – är visionen av ett idealsamhälle som ska skapas på basis av den i efterhand konstruerade bilden av ett föreställt idealsamhälle som ska ha funnits i islams begynnelse. Målet är att gå tillbaka till ursprunget. Denna strävan legitimeras med hjälp av en uppenbarelsesbaserad urteologi som, enligt dess förespråkare, inte har besudlats av mänskligt förnuft och rationalistisk teologi.

Vill fördjupa konflikten mellan sunniter och shiiter

Allt sedan terrorgruppen IS grundades har den följt en noga kalkylerad plan där den gränslösa brutaliteten är en del av en större strategi för att uppnå de uppsatta målen. När IS grundades efter den amerikanska invasionen av Irak 2003 hade man ett mål. Det var att destabilisera det nya styret i Irak för att så småningom ta över makten i landet. Vid sidan av attacker mot centralregeringen i Bagdad och amerikanska trupper riktades större delen av terror-dåden mot så kallade mjuka mål. Angreppen riktades främst mot civila shiitiska mål. Otaliga bombattentat riktades mot matmarknader, moskéer, idrottsanläggningar, religiösa ceremonier etc. Syftet med attackerna var att döda och lemlästa så många oskyldiga människor som möjligt för att därigenom underblåsa det sektaristiska våldet mellan sunniter och shiiter i Irak. De besinningslösa terrordåden mot shiiter skulle leda till hämndbegär och blind motterror från shiitisk sida, vilket i sin tur skulle fördjupa klyftan mellan shiiter och sunniter. Detta skulle i sin tur underlätta rekryteringen av sunniter i kampen mot den shialedda regimen i Bagdad. Detta var ett syfte som uppnåddes med råge. Trots varningar från högt uppsatta shiitiska religiösa ledare, däribland storayatollan Ali al-Sistani, gick den shialedda centralregeringen i Bagdad och shiitiska paramilitära grupper in i den fälla som IS hade gillrat. Shiamilisens motterror och den sektaristiska politik som den shialedda centralregeringen bedrev i Irak, den utbredda korruptionen och den otrygghet som dominerade vardagslivet i Irak efter den amerikanska invasionen spelade IS rakt i händerna.

IS försvagades dock efter massiva militära insatser från amerikanska trupper och efter att sunnitiska klanledare och religiösa ledare hade lockats i kampen mot IS med löften om större inflytande och en maktfördelningspolitik som skulle se till att sunniterna inte missgynnades. IS förde en tynande tillvaro fram till 2011 då inbördeskriget i Syrien startade och oljemiljarderna från Saudiska och andra finansärer från Golfregionen strömmade in i Syrien för att beväpna jihadistiska grupper i Syrien som bekämpade Assadregimen. IS gav sig in i denna väpnade konflikt och stärkte sin position både ekonomisk och militärt. De hade större stridsvana från tidigare strider i Irak och kunde snabbt avancera på marken i det kaotiska läget i inbördeskrigets Syrien. Bland IS rekryter fanns förutom drivna jihadisterna en stor grupp soldater och befäl från den störtade irakiske diktatorn Saddam Husseins armé, som efter att ha hemförlovats av den amerikanska ståt-hållaren i Irak Paul Bremer, hade anslutit sig till IS.

Förstärkta av sina nya segrar skulle man nu en gång för alla förverkliga de gamla drömmarna om att återta makten. I detta arbete hade de att bekämpa sina jihadistiska konkurrenter i Syrien, Assadregimen och den irakiska centralmakten. De vann stora segrar på alla fronter. Jihadistiska grupper utmanövrerades och Assadregimen drevs på defensiven inom en rad strategiska områden i Syrien. Nu kunde de gå till anfall mot centralmakten i Irak som till följd av de amerikanska truppernas uttåg, utbredd korruption, ineffektivitet och sekteristisk politik var mycket sårbar. Sommaren 2014 intog IS stora landområden i norra Irak, inklusive mångmiljonstaden Mosul. Till skillnad från systerorganisationen al-Qaida har IS en helt annan strategi. I motsats till al-Qaida som ser inrättandet av ett kalifat som ett avlägset mål som kan förverkligas först efter att de så kallade ogudaktiga regimerna i regionen och världen har störtats vill IS inrätta sitt kalifat och sitt statsbyggnadsprojekt redan nu. Efter att ha lagt under sig stora territorier i Syrien och Irak utropade IS grundandet av sitt kalifat som ett första steg i ett världsomspännande projekt.

Ett religiöst och kulturellt enhetssamhälle

Utmärkande för IS:s idealsamhälle är det religiösa och kulturella enhetsidealet. IS vill skapa ett enhetssamhälle som är rensat från andra trosläror. Detta ligger bakom den inhumana behandlingen av religiösa minoriteter. Den religiösa rensningen begränsas inte enbart till yazidier, och olika kristna grupper i regionen. I enlighet med den salafistiska idétraditionen betraktar IS shiaislam som en kättersk lära och stämplar shiamuslimer som avfällingar. Genom att brännmärka shiiter som kätterska legitimerar IS massakrer av civila shiamuslimer. Ett annat och mycket mer cyniskt skäl bakom IS:s folkfördrivningspolitik är att man på det sättet skapar stora sociala, politiska och ekonomiska problem för sina grannländer. Ett arbete som slukar stora ekonomiska och logistiska resurser medan IS kan fortsätta sina planer.

IS:s enhetsideal begränsas inte bara till trosläror och idéer. Man nöjer sig följaktligen inte med att undanröja och förfölja människor som bekänner sig till andra trosläror. Alla former av kulturella och konstnärliga uttryck som på något sätt uppfattas som avvikande drabbas av samma öde. För IS räcker det dock inte med att förbjuda idéer och trosläror eller att eliminera och fördriva deras utövare. Ett annat steg i förverkligandet av dess enhetsamhälle är rensningen av detta värde från alla föremål, byggnader, arte-

fakter och fysiska landmärken som påminner om andra trosriktningar eller forna högkulturer. Detta är förklaringen bakom bombningen av shiitiska moskéer och martyrgravar, byggnader tillhörande muslimska sufier, kyrkor eller helgedomar tillhörande andra religiösa grupper. Det är samma enhetsideal som ligger bakom plundringen och förstörelsen av kulturarv från forna högkulturer och civilisationer.

Flagrant brott mot islams normer

IS:s ideal och dessa härjningar bryter på ett flagrant sätt mot gängse normer i islam. Detta gäller inte minst de föreskrifter som reglerar skyddande av religiösa minoriteters liv, egendom och deras helgedomar. Med tanke på att IS ser hela islams historia som en avvikelse från islams begynnelse är det inte så konstigt att man inte följer den gängse traditionen i detta avseende. Faktum är att IS bryter mot normerna för behandlingen av religiösa minoriteter även under den tid som man vill rekonstruera. Av detta skäl har övergreppen fördömts av såväl sunnitiska som shiitiska högsta företrädare. Sunni-islams främsta lärosäte, al-Azhar i Kairo och dess motsvarighet inom shia-islam, med säte i den för shiiter heliga staden Najaf i Irak, har inte bara fördömt utan också underkänt de teologiska argument som IS framfört för att legitimera sina illdåd.

IS:s fientlighet mot shiiter, sufier, muslimska filosofer och teologer samt dess aggression mot kristna och andra religiösa grupper har sin grund i terrorsektens fanatism och dess strävan efter att inrätta sitt påstådda ideal/enhetssamhälle.

IS:s kraftfulla motstånd mot kulturella uttryck och teologiska tolknings-traditioner som avviker från sektens föreställningar bottnar i insikten om att denna form av motstånd inte bara är svårare att bekämpa, utan också att den bär på en betydande sprängkraft. Detta beror framför allt på att kulturella och religiösa resonemang som tar sin utgångspunkt i det mänskliga förnuftet, det kritiska tänkandet och rationella argument riktar sin udd mot IS:s självaste fundament. Med deras hjälp kan man ifrågasätta och avvisa de teologiska argument som sekten använder för att legitimera sina härjningar med hjälp av religionen.

Public service lever farligt

Erika Bjerström

Det ska sägas på en gång. Jag är en stor anhängare av sociala medier. Facebook har blivit ett viktigt verktyg i mitt arbete som journalist. När jag till exempel var i Malawi för att rapportera om förföljelsen av homosexuella så försökte jag på alla sätt få kontakt med en malawier som kunde berätta om förtrycket. Det var omöjligt tills jag la ut en vädjan på Facebook. Inom loppet av två timmar hade jag via FB-vänner i Sverige och Storbritannien fått kontakt med en ung man i Lilongwe – inklusive hans mobilnummer. Men jag skriver detta för att jag på allvar är bekymrad över bristen på publicistisk linje vad gäller sociala medier och hur jakten på ”klick” håller på att förändra journalistiken.

Sen 2002 har jag varit utrikeskorrespondent för SVT – i Europa, sen Afrika och nu i USA. Det är ett fantastiskt roligt jobb, ett privilegium för mig som gillar att jobba hårt.

Men idag ser min arbetsbeskrivning smått absurd ut. Varje broadcast-inslag (som det heter numera, förr kallades det TV-reportage) ska ackompanjeras av en omfattande publicering på sociala medier. Redan under reportageresans gång ska jag dokumentera och väcka intresse genom flitiga Facebookuppdateringar på Korrespondenternas FB-sida. Gärna känslor! När jag i våras erkände att jag gråtit ut efter en jobbig intervju om abort-motstånd i Texas fick jag över 1000 ”gilla” och hundratals empatiska kommentarer. Det kändes märkligt, jag blev inte journalist för att exponera mitt känsloliv.

De bästa stillbilderna som jag förhoppningsvis har sinnesnärvaro att ta när vi spelar in våra reportage (ofta i känsliga lägen som när vi t.ex. spelade in reportage om radikalisering av somalier i Minneapolis) ska jag publicera på Instagram. Jag är ålagd att tweeta om nyheter. Till varje reportage som sänds i Aktuellt eller Rapport ska jag skriva minst en artikel för webben. Det är som att varje tänkt tanke och spaning måste smetas ut överallt, ofta i

virtuell rundgång som ibland får mig att skratta högt när jag ser hur allt går runt i en bekräftelsekarusell; ”tweeta mig, så facebookar jag dig”.

Som f d DN-journalist tar jag skrivandet på högsta allvar – det skrivna ordet är ju för evigt. Jag märker också att mina skrivna artiklar på SVTs hemsida läses nogsamt och jag får många reaktioner och frågor på innehållet. Det som förr var två olika journalistiska uppdrag; skribent på tidning eller TV-korrespondent på SVT har nu blivit ett och samma jobb. Jag tycker att SVT Nyheters webbredaktion gör ett jobb i världsklass. Aftonbladet betraktar idag oss på SVT Nyheter som sin främsta konkurrent. Vi hävdar oss väl i det nya medielandskapet, och om vi inte är med i klickjakten och ”gilla”-jakten kan vi snabbt betraktas som irrelevanta. Ändå riskerar vi att gå vilse och tappa vår själ i jakten på klick. Jag undrar vad som går förlorat när medarbetare är ålagda att lägga ut varenda liten tanke på så många plattformar som möjligt? För min egen del stjal det fokus från den tid jag skulle ägna åt att hitta egna, unika reportageuppslag, komma med nya, oväntade samtidsbilder. Jag tror vi behöver en tydligare och vassare publicistisk idé. När ska vi befinna oss på vilken plattform (TV, webb, Facebook, Twitter m.m.) och varför? Vad blir mervärdet för mediekonsumenterna?

Jag saknar en diskussion om vad som är SVTs mission och passion. Vad är syftet med public service – journalistiken annat än att vi är för jämställdhet och mot rasism? Hur fördjupar vi det uppdraget? Hur ska vi fånga tittare under 60 år? Jag befarar att det kommer att bli allt svårare för mig att leverera den sortens journalistik jag brinner för; sammanhangsskapande, nya samtidsbilder, försöka förklara hur synapserna i vår globaliserade värld möts. Hur hör till exempel flyktingströmmarna i Europa ihop med USAs Mellanösternpolitik? Hur påverkar inbromsningen i Kinas ekonomi arbetslösheten i Nebraska?

Jag klagar inte över arbetsbelastningen, jag är stresstålig och kan göra TV-inslag samtidigt som jag skriver webbtexter och publicerar spaningar på Facebook. Men frågan som dröjer sig kvar är hur det förändrar mig som journalist? Mänskligt att döma sker det på bekostnad av förmågan att reflektera och ständigt läsa, för att bilda mig och försöka förstå hur olika samhällsaktörer agerar, i det pågående arbetet att lägga pusslet om vår komplicerade samtid.

Hur ser vägen framåt ut? Det är ingen lätt ekvation och det finns många kloka chefer på SVT som jag har stor respekt för. De försöker nu skapa en journalistik som ska attrahera yngre tittare och som ska kännas relevant för

tittare såväl som i stad som på landsbygd. Vi ska också skapa en journalistik för "lågлитarna", det nya ordet för de ofta utbildade män som utgör SD:s väljarkår och som skyller sin livssituation på migranter och feminister. De är övertygade om att vi är del av en elitens konspiration. Vi ska också vara public service för dem, hur kan vi beskriva samhällsutvecklingen så att också de känner att deras röst blir hörd, att deras verklighetsbild är giltig?

Det är inga lätta frågor och jakten på klick i sociala medier är ett uttryck för förvirringen just nu, i den nya tiden.

Vi journalister litar benhårt på vår egen intuition och magkänsla när vi hittat det som är en "story". Men jag tror inte att det räcker längre. Under mina år som USA-korrespondent har jag inspirerats av hur våra amerikanska journalistkollegor jobbar. De finns förstås på sociala medier men har andra sätt att bygga starka band till sina tittare/läsare. De tar reda på vad tittarna är passionerat intresserade av. Ohederliga kreditkortsföretag? Elbolag? De gör tittarnas bekymmer till sina egna. Gör grävprojekt av det. Det är verkligen public service i allmänhetens tjänst.

SVT frågar i ständiga undersökningar vad tittarna anser om oss och vår journalistik. Jag skulle önska att vi började ställa nya frågor till våra tittare; vilka större problem och frågor i samhället skulle du vilja se belysta? Vad är viktigast för dig? SVTs satsningar på #dinröst och Livekollen är två utmärkta exempel men det är bara början på den tittardrivna journalistik som jag tror är framtiden.

Vi ska naturligtvis finnas på sociala medier men kanske behöver inte alla SVT-journalister vara på alla plattformar hela tiden. Det bidrar bara till en allt tunnare och mer flämtade samtalston. I en tid när vi behöver det rakt motsatta med tanke på de enorma utmaningar vi står inför; migrantkrisen, klimatkrisen för att bara nämna några.

”Klokast är den som vet att han inte vet” (Sokrates)

Om bildning och bildningssyn i den nya komplexiteten

Lisbeth Gustafsson

”Utbildning ger färdighet, bildning ger värdighet” är en tanke som myntades av folkbildaren Gunnar Hirdman. Frågan är vad vi behöver odla för att leva ett värdigt liv i den nya komplexiteten? Vad är vägen till ett ”större vi” i ett Sverige som på kort tid har blivit ett mångkulturellt samhälle. Var femte person saknar bakgrund i vårt land och därmed också självklar tillgång till kulturarv och sociala koder. Samtidigt lever vi i en digital gemenskap som binder samman världen över alla kultur- och religionsgränser. Vad är bildningens utmaning i en världsvid gemenskap präglad av stora olikheter i synsätt och värderingar?

Omvärld och inre värld i nytt ljus

För teologen och folkbildaren Emilia Fogelklou (1878–1972) var det ingen tvekan om att vår tid är en uppenbarelsetid. I boken *Form och strålning* skriver hon: ”Det är intet mindre än en ny världsbild som är på väg att ta form. Vi lever i den sprängda formen, vår värld har in i minsta detalj blivit en rörelsevärld, där förändring är vår mest stabila form”. Samtidigt som hon bejakade förändringen uttryckte Emilia Fogelklou en stor oro för sin samtids oförmåga att möta den förestående utmaningen: ”Farorna för denna planets självmod är just nu skrämmande. Denhängivenhet som krävs för skapande och skådande utsätts för oavslutlig störning, splittring, tomhet, ångest.”

Problemet är att vi bara ser dekonstruktionen, eller som hon uttrycker det, ”tidsstormen som spränger och sönderslår former”. Emilia Fogelklou uppmanade oss att se motrörelsen, den nya världsbilden som finns mitt i upplösningen och blir synlig genom inre lyssnande. Hon talade om ett nytt

medvetande på väg att ta form, som kommer att ge ”den allra vanligaste människan” förmågan att erfara ”enhet ur olikhet”. Emilia Fogelklou var själv sedan ungdomsåren bärare av en andlig erfarenhet som gjorde henne lyhörd för inre strömningar i tiden.

”Vill vi skåda yttervärlden, måste vi ha ögonen öppna. För att få närvarokänsla måste vi stå öppna inåt i en kontemplation som till sist blir dialog.”

Genom den nya världsbilden kommer vi att förstå att allt hänger ihop med allt och att vi är djupt inflettade i varandras liv. Det är alltid viktigt att veta vad som händer omkring oss, men för det gemensamma livet är det viktigast att känna sina egna drivkrafter och dolda motiv.

Det medieburna budskapet

En visionär i samma anda var den kanadensiske litteraturprofessorn Marshall McLuhan (1911–1980), som blev en av vår tids första och mest namnkunniga kommunikationsforskare. Vi känner honom från uttrycket: ”The Medium is the Message”. Med det menade han inte att mediernas specifika innehåll är budskapet utan den teknologiska formen. Det mest revolutionerande med medierna är att de till formen är en förlängning av våra kroppar och har en enorm inverkan på vår kollektiva varseblivning och på samhällets sätt att organisera sig institutionellt. I praktiken har vårt centrala nervsystem på teknisk väg sträckts ut till att omfatta hela mänskligheten – och hela mänskligheten löper samman i var och en av oss.

Medan den gamla maskinkulturen gynnade fragmentering, centralisering och ytlighet så kommer automationen på sikt, enligt McLuhan, att omforma mänsklighetens relationsmönster mot enhet, decentralisering och djup. När vi genom medieutvecklingen tvingas delta ”på ett innerligt sätt i följderna av varje åtgärd” kommer vi att få allt svårare att tala i termer av ”vi och de”.

Vad var det som fick litteraturprofessorn Marshall McLuhan att tala så hoppfullt om medierna som det viktigaste budskapet om förändring? Var han en historiematerialist som såg teknikutveckling som drivkraften till samhällsförändring? Eller var det något annat som låg till grund för hans vision?

I en postum bok kallad *The Medium and the Light* återger sonen Eric McLuhan texter som på ett överraskande sätt visar att faderns budskap hade djupt andliga rötter. Marshall McLuhan var en klassiskt bildad man och väl bevandrad som litteraturvetare i Bibeln, kyrkofädernas skrifter och katolsk

filosofi. Längre beskrev han sig inte som troende men bestämde sig en dag för att utforska den kristna tron. För honom var det självklart att tron måste utforskas på trons egna villkor, d.v.s. genom bönen. Därför böjde han knä och bad samma bön återkommande under ett par års tid: ”Show me!” – ”Visa mig!”

”I was shown very suddenly. It didn’t happen in any expected way. It came instantly as immediate evidence... I never had any need for religion, any personal or emotional crisis. I simply wanted to know what was true and I was told...”

I boken *The Medium and the Light* berättar Marshall McLuhan om det som han uppfattade som en religiös undermening i vår tids medietveckling. Han såg en parallell mellan den kristna trons djupaste hemlighet om världen som Kristi kropp och den medietveckling som binder samman och möjliggör möten och interaktion över jorden.

Världen är i yttre mening genom elektroniken på väg att bli ”en enda kropp”. Kyrkan var för honom också en fråga om kommunikation men, likt fisken i vattnet, så är inte kristna människor medvetna om sitt element.

Marshall McLuhan var tystlåten om sin andliga erfarenhet och fokuserade i sin storsäljande bok *Media* istället på konsekvenserna av automationens intåg:

”Den betyder slutet på de gamla klyvningarna mellan humaniora och teknik, mellan konst och näringsliv, mellan arbete och fritid... Eftersom vår av information präglade tidsålder ställer krav på att alla våra färdigheter samtidigt ska vara med i spelet, upptäcker vi att vi känner oss mest lediga när vi är som mest engagerade, liksom konstnärer har gjort i alla tider.”

Bildningsbegreppets historia – några strandhugg

Bildning är ett svårt begrepp. Det har ofta använts på ett elitistiskt sätt för att hylla ”lärdomsgiganter” som strör sina lärda citat omkring sig. Andra talar om bildning som en viss typ av kvalitetslitteratur som man anser bör ingå i en fixerad bildningskanon.

Åter andra begränsar bildningen till en exklusivt humanistisk specialitet som exkluderar vetenskap, teknik och ekonomi.

Som pionjär för bildningstanken räknas Wilhelm von Humboldt (1767–1835). Han var språkvetare, filosof och pedagogisk reformator i Preussen och typisk representant för den så kallade nyhumanismen. Det var en intel-

lektuell och pedagogisk rörelse som ville vitalisera kulturen med antiken som förebild. Precis som Platon och Aristoteles tänkte de tyska nyhumanisterna att människan har en naturlig strävan att utveckla sin inre potential och kapacitet. Undervisning ska inte bara gälla huvudet, utan hela människan – kroppen genom gymnastik, ögat och örat genom teckning och musik, hjärtat genom religion för att utveckla den naturliga moralkänslan.

När Wilhelm von Humboldt grundade Berlinuniversitetet 1810 var det ett nytt slags universitet som saknade motsvarighet bland tidigare lärosäten. Universitetets uppgift var att bilda statsämbetsmän genom att locka fram kärleken till vetenskapen och längtan efter att söka och skapa ny kunskap. Professorerna uppmanades att själva bedriva forskning och, med egen forskning som grund, föreläsa och leda seminarier. Det nya var förbindelsen mellan en objektivistisk kunskapssyn, där kunskap är en färdig massa lika för alla, och en subjektivistisk syn där läroprocessen förknippas med den lärandes egen erfarenhetsvärld.

Det svenska ordet bildning är inlånat från tyskans *Bildung*. Det bygger på den nyhumanistiska tanken att realisera sin inneboende mänsklighet som individ och samhällsmedborgare. Immanuel Kant citeras ofta i samtalet om bildning: ”Upplysning är människans utträde ur hennes självförvållade omyndighet.” Att bilda sig betyder att aktivt sträva efter att bli mer mänskliga.

I Sverige var det Erik Gustaf Geijer och Esaias Tegnér som introducerade bildningstanken i början på 1800-talet. Esaias Tegnér stod för en stark idealisering av den antika kulturen och betonade vikten av de klassiska språken: ”Hela vår moderna bildning är med sina rötter fästad i de gamles”. Det dröjde inte länge förrän de högre ståndens barn läste latin från första klass i skolan och snart också grekiska och hebreiska. På universiteten var latin det gemensamma språket och utbildningen riktade sig till blivande manliga präster och ämbetsmän i staten. Syftet var en karaktärsfostran; de skulle bli bildade i betydelsen omdömesgilla och moraliskt högtstående.

Bildning för gemene man var däremot ingen självklarhet för nyhumanisterna. Erik Gustaf Geijer ansåg inte att staten hade några utbildningsskyldigheter för folk i allmänhet annat än religiös fostran och en viss läs- och skrivkunighet. Det fanns ett stort motstånd mot tanken på allmän folkskola långt in på 1900-talet. Orsaken var en rädsla för det som man kallade ”halvbildning”. Geijer var en typisk representant för detta motstånd även om han senare gjorde avbön och stödde folkskolans införande. Han häv-

dade att ”en halv ytlig kunskap endast ger fördomar” och att dessa rentav är skadliga eftersom det handlar om ”lärda fördomar, fördomar som tror sig veta något”.

När den allmänna folkskolan infördes 1842 var syftet enligt riksdagspropositionen att sprida ”ett kristeligt sinne lag bland den allt större gruppen av underklasser”.

Väckelserörelsen visar vägen

När väckelserörelserna uppstod, skedde det i protest mot Svenska kyrkans tvingande övermakt och sätt att hålla människor i ”Herrans tukt och förmaning”. Människor krävde andlig frihet att läsa Bibeln och samtala om tron. Man sökte en religiös livstolkning i den samhällsförändring som pågick och tog tillsammans ansvar för detta. Folkbildaren Sigfrid Leander har i boken *Folk och bildning* beskrivit 1700- och 1800-talets väckelserörelser som Sveriges första folkbildare.

Ronny Ambjörnsson har i boken *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssambälle 1880–1930* skildrat hur annorlunda läsningen gick till bland väckelsens folk än vad kyrkan och staten föreskrev. Man lärde sig inte utantill som i katekesinläringen. Läsningen ”hade mer av begrundan över sig; det gällde att ta till sig det lästa, samtala med likasinnade över det ’budskap’ som texten tänktes innehålla, gömma detta budskap ’i sitt hjärta’ och låta det bli till en livets läxa.”

Det gemensamma för väckelserörelsen, nykterhetsrörelsen och arbetarrörelsen var att dessa rörelser ifrågasatte den befintliga ordningen och ställde krav på fri- och rättigheter. Intressant att notera är att det folkliga bildningsarbetet och demokratiörelsen i vårt land hade religiösa rötter.

Folkbildning för frihet och självförverkligande

När den svenska folkbildningen organiserades och fick fastare form efter sekelskiftet 1900 hade det religiösa tonats ned. Nu fick konsten en central roll genom tongivande bildningsröster som författaren Ellen Key och filosofen Hans Larsson. Både Ellen Key och Hans Larsson var kritiska till skolans pedagogik och förordade självbildning som enda möjliga väg till äkta bildning.

”Bildning är det som är kvar sedan vi glömt allt vad vi lärt”, som Ellen

Key uttryckte det. Hans Larsson betraktade tiden som "hemsökt av nyttighetsmasken, som gnager varje friskt blad som vill slå ut".

Folkbildningen växte fram som en rörelse för frihet och självförverkligande ur den nyhumanistiska traditionen som anpassats till tidigt 1900-tal. Bildningen sågs som en inre process som steg för steg frigör människans moraliska och estetiska förmåga. Folkhögskolornas och de nya studieförbundens roll blev att förmedla det gemensamma kulturarvet till de arbetande massorna, inte att skapa ny kultur.

I skriften *Folkbildning och självuppföstran* motiverade "studiecirkeln's fader", IOGT:aren och riksdagsmannen Oscar Olsson, folkbildningen enligt följande: "Det är således de andliga, de ideella värdena som äro livets och tillvarons högsta, och därför är det deras tillägnande, som bildningsarbetet ytterst måste inrikta sig på." Det är så vi uppnår den mänskliga värdigheten, menade han.

Bildningen byggde på att det fanns en skala från lågt till högt i kulturen. Den sträckte sig från den folkliga kulturen, dragspelet och kolportägelitteraturen längst ned medan den klassiska musiken, konsten och de stora författarna fanns högst upp. En bildad person kunde kännas igen på förmågan att dra gränsen mellan högt och lågt, fint och fult i kulturens utbud.

Bildningsidealet utmanas – ett exempel

En radikal utmaning mot det rådande bildningsidealet kom i en debattbok efter Stockholmsutställningen 1930. Den betraktades som funktionalismens genombrott, och nu tog arkitekterna till orda i skriften *acceptera* (1931). Omslaget har en uppmanande appell:

Acceptera den föreliggande verkligheten - endast därigenom har vi utsikt att behärska den, att rå på den för att förändra den och skapa kultur som är ett smidigt redskap för livet. Vi har inte behov av en gammal kulturs urvuxna former för att uppehålla vår självaktning. Vi kan inte smyga oss ur vår egen tid bakåt. Vi kan inte heller hoppa förbi något som är besvärligt och oklart in i en utopisk framtid. Vi kan inte annat än att se verkligheten i ögonen och acceptera den ...

Det var Gunnar Asplund, Uno Åhrén m fl som gjorde upp med sin samtids kultur- och bildningsideal. "Maskinkulturen erövrar oemotståndligt värl-

den, medan kampen för det sköna förlorar sig själv i verklighetsfrämmande esteticism”, var budskapet. Det radikala i *acceptera* var att historielösheten lyftes fram som ideal. Historien sågs bara som ett hinder och en belastning. Funktionalismen framstod som en livsåskådning för frigörelse från föräldrade tänkesätt och strukturer. Men trots appellen behöll den socialdemokratiska regeringen det klassiska bildningsidealet under hela trettioalet.

Bildningsbegreppets sorti – och återkomst

Det humanistiska bildningsidealet förblev tongivande i svensk utbildningspolitik fram till andra världskriget. Det visar idéhistorikern Bernt Gustavsson, som har undersökt de politiska motiven för utbildning under 1900-talet och början av 2000-talet i Sverige. Före andra världskriget framhölls alltså vikten av att människor skulle få möjlighet att växa och utveckla sin inneboende förmåga.

Men efter andra världskriget fanns det en allmän uppfattning som kopplade samman den tyska katastrofen med bildningstänkandet. Många nazister hade varit högt bildade i klassisk mening utan att det hindrade dem från att begå fasanfulla handlingar. När skolan skulle reformeras var bildningsbegreppet borta och i stället sattes tilltron till modern pedagogik och vetenskap. Nu kom det kritiska tänkandet i fokus och förmågan att göra självständiga och kritiska bedömningar.

Men det var också en tid när kraven på specialisering och effektivitet ökade, vilket oroade pedagogen Emilia Fogelklou. Hon varnade för att de andliga värdena var på väg att försvinna och efterlyste en livets pedagogik i skolan, med tid för inlevelse och begrundan. Att lyssna efter enhet ur olikhet borde vara den stora bildningsuppgiften i den alltmer internationella civilisationen.

Men för socialdemokraterna var det en utbildningsfråga att ”ge varje människa chansen att till det yttersta av sin förmåga utveckla sin personlighet, sina inneboende möjligheter”. När högskoleutbildningen expanderade på 1960-talet blev den demokratiska motiveringen för utbildning politiskt dominerande. Syftet med utbildning var att skola demokratiska medborgare.

Från 1980-talet och framåt har det ekonomiska motivet varit styrande hos politikerna, enligt Bernt Gustavsson. Utbildning betraktas som ett medel att åstadkomma ekonomisk tillväxt genom att producera arbetskraft med rätt kompetens för marknadens behov.

Man kan fråga sig vart bildningen har tagit vägen i de senaste decenniernas kraftiga expansion av universitet och högskolor, där målet numera är att hälften av alla ungdomar ska högskoleutbilda sig. Högskoleverket gjorde 2009 en egen undersökning kallad *Att fånga bildning* där man gav följande definition av begreppet:

”Bildning är ett perspektiv på kunskap, där medvetande om de värderingar som kunskapen bygger på och dess innehåll går hand i hand. Det handlar om fördjupad kunskap som integreras med den som lär sig och dennes värdesystem. För att utbildningen ska präglas av bildning måste den dessutom förmedlas i en kontext som präglas av kritiskt tänkande, reflektion, etik och kommunikation.”

Rapporten visar tyvärr att begreppet bildning nästan inte finns längre i examensbeskrivningar eller kursplaner och att det alltmåra sällan förekommer bildande moment i undervisningen. Intervjuade studenter tycker bildning är oviktigt eller avvisar det som ”finkultur”.

Samtidigt har bildningstanken fått en renässans de senaste decennierna. Från 1990 och framåt har det kommit en ström av böcker (se lästips nedan) som betonar vikten av bildning som livslång praktik, utan i förväg definierade mål eller utstakad riktning. Viktig är också bildningstanken i förening med en demokratisk utbildningssyn med fokus på medborgarskap i en mångkulturell värld. Många lyfter fram behovet av global bildning som stärker vår förmåga att utveckla kunskap ur olika perspektiv, bredda och fördjupa insikten om att vara människa bland människor, att vara människa i världen.

Vems bildning?

Under fyra år fick jag möjlighet att arbeta i ledningen för Studieförbundet Bilda som har vuxit fram ur den frikyrkliga rörelsen. I dag har medlemsbasen i Bilda vidgats och förbundet betjänar numera både det katolska stiftet och de många olika ortodoxa kyrkorna i Sverige. Därtill kommer ett omfattande kulturarbete som, liksom i andra studieförbund, består av verksamhet med unga musikgrupper inom pop, rock och hiphop. Bilda är en mångkulturell miljö där minst hundra olika nationaliteter ryms under samma tak.

Vems bildning talar vi om i mötet mellan tusenåriga kyrkotraditioner och den moderna subkulturens individuella uttryck? Vilka värden ska gälla i mötet mellan icke-västerländska traditioner som lever för att bevara sin

egenart och postmoderna synsätt som experimenterar och leker med identitet? Kulturkrockarna i Studieförbundet Bilda speglar krockarna i samhällsgemenskapen idag.

”Svensk demokrati har ett världsrykte när det gäller att fredligt lösa konflikter mellan människor som är lika som bär, men saknar erfarenheter av omfattande samarbete mellan människor som inte är varandras spegelbilder”, säger statsvetaren Erik Amnå, som också har varit styrelseordförande i Studieförbundet Bilda.

En vägledande princip för mötet mellan motsatser i Studieförbundet Bilda har varit begreppet *kulturell frihet*, inspirerat av FN:s rapport *Our Cultural Diversity*. Kulturell frihet är mer än individens rättigheter, det är också grupperns rätt och frihet att samlas för att uttrycka sin kollektiva identitet. Det betyder att kulturella minoriteter i Bilda har möjlighet att utveckla och forma sin egen bildning. Det kan handla om breda katolska utbildningssatsningar i familjesyn och sociallära, stora ortodoxa söndagsskoleprojekt eller mer disparata musiksatsningar och festivaler runt om i landet. Bildningsutmaningen för mig i Bilda var att det aldrig fanns ett svar utan alltid flera och ofta motsägelsefulla men som ändå måste kunna leva sida vid sida.

Bilda har valt en svår dialogisk väg som bygger dels på aktiv tolerans och respekt för olikheter och dels på det som Erik Amnå kallar för ”den långa sikten”. I idéskriften *Olikheter en tillgång i praktiken* utvecklar Amnå den tanken enligt följande:

”Den långa sikten består av en urstark tilltro till bildning utan garantier – eller kanske ens några förväntningar – om att alla i slutändan kommer att omfamna varje riksdagsbeslut inom sexualpolitikens, abortpolitikens och jämställdhetspolitikens område, för att nämna några av de mest tydliga sakpolitiska konflikthärdarna.”

När ledningarna för de båda studieförbunden Bilda och Sensus 2014 försökte göra en fusion för att skapa ett gemensamt och starkare studieförbund föll det delvis på grund av olika synsätt på bildningens roll. Sensus har i flera avseenden tagit steget från bildning till opinionsbildning. Man driver till exempel egna antidiskrimineringsbyråer och är arrangör för Pridefestivaler runt om i landet. Frågan blev vems bildningssyn som skulle gälla i det nya studieförbundet? Frågan är också vad som händer med bildningsprocessen om folkbildningsföreträdarna driver opinion och har både frågorna och svaren i angelägna livsfrågor? I det mångkulturella Bilda tackade en över-

väldigande majoritet av medlemmarna nej till samgående med Sensus. Ett viktigt skäl var känslan av bristande respekt för minoriteters behov och rättigheter.

Bildning för interkulturell dialog och samverkan

Även om de båda studieförbunden Bilda och Sensus inte lyckades med fusionen så gav processen viktiga lärdomar. Praktiken visade att det tar lång tid att bygga tillit och att tilliten förutsätter en uttalad vilja att möta olik-tänkande. Om man inte är nyfiken på andras erfarenheter och perspektiv blir det inga genuina möten. Steget är långt från mångkultur som tillstånd, där olika uttryck lever sida vid sida, till en interkulturell praktik där mång-falden tas tillvara och olikheter möts och samverkar över kultur- och reli-gionsgränser. Om inte ledningen för en sådan process har en interkulturell drivkraft med kunskap om olikheter riskerar man maktspel och dragkamp mellan olika intressen.

Viktiga erfarenheter från fusionsförsöket var till exempel de många tema-tiska mötesplatserna mellan de båda förbundens anställda och förtroende-valda. Där möttes exempelvis Sensus muslimska konsulenter och ortodoxa företrädare från Bilda i laddade diskussioner som direkt speglar de motsätt-ningar som finns mellan olika grupper från Mellanöstern i Sverige idag. Det tänkta studieförbundet hade kunnat bli den tredje största folkbildnings-aktören med ett bildningsarbete över kultur och religionsgränser på lokal nivå runt om i landet.

Vem tar nu initiativet? Det är min absoluta övertygelse att det behövs en interkulturell bildningssatsning för ett värdigt liv i den nya komplexiteten. Vår tids utmaning är att gå mellan och göra oss förstådda i många olika världar. Vi lever i ständiga ”gränspassager” för att citera Bengt Kristensson Ugglas boktitel *Gränspassager. Bildning i tolkningens tid*. Vi behöver stärka vår tolkningsförmåga, dvs förmågan att välja, värdera, skapa mening och hantera ett stort utbud av information och påståenden. Att vara bildad är att se sig själv och andra i ljuset av nytt vetande, att våga veta!

På väg mot enhet ur olikhet

I diktsamlingen *Mörkerseende* ger Tomas Tranströmer en poetisk beskrivning av mötet mellan olika verklighetsförståelser:

*Två sanningar närmar sig varann, en kommer inifrån,
en kommer utifrån
och där de möts har man en chans att få se sig själv.*

Vi är inte varandras spegelbilder och vi kommer inte att tycka lika. Vårt element är osäkerhet, mångtydighet och ambivalens. Bildningens möjlighet är kommunikation, dialog och gränsöverskridande möten. Vi kommunicerar och fördjupar tillsammans det mänskliga på väg mot den enhet ur olikhet som var Emilia Fogelklous vision.

*I livsfrämjande mänsklig samvaro sker fördjupningen
av vårt innersta jag genom kärlek.
Kärleken enar utan att sudda bort olikheter
och skänker en lyftning, som vida mer
än den ensamma stoltheten förmår väcka
starka och skapande väsen.*

Referenslitteratur och lästips

Ambjörnsson, Ronny; *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverksamhälle 1880–1930*. Stockholm: Carlssons 1988.

Arvidsson, Lars; *Folkbildning och självuppfostran – en analys av Oscar Olssons idéer och bildningssyn*. Stockholm: Tiden 1991.

Asplund, Gunnar, Gran, Wolther, Markelius, Sven, Paulsson, Gregor, Sundahl, Eskil, Åhren, Uno; *acceptera*. Stockholm: Tidens förlag 1931.

Burman, Anders och Sundgren, Per (red); *Bildning – texter från Esaias Tegnér till Sven-Eric Liedman*. Göteborg: Daidalos 2010.

Burman, Anders (red); *Att växa som människa. Om bildningens traditioner och praktiker*. Stockholm: Södertörns högskola 2014.

Enlund, Kerstin och Gustafsson, Lisbeth; *Olikheter en tillgång i praktiken. En idéskrift från studieförbundet Bilda*. Växjö 2013.

Fogelklou, Emilia; *Form och strålning*. Stockholm: Bonniers 1958.

Gustavsson, Bernt (red); *Bildningens förvandlingar*. Uddevalla: Daidalos 2007.

Gustavsson, Bernt; *Utbildningens förändrade villkor – nya perspektiv på kunskap, bildning och demokrati*. Liber 2009.

Rosengren, Per Gunnar; *Att fånga bildning*. Högskoleverket Rapport 2009:24 R.

Kristensson Uggla, Bengt; *Gränspassager. Bildning i tolkningens tid*. Tallinn: Santérus förlag 2012.

Lahdenperä, Pirjo; *Interkulturellt ledarskap – förändring i mångfald*. Malmö: Studentlitteratur 2014.

Leander, Sigfrid; *Folk och bildning. Jämförande studie till omkring 1870 som inledning till svensk folkbildningshistoria*. Folkbildningsförbundet 1974.

Mark, Eva (red); *Bildningens praktiker – om de bildande momenten i en akademisk undervisningsprocess*. Göteborg: Makadam 2015.

McLuhan, Marshall; *Media*. Avesta: Bokförlaget Tranan 2001.

McLuhan, Marshall; *The Medium and the Light. Reflections on religion*. Edited by Eric McLuhan and Jacek Szklarek. Toronto: Stoddart 1999.

Our Cultural Diversity; Report of the World Commission on Culture and Development. Paris 1996.

Tranströmer, Tomas; *Mörkerseende*. Göteborg: Författarförlaget 1970.

Pressfotografen – den ofrivillige opinionsbildaren

Mikael Ringlander

Det är en strid ström av bilder i media. Men de flesta bilderna går oss förbi. Dock händer det att några får betydelse. Bilden från Vietnam på flickan Kim Phuc, som springer naken på vägen efter ett anfall med napalm har fastnat. Fotografen är Nick Ut, arbetsnamnet för Huýnh Công Út, amerikansk pressfotograf av vietnamesiskt ursprung.

Bilden på Kim Phuc berörde på ett sätt som inte gick att värja sig för.

De bilder som inte går oss förbi, är ofta just sådana. De berör våra känslor på ett sätt som gör att vi inte kan slå det ifrån oss. Vi kan inte producera motargument mot det våra känslor säger oss, på samma sätt som vi kan när vi möter en text. Det sägs att även Richard Nixon hade svårt med lidandet i bilden med Kim Phuc och försökte hävda att den var manipulerad.

I slutet på sommaren kom bilderna på Aylan Kurdi, 3 år. Han ligger livlös i vattenbrynet med huvudet nedåt. Bilden av den döde Aylan gjorde tragedin på medelhavet än mer verklig. Några dagar senare kom flyktingar fram till München. Där stod folk med plakat med texten "Welcome".

Bilder i media behövs för att vi skall förstå andra människors liv. En fotografers uppgift är att ta bilder på vad hen ser och är med om. Hen har åkt på ett jobb för att hen är utsänd. Det är sällan som en pressfotograf åker för att väcka opinion. Redaktionens uppgift är att förmedla bilderna på ett korrekt journalistiskt sätt.

Fotografen på plats vet sällan om en bild kommer att bli historisk. Det kan verka cyniskt att ta bilder på lidande människor, men en fotograf slutar inte att vara medmänniska bara för att hen tar bilder av lidandet. Nick Ut berättade, när jag träffade honom 2012, att direkt efter att han tagit bilderna, tog han den brännskadade Kim till sjukhus. Han hade hört flygplan och en smäll, sedan såg han barn komma springande. Han tog upp sin

kamera, men visste inte riktigt vad som hänt. Dock förstod han att det var viktigt att ta en bild, samtidigt som han inte bara kunde vara en betraktare av vad som skedde.

När nu många ser bilderna av Aylan, händer något liknande. Medmänskligheten strömmar fram. Vi kan inte se en annan människas lidande utan att beröras. Ibland blir effekterna stora av en bild.

Alberto Díaz Gutiérrez, mer känd som Alberto Korda, tog en av historiens mest kända bilder. Fotografiet kallas *Guerrillero Heroico*, "Gerillahjälten", och togs i Havana den 5 mars 1960. Bilden på Che Guevara trycks om och om igen, på affischer och tröjor, som en sorts modern ikon. En symbol för uppror och kamp mot förtryck. Men för andra en symbol för något helt annat, beroende på var man står politiskt. Oavsett vilket är den en av vår tids mest spridda bild och den har gjort stort intryck. Men inte heller Alberto Díaz Gutiérrez visste när han tog den, att den skulle bli en av historiens mest trycka bilder.

Imperiekritiskt förhållningssätt – vilken skulle skillnaden bli?

K. G. Hammar

Två begrepp som kanske inte tillhör vardagsspråket i kyrkan! Jag börjar med förhållningssättet och återkommer till imperiekritiken. Om tro primärt inte är tänkesätt, särskilt inte i kategorierna sant eller falskt, så betyder inte detta att det är oviktigt hur vi tänker om tron. Det är ju tankarna som styr vårt förhållningssätt, och om tro är förhållningssätt till tillvaron, så bestäms ju förhållningssättet av det som lett fram till att vi tänker som vi gör. Vi tänker och tolkar hela tiden inom ramen för vår tolkningshorisont, summan av all prägling av tradition, erfarenheter, utbildning, relationer, kulturell kontext. Listan kan bli hur lång som helst. Inom vår kyrkliga tradition och vardagsverklighet kan vi också tala om att vår tolkningshorisont utgör en teologisk grundhållning, som blir utgångspunkt för alla partiella tolkningar som vi fortlöpande är inblandade i och aldrig kan undvika. Är vi oense när det gäller dessa partiella tolkningar, det kan gälla hur bibeltexter ska förstås eller hur nya utmaningar i det sociala samspelet ska hanteras, så är det ganska meningslöst att gå direkt på oenigheten om man inte delar den teologiska grundhållningen. Då är det denna som vi behöver samtala om och diskutera.

Låt mig ge några exempel på vad jag menar:

Om vi anser att kyrkan primärt har som uppgift att förvalta en uppenbarad sanning som kommer från Gud själv, så blir detta en grundsten i den teologiska grundhållningen. Kyrkan blir mer alpha-orienterad än omega-präglad (alpha är det grekiska alfabetets första bokstav och omega dess sista, jfr Upp 1:8, 21:6 och 22:13). Men om uppenbarelse mera handlar om att vi människor gör fortlöpande upptäckter av ett gudomligt tilltal från den Gud som är närvaro i allt och alla, så blir omega mera styrande i vår teologiska grundhållning. Vi blir mera av upptäcktsresande än förvaltare.

Om vi tänker oss frälsningen primärt såsom något som handlar om livet efter döden och där himmel och helvete står på spel, så ger det starka utslag i vår teologiska grundhållning. Och därmed i våra tolkningar och prioriteringar. Men om vi ser Jesu tal om gudsriket som något som i huvudsak handlar om den här världens förvandling så blir kyrkans uppgift mycket mera politisk än i det förra fallet. Vad som sker efter döden blir mera en fråga om hur vi ser på Guds nåd medan kallelsen gäller vårt förhållningssätt till det liv vi lever före vår biologiska död.

Mot denna bakgrund vill jag nu beskriva vad jag menar med imperiemotstånd. Jag gör det genom att dela min personliga berättelse om hur jag kommit i kontakt med det imperiekritiska tänkandet. Den första vågen är geopolitisk. Min generation växte upp under avkolonialiseringens epok. Kolonier omvandlades till åtminstone formellt självständiga stater i framför allt Afrika. Det brittiska imperiet som för hundra år sedan omfattade mer än en fjärdedel av jordklotet monterades ner till en stat bland många på de brittiska öarna. Också de andra västerländska imperierna blev till grus. Vi fick uppleva en reaktion i postkolonialt tänkande, där Edward Saids *Orientalism* från 1978 var en vattendelare. Men trots att de tidigare imperierna avvecklades vaknade världen upp i en ny värld med ett nytt och ännu starkare imperium, den neoliberala globala kapitalismen med USA-imperialism som främsta uppbackning och support. Krigen i Afghanistan och Irak gav oss nya insikter i hur imperier fungerar. Det handlar om kontroll, exploatering och förtryck helst under täckmantel av befrielse, demokrati och försvar av mänskliga rättigheter. Men om detta inte fungerar finns ekonomiska och militära hot och maktmedel att tillgripa för att uppnå imperiets mål (se t ex Larry Everets, *Oil, Power and Empire* från 2003).

Den andra vågen utgjordes av min bibelteologiska läsning. Den förste nytestamentlige forskare som introducerade imperiekritisk medvetenhet hos mig var Ched Myers med *Binding the Strong Man – A Political Reading of Mark's Story of Jesus* från 1988. Ched Myers bibelläsning betonar den roll det romerska imperiet spelar. Han uppfattar Johannes döparen och efter honom Jesus av Nasaret som utmanare av imperiet. Och den frihet de utlovade riktade sig främst till de exploaterade klasserna, fiskare och bönder i Galileen. Andra exegeter inom samma våg är Marcus J. Borg (*Meeting Jesus Again for the First Time* från 1994 och *Jesus: Uncovering the Life, Teachings and Relevance of a Religious Revolutionary* från 2006), John Dominic Crossan (*The Historical Jesus: A Revolutionary Biography* från 1994 och *The*

Birth of Christianity: Discovering What Happened in the Years Immediately After the Execution of Jesus från 1998) samt Richard Horsley (*Jesus and Empire. The Kingdom of God and the New World Disorder* från 2002, och *Religion and Empire. In the Shadow of Empire: Reclaiming the Bibel as a History of Faithful Resistance* från 2008). Alla dessa bibelforskare målar upp en Jesusbild, som framgår av boktitlarna, där kontexten utgörs av det romerska imperiets förtryck, utsugning, diskriminering och förföljelse av dem som hotade imperiets makt. Det fanns naturligtvis många som gjorde uppror och opponerade sig mot makten med våldsmedel. Men Jesus intog en annan hållning ("Mitt rike är av annat slag" jfr Joh 18:36) och ickevåldet är främsta kännetecknet på detta "annat slag". I Bergspredikan finns manualen för detta förhållningssätt. Jesus predikade Guds rike som en denna världens realitet, inte bortomvärldslig. Med frihet, jämställdhet, barmhärtighet och kärlek som anda i imperiemotståndets kultur ville han utmana och ersätta imperiet med Shalom, Guds rike. Det går inte att undvika att en teologi som tar fasta på denna Jesusbild blir politisk.

Den tredje vägen i min personliga biografi när det gäller medvetandet om imperiekritiskt tänkande hör samman med mina fredsteologiska studier under de senaste åren efter mitt deltagande i den stora konferensen kring fredsfrågor inom Kyrkornas Världsråd, International Ecumenical Peace Convocation i Kingston Jamaica i december 2011. På det mötet spelade representanter för de historiska fredskyrkorna, särskilt mennoniter och kväkare, en stor roll. Det blev lockande att läsa mer. Walter Wink är ett gott exempel bland många. Hans *Unmasking the Powers* från 1986 och *Engaging the Powers: Discernment and Resistance in a World of Domination* från 1992 representerar denna medvetenhet om imperiet. Så gör också *Jesus and Non-violence: A Third Way* från 2003. Här finns en koppling till min beskrivning i *Fred är vägen till fred* (2013) av skillnaden mellan "den stora freden" och "den lilla freden", där Shalom representerar den förra och Pax Romana den senare, den fred som den som underkastar sig imperiets maktambitioner på sin höjd kan förvänta sig. Annika Spalde var i *Ett annat rike. En ickevåldsteologi* inne på samma tema redan 2009.

Walter Wink betonar att Imperiet, Makterna, inte bara existerar som yttre maktstrukturer utan fungerar också på det mentala planet, där det ockuperar de inre tankekartorna hos dem det förtrycker. Denna mentala imperialism får fäste som en universell berättelse som avgör vad som är möjligt och inte möjligt. Offret för imperiet accepterar och internaliserar

imperiets världsbild och håller denna för sann. Imperiemotstånd är alltså i första hand en andlig utmaning.

Ett aktuellt exempel på en konsekvent genomförd imperiekritisk teologi är den palestinske teologen Mitri Raheb i *Faith in the Face of Empire. The Bible through Palestinian Eyes* från 2014 (på svenska 2015 *Tro under ockupation. Palestinsk bibeltolkning*). Mitri Raheb är teologie doktor och kyrkoherde i den evangelisk lutherska Christmas Church i Betlehem. Han är dessutom president i den lokala lutherska kyrkans synod och innehar samma position i Dar el-Kalima University College i Betlehem. Hans perspektiv i den nämnda boken, som har en lång rad föregångare, är just imperiekritiskt. Folket som bebor den smala landremsan mellan Medelhavet och "floden" Jordan, idag delad mellan staten Israel och den ockuperade del som utgör Palestina, har genom historiens lopp upplevt hur imperierna avlöst varandra. Det började med assyrierna (722) som följdes av babylonierna (586). Därefter kom perserna (538) och grekerna (333), romarna (63) och byzantinerna (326). Araberna intog landet 637 som avlöstes av tartarerna (1040) och korsfararna (1099). Araberna tog över igen 1187, sedan kom tartarerna tillbaka 1244, mamlukerna (1291) innan det var dags för det långvariga ottomanska imperiet från 1516 till briterernas maktövertagande under första världskriget 1917. Så bildades staten Israel 1948 och från 1967 ockuperar Israel Palestina med alla imperiets kännetecken. För det förtryckta folket är det ingen skillnad på hur det olika imperierna fungerar. Även om de är olika så är de imperiepräglade strukturerna desamma. Det handlar om kontroll av landets invånare, exploatering av naturresurser. Dagens palestinier känner igen sitt eget öde i det som drabbat människor under de tidigare imperierna, till exempel romarna så som det skildras i Nya testamentet. Varje imperium har sin berättelse, narrativ, som vill rättfärdiga tingens ordning och legitimera ockupation, förtryck och utsugning. Som det mest remarkabla exemplet på en sådan rättfärdigande narrativ är den som bärs av den kristna högern, the Christian Zionist Movement, som ser upprättandet av staten Israel som en gudomlig intervention i historien och Israels roll i den kristna frälsningshistorien som förberedelse till Kristi återkomst. Vad Mitri Raheb vill göra med sin imperiemedvetna och imperiekritiska teologi är att avmaskera imperiets narrativ och motverka att offren för ockupationen internaliserar den och därmed gör den till sin, till sitt öde.

Imperiet har alltid mött motstånd, och inget imperium har bestått. Men när ett imperium går under har det alltid efterträts av ett annat, segraren

som ersätter den besegrade. Oftast har motståndet varit våldsamt, och imperiets reaktion ännu mera våldsam. Men inom den judisk-kristna traditionen har motståndet tagit sig flerfaldiga uttryck. Mitri Raheb exemplifierar från Jesu tid. Zeloterna var motståndsmän med våldet som medel att besegra ockupanten. Men andra valde andra vägar. Fariséerna tänkte att Gud övergivit folket på grund av dess avvikelse från sin religiösa identitet. Genom att minutiöst följa lagen ville de beveka Gud och så bli kvitt ockupanterna. Saducéerna å sin sida försökte anpassa sig till ”verkligheten” och samarbeta med fienden. Kanske tänkte de sig att de därigenom inifrån skulle försvaga fienden genom att den gjorde sig beroende av dem som den förtryckte. Inget imperium klarar sig utan samarbetsmänniskor! Ytterligare ett sätt att möta imperiets förtryck representerades av Qumran, kommuniteten av dem som flytt undan världens elände ut i öknen. Alla dessa olika sätt att svara på imperiets förtryck har sina motsvarigheter i alla tider, också idag.

Jesus vad var ”av annat slag”. Han ville göra motstånd mot imperiets förtryck men utan att använda våld. Han ville förvandla vardagsverkligheten för alla och särskilt för de fattiga, utsugna och marginaliserade. Han anpassade sig inte efter makthavarnas önskemål utan ifrågasatte deras legitimitet. Men han ville inte att hans efterföljare skulle dra ut i öknen och lämna världen åt sitt öde. Inte ens talade han om en himmel bortom döden som hemland för de fattiga och utnyttjade. Guds rike var avsett för den här världen, Guds skapelse, och det riket var redan på väg i Jesus som kom att kallas Kristus av sina efterföljare.

Så vad kännetecknar då ett imperiemedvetet och imperiekritiskt förhållningssätt som teologiskt grundmönster?

Det handlar om den här världen, om maktmänniskors vilja att utöva makt över andra, utnyttja och exploatera för egen vinning människors arbete och tillgångar. Tro är en motståndshandling som vägrar acceptera imperiets världsbild och människosyn. Tro handlar om frihet, mänsklig värdighet och allt skapats egenvärde utan att det ska handla om nytta för några. Teologi är den kritiska och självkritiska verksamhet som ständigt granskar de troendes ständiga risk att anpassa sig efter den här världens tänkesätt, dvs imperiets logik. Teologin är medveten om behovet av ständig omprövning av den tradition den står inom, av förhandling och omtolkning också av invanda val och tänkesätt. Tro handlar om att ständigt lyssna efter den inre röst som den identifierar som Jesu röst och acceptera kallelsen att bli gudsríkets ambassadörer och påskyndare. Tro är att finna sin djupaste tillit i att Gud

vill ta hand om oss i denna världen och efter döden, den tillit som Jesus levde och dog i. Tro är att finna tröst och styrka i den berättelse, narrativ, som handlar om Jesus, hans livsväg och hans död på korset, dödad av imperiet som inte vet av något annat sätt att möta sina kritiker. Och berättelsen slutar inte där. Vi möter Jesus som den uppståndne och därför finns det hopp om en makt "av annat slag" än imperiets makt. Därför finns det hopp om att denna världen ska förvandlas. Shalom, Guds fred, ska ersätta imperiet!

Alla människors delaktighet ett måste för en hel kyrka

– Intervju med Linda Vikdahl

Annika Sjöqvist Platzner

Gud har skapat varje människa. Därför säger också varje människa något om Gud, hon är ett vittnesbörd. En kyrka som ska vara hel måste således rymma alla människor.

En självklarhet för en kristen när det uttrycks med ord men långt ifrån giltigt i praktiken när det gäller upplevelsen av delaktighet i Svenska kyrkan hos personer med intellektuella funktionshinder eller utvecklingsstörning. Om detta har prästen och religionsvetaren Linda Vikdahl skrivit en avhandling framlagd vid Umeå universitet – ”Jag vill också vara en ängel”.

Kunskapen om den roll som kyrkliga gemenskaper spelar i funktionshindrades liv är liten. Skälet är att deras, främst personer med utvecklingsstörning, egna röster inte har fått komma till tals, det gäller både i forsknings- och kyrkliga sammanhang. Linda Vikdahls teori var att detta främst är en fråga för Svenska kyrkan. Men allt eftersom hennes forskningsarbete fortskred insåg hon att ansvaret är något som gäller hela samhället på vilket ett tungt ansvar vilar.

– Dessa människor är beroende av de insatser som samhället enligt lag är skyldigt att ge dem för att kunna utöva sin religiositet, säger Linda Vikdahl. Det betyder att religion här inte är en privatsak eftersom de är beroende av sin omgivning. Liksom alla andra har de rätt till den kultur som kyrkan är en del av. Dessutom finns rätten till religion reglerad i FN:s deklaration om de mänskliga rättigheterna liksom i den svenska grundlagen. Begreppet delaktighet är dessutom ett handikappolitiskt mål som fick genomslag 1993 i och med antagandet av ”LSS – Lag om stöd och service till vissa funktionshindrade”.

Bortglömt område

– Men med det glapp som finns mellan ord och handling, lagstiftning och verklighet, får de inte det stödet. Det kan vara okunskap hos personal eller förvaltare/gode män som inte låter dem gå på en begravning för att man tycker att de ska skonas, tror att de inte förstår innebörden eller för att man är rädd för att inte kan uppföra sig och ska störa. De betraktas som barn. Därför låter lagstiftningen så fint på pappret men är ofta ett bortglömt område, även av Svenska kyrkan, säger Linda Vikdahl.

Det är en fråga om människosyn och kyrkans identitet och uppgift, hur man tänker och handlar kring delaktighet. Och då gäller det inte praktiska saker kring en gudstjänst utan hela synen.

– Om delaktighet ständigt handlar om aktivitet kommer det alltid att finnas människor som blir mindre delaktiga. Då får vi problem med vad det innebär att vara Kristi kropp och att vara församling.

För Linda Vikdahl, som är prästvigd för Svenska kyrkan, har åren som församlingspräst fått henne att undra varför hon mött så få personer med utvecklingsstörning i kyrkan. Hon har egen erfarenhet av utvecklingsstörning och utanförskap i sin nära omgivning genom en syster med funktionshinder. För inte så länge sedan fick hon också vetskap om att hennes farfar hade haft två syskon med vad vi i dag benämner utvecklingsstörning men som då kallades sinnesslöhet. Dessa syskon hade hon aldrig hört talas om eller vetat något om.

– I dokumenten kring dessa båda personer är det två namnteckningar som återkommer – en läkares och en komminister som dessutom var ordförande i barnavårdsnämnden. Denne präst var direkt inblandad i hur min farfars syskons liv kom att bli. I handlingarna finns också svar på ett brev som min pappa sänt till den församling där de båda syskonen bodde. Där står att man inte kan ge några givande upplysningar om plats för gravsättning av de båda.

Del av negativ historia

Svenska kyrkan är därmed en del av den negativa historien kring synen på personer med funktionshinder och har förorsakat sår hos människor. För systemen var det svårt att delta i kyrkans sammanhang, hon är till exempel inte konfirmerad. Då ska man komma ihåg att fram till 1978 var man tvungen att vara konfirmerad för att få ta emot nattvarden vilket exklude-

rade personer med utvecklingsstörning. Inställningen var att en viss nivå av kunskap behövdes för att tillgodogöra sig nattvardsriten vilket krävde läs- och skrivförmåga. Avhandlingen går emot ett sådant förhållningssätt eftersom ritens och symbolens mening skapas i social interaktion med andra.

Utgångspunkten för Linda Vikdahls avhandling är att det finns lite kunskap om vilken roll kyrkliga gemenskaper spelar hos personer med funktionshinder. För att studera vilka upplevelser de har av delaktighet i Svenska kyrkan har de sociala processer som har betydelse för detta identifierats. Det har skett genom deltagande observationer och kvalitativa intervjuer och är sedan tolkat utifrån symbolisk interaktionism.

– Alla är så positiva och begär inte mycket och de flesta ställer inte några krav utan är förnöjsamma. Men genom att de är så starkt beroende av sin omgivning är de utlämnade. Det finns till exempel de som velat rösta i kyrkovalet men inte fått det. Många uttrycker en längtan efter att få vara med i kyrkans sammanhang. De vill dölja sitt stigma och vara en del av normaliteten. Att bli skjutsad till kyrkan, få information som är lättillgänglig eller tillgång till en lättläst bibel kan underlätta detta. Liksom ändrade föreställningar hos omgivningen.

Svenska kyrkan satsar ibland på säralternativ i sin verksamhet, det vill säga särskilda lösningar som enbart riktar sig till personer med funktionshinder. Det kan vara bra, säger Linda Vikdahl, men nästa steg måste vara att tillgängliggöra den kyrkliga kulturen för alla. För att uppfattas som ”normal” måste man få en öjlighet att delta i den ordinarie verksamheten.

Fem kyrkosynsmodeller

I sin avhandling lyfter Linda Vikdahl fram fem kyrkosynsmodeller identifierade av den katolske teologen Avery Dulles. Det är kyrkan som mystik gemenskap, som sakrament, som budbärare, som tjänare och kyrkan som institution.

– Delaktighet i den första modellen, den mystiska gemenskapen, ställer inte krav på att en individ ska ha en viss kapacitet utan det är att vara i relation med andra – med Gud eller människor. Delaktighet i kyrkan som institution däremot ställer krav på individen eftersom det handlar om att delta i en normal kyrklig kultur. Individen riskerar då att exkluderas ytterligare och detta strider mot föreställningen om kyrkan som Kristi kropp vilken är en del av Svenska kyrkans självförståelse.

Linda Vikdahl hoppas nu att hennes forskning ska bidra till att personer med utvecklingsstörning får det stöd de behöver för att kunna leva ut i sin religiositet och delge sina specifika existentiella erfarenheter. Och att detta blir uppmärksammat i kyrka och samhälle och tar form av samarbete kring frågor om deras behov av andlighet och religion. Där det visar sig att även själva medlemskapet i Svenska kyrkan är viktigt. Möjligen, säger hon, kan det bero på att personer med utvecklingsstörning, som ofta exkluderats från sociala gemenskaper, uppskattar att få formell bekräftelse på sitt medlemskap.

– Det är ett fattigdomsbevis för Svenska kyrkan att inte alla människor ges möjlighet att känna sig delaktiga. Det kommer till exempel till uttryck i reflektioner kring gudstjänstutveckling där delaktighetsbegreppet ofta kopplas till aktivitet och ibland även till medvetenhet. Detta behöver kyrkan uppmärksamma för sin egen skull och ändra på sin majoritetskultur. Enligt vår teologi har alla människor lika värde och varje människa är skapad till Guds avbild. Funktionshinder är inte ett undantag eller en avvikelse från ett normalt liv. Det är en del av det mänskliga livet som det är. Därför måste kyrkans gemenskap i sig vara ett vittnesbörd, en förebild och en motkraft för samhället i övrigt. Det måste bli synligt i alla församlingar.

Från synd till existentiell spegel – om kyrkan och filmen

Tuulikki Koivunen Bylund

”Att vara filmfantast har sina komplikationer i en frireligiös familj. Det är en synd att gå på bio. Det är inte någon dödssynd men en svår synd”, skriver PC Jersild i ”Fem hjärtan i en tändsticksask”. Det här gällde 1940-talet men i sextiotalets Finland fick vår ungdomspräst åka de fem milen till grannstaden för att kunna se en film av Ingmar Bergman. Bio var inte synd men det fanns gränser för en präst. I Sverige var det år 1952 som det för första gången fanns bioannonser i Jönköpingstidningen, vilket chockade missionsföreståndaren för Svenska Alliansmissionen som därför skickade ett öppet brev till tidningen där han bland annat skriver: ”Är det möjligt att i en tid då man vill hjälpa människor, icke minst ungdomen, till ansvar och omfattande av kristna dygder, den tidning som stått modigt för sedlighet, nykterhet och iakttagande av kristna värden nu sviker sina höga ideal.” (Josef Rydén, ”När bio var synd i Jönköping. Studie av Jönköpings-Posten 1935-1970”. 1989 Jönköping). Det kanske handlar om den allmänna förflackningen av den ”klassiska kristna tron” men film är numera en av de verkligt starka aktörerna när det gäller att kunna diskutera religion och livsfrågor.

Vi sitter i ett mörkt rum på Stiftskansliet i Göteborg. På den stora vita filmduken pågår ett drama som inte lämnar någon av oss fyra oberörd. Två skepp anländer i två hamnar; Malmö 1945 och Pozzallo i dag. Vi ser den första dagen i friheten; glädje, förundran och rädsla. Men vi ser också en präst med sin alba fladdrande i vinden ta emot kistor med människor som mött sitt öde i det stormiga Medelhavet. Utan pekpinningar visar filmen en verklighet som griper tag i oss. Människor som är på flykt genom tiderna ställer inträngande frågor: Är vår medmänsklighet gränslös? Vad är det att vara människa? Har humanistiska värden någon plats i vår tid?

Femton långfilmer på några dagar är ett tungt beting för alla som sitter i juryn för Svenska kyrkans filmpris – Angelos-priset – på Göteborg Film Festival. Det är festivalledningen som väljer kandidaterna och en jury under ledning av Mikael Ringlander som står för besluten. Mikael Ringlander, som fått utmärkelsen ”årets förnyare” i Svenska kyrkan har varit initiativtagare och primus motor. Jag har varit med två gånger i juryn och både fått se filmer som berör och de som mest känns som slöseri med både material och människor. Varje år delar Svenska kyrkan ut ett pris på 50 000 kronor till en film som håller hög konstnärlig kvalitet, och som synliggör existentiella rättvis- och sociala frågor i berättelse och uttryck. Från 2010 tilldelas priset uteslutande svenska långfilmer som har premiär under festivalen, och som Svenska kyrkan därför kommer att kunna använda i sitt arbete. Utöver prissumman får vinnaren av Svenska kyrkans filmpris även ikonen Angelos, som tagits fram av den finlandssvenska konstnären Erland Forsberg.

Kyrkornas inställning till film som konstform har fullständigt förändrats sedan den tid då filmen anklagades för att ”svika de kristna dygdena”. Idag utgör filmen en viktig del av samtidskulturen och tar på samma sätt som böcker upp livsfrågor, ställer oss inför livsöden och frågor om hur vi vill forma framtiden. Filmen kan beröra och ge inlevelse i andra människors liv och ge orientering i tillvaron. De rörliga bilderna kan beröra människor på djupet och bidra till såväl en levande demokrati som till teologisk reflexion och återspeglning av olika moraliska frågor.

Numerera används filmer i Svenska kyrkans arbete med både konfirmander och andra grupper som utgångspunkt för diskussioner om existentiella frågor. Exempelvis har vinnaren av Kyrkans filmpris Babak Najafis debutfilm *Sebbe* från 2010 som handlar om unga människors livsvillkor visat sig vara mycket användbar i konfirmandundervisningen.

”Tala film – tala liv” är en metod för samtal kring film som har utvecklats av Svenska kyrkan och Sensus i Göteborg. Målet är att erbjuda mötesplatser för personliga samtal om livsfrågor med utgångspunkt från olika filmer. Tanken är att människors liv och tro har en samtalspartner i filmens olika karaktärer. Det är också en form som svarar emot människors behov av att mötas i nära samtal i mindre grupper. ”Tala film – tala liv” – samtalen bygger på att alla deltagare är subjekt och delar med sig av sig själva. Svenska kyrkan har också ett ungdomsfilmpris som varje år delas ut under Barn- och ungdomsfilmfestivalen i Malmö. Svenska kyrkan ger dessutom stöd till produktion av ny film genom sina kulturstipendier. Sedan 2006 har Svenska

kyrkans kulturstipendier gått till flera olika filmprojekt, framförallt dokumentärer men också kortfilm. Man är även aktiv som samverkanspartner i andra filmseminarier och filmfestivaler, och i det internationella ekumeniska nätverket INTERFILM, som delar ut ekumeniska filmpriser på filmfestivaler runtom i Europa och i Canada.

Religionssociologen Tomas Axelson, som initierat ”den existentiella filmfestivalen” och teologiskt bearbetat filmvetenskaplig teori i sin forskning har betytt mycket för att filmens status som kommunikationsmedel i kyrkorna har höjts.

Ett initiativ från församlingsnivån är filmfestivalen ”Tro, Film & kärlek” i Arjeplog, som organiseras av Arjeplogs församling, EFS och Arjeplogs biografförening. Det unika med filmfestivalen är konceptet att låta filmpublik och filmarbetare mötas till enkla och nära samtal kring de frågor om tro, livsåskådning och filosofi som väcks inom oss när vi ser film. En svensk biskop brukar inbjudas som predikant till söndagens gudstjänst.

Det blev filmaren Magnus Gertten som fick ta emot Svenska kyrkans filmpris 2015 för sin dokumentär om människor på flykt och befrielsens ögonblick i filmen ”Every Face Has a Name”. Den handlar om överlevare från nazisternas koncentrationsläger som i april 1945 anländer till Malmö hamn. Magnus Gertten har sökt upp flera av de flyktingar som förekommer på journalfilmer från ankomsten till Sverige, och bett dem berätta sin historia. Båtarnas passagerarelistor omfattar närmare tvåtusen namn. Filmaren har lyckats sätta namn på ansikten på över 50 personer som kom med båtarna och intervjuat många av dem om sina känslor i USA, Israel, Polen och i Sverige. Berättelserna av överlevare flödar fram ur glädje och sorg. Det är något besynnerligt som sker när de får återse sig själva som unga, sina vänner, syskon eller sin mamma och påminns om ett betydelsefullt ögonblick i livet. Inledningsvis säger flera i intervjun: ”Jag minns inget, har inget att säga” men när de får se sig själva i arkivfilmen återväcks minnen, tankar och känslor. Magnus Gertten har även varit på Sicilien och filmat dagens flyktingar. Då vidgas perspektiven med kopplingar till dagens situation och identifikationens betydelse för vår empati och solidaritet.

Denna film visar tydligt vilket verktyg filmkonsten kan vara till tjänst för ”icke minst ungdomen, till ansvar och omfattande av kristna dygder, mod för sedlighet, nykterhet och iakttagande av kristna värden”.

Konst som gör ont

Lars von Trier ryggar inte för det avskyvärda i människan

Mikael Larsson

Det är inte alltid ett vinnande koncept att berätta om sin senaste forskning för obekanta på exempelvis fester. Men om jag säger att jag skriver om Lars von Trier har de flesta en bestämd åsikt, ofta att han är ett geni eller världens värsta mansgris. Jag intresserar mig för hans filmkonst för att han oupphörligt återvänder till teologiska teman som makt, frihet, offer och könskrig. Mannen Lars von Trier lämnar vi dock därhän denna gång. Likaså frågan om hans filmer är ”bra” eller inte. Det jag vill göra här är att ta er med på en snabbtur genom *Anti-Christ* (2009) och se vilka nya perspektiv på centrala bibeltexter som filmen erbjuder teologin. Jag vill också reflektera något över vitsen med konst som gör ont.

Anti-Christ väckte skandal världen över när den kom och föräddes ett historiskt ”anti-pris” av den ekumeniska juryn i Cannes. Med ännu en lidande kvinna i centrum, rör sig filmen i väl upptrampad triersk terräng. Att genrebestämma *Anti-Christ* är bara skenbart enkelt. Filmen är på många sätt en skräckpastisch (musiken, bildsättningen, intrigen), men innehåller också drag av barnsaga, pornografi, splatter och videokonst. Just kontrasten mellan ”högt” och ”lågt” är särskilt utmärkande för von Trier och skapar en osäkerhet om vad tittaren kan förvänta sig. Men något socialrealistiskt drama är det inte fråga om. Drömsekvenserna är många, det fiktiva kontraktet bryts ideligen, huvudpersonerna saknar namn och historia etc... I det yttre skeendet händer inte mycket. Ett par förlorar ett barn och kvinnan blir sjuk av sorg. Mannen är terapeut och bestämmer sig för att behandla henne själv, genom exponering mot hennes värsta rädslor. De beger sig till sommarhuset Eden, där behandlingen urartar. Filmen skildrar parets väg mot undergången.

Ett utmärkande drag för von Triers filmiska värld är det ständiga blin-

kandet till film-, litteratur- och filosofihistorien. Filmvetaren Jan Simons har beskrivit det som att regissören arbetar ”som en DJ” (2007:88), d v s att han genom eklektiskt samplande av det gemensamma kulturarvet skapar en ny virtuell historia snarare än att han försöker berätta hur någonting egentligen gick till. Jag menar att det också gäller för *Anti-Christ*, men att projektet här är att skapa en virtuell mytologi.

Anti-Eden

Namnet Eden pekar uttryckligen mot den trädgård där de första människorna placerades enligt 1 Mos 2-3. Men i *Anti-Christ* representerar namnet inte harmoni utan skräck och kaos. Naturen hotar både inifrån och utifrån. Istället för Livets och Kunskapens träd möter vi i filmen ett onaturligt ljussatt träd, utan löv och frukter, ett anti-träd, med vilket Kvinnan sägs ha en särskild anknytning. Vinden representerar i 1 Mos 1:2 Guds närvaro och suveränitet över andra gudar, men i *Anti-Christ* uppfattar Kvinnan vinden som tecken på Satans andning och den leder Mannen till hotfulla tecken på död. Att Mannen och Kvinnan saknar namn ligger helt i linje med skapelseberättelsen, där Adam och Eva utgör kollektiva representanter för arten människa (Adam betyder ”människa” och Eva ”levande”) snarare än individer. I filmen framträder Mannen och Kvinnan initialt som grova stereotyper, där den hyperrationelle vetenskapsmannen ställs mot den hysteriska och vidskepliga naturkvinnan.

Sökandet efter kunskap är ett centralt motiv i såväl bibeltext som film. Den berömda fruktstunden i 1 Mos 3 resulterar ju i att människornas ögon öppnas och att de drivs ut från Eden. I *Anti-Christ* är den dolda kunskapen relaterad till omständigheterna kring sonens död, vilket skapar en kil mellan Mannen och Kvinnan. Kunde hon ha förhindrat sonens fall eller sökte hon rentav aktivt att skada honom? Det är när Mannen börjar misstänka det senare som den verkliga urspårningen börjar. Liksom de första människorna gömmer sig i lövverket för Yahweh, gömmer sig Mannen för Kvinnan. Men gudskaraktärens retoriska fråga ”Var är du?” omvandlas i Kvinnans mun till ett dödligt hot. I båda fallen söker frågeställaren att utkräva ansvar av löftesbrytaren. Filmens fruktstund har dock omvandlats till något helt annat. Mannen äter bär från marken, ensam, utanför Eden, efter att ha utplånat kvinnans (farliga) kunskap. Åtandet fungerar här närmast som efterspel än som berättelsens vändpunkt.

Kopplingen mellan kunskap och sexualitet går som en röd tråd genom den kristna tolkningshistorien av skapelseberättelsen och *Anti-Christ* ansluter på många sätt till tendensen att uppfatta den som ett "fall". Det förbud som överträds i filmen är hämtat från psykoanalysen - ligg aldrig med din terapeut – och det är brottet mot denna regel som driver paret in till Eden och dess accelererande kaos. Parets sexliv genomgår åtminstone två faser. I den första betonas sambandet mellan begär och smärta, med Kvinnan som drivande kraft. Den andra fasen involverar utplånandet av begär och det är den här delen som visat sig mest svårsmält för publik och kritiker. Kvinnan besvarar Mannens svek med extremt våld när hon krossar hans kön och penetrerar hans ben. Men hon dödar honom inte utan klipper istället bort sin egen klitoris med en rostig sax. Från ett psykoanalytiskt perspektiv kan man uppfatta kvinnans handlande som exempel på en total identifikation med det manliga subjektet (Fallos), när hon vänder patriarkatets vapen mot sin egen kropp. Men dessförinnan har hon också aktivt sökt att negera mannens fallos. I relief mot 1 Mos 1-3 kan man uppfatta utplånandet av Mannens och Kvinnans kön som ett genmäle mot skapelseberättelsens bud om fruktsamhet (1:28) liksom mot de avslutande "domsorden" där kvinnans livslott beskrivs som att begära och underordna sig mannen (3:16). För att bryta relationen med Mannen räcker det alltså inte att kastrera mannen, Kvinnan måste också utsläcka sitt egen lust. Jag skulle vilja påstå att hon här handlar i såväl sitt eget som i patriarkatets intressen. Därmed överskrider hon, i just denna extremt motbjudande scen, med råge standardbilden av kvinnan som vilsledd fresterska.

Kristus eller Antikrist?

Filmens titel pekar tydligt i två riktningar. I Nya testamentet förekommer namnet Antikrist endast i Johannesbrevet och betecknar där både falska lärare och politiska figurer som släpper loss kaos. Friedrich Nietzsches verk *Antikrist* är en attack mot kristendomens "slavmoral", som filosofen menar har förgiftat västerlandets kultur. Istället skriver han fram "viljan till makt" som överordnat värde och Eva blir i hans tolkning av skapelseberättelsen en hjältinga som banar väg för vetenskapen. Av filmaffischen kan man förledas att tro att Kvinnan entydigt identifieras med Antikrist, i nytestamentlig eller niezscheansk mening. Det gör hon inte.

Kopplingarna till evangeliernas passionsberättelser är desto fler och här

alternerar Kvinnan och Mannen som kristusfigurer. Före avresan till Eden vårdas Kvinnan i hemmet av mannen. Det är en tid av extrem ångest (utan mediciner) där kvinnan underkastar sig Mannens vilja. Knäfallet vid toastolen, blodet från huvudet och den sovande Mannen pekar i min läsning mot Getsemane och bidrar till att transformera "vanlig" sorg till övermänsklig "Passion". För mannens del är allusionerna mer dubbeltydiga. På flykt undan Kvinnan gömmer han sig t ex i ett rävgryt, misstänkt likt en grav och han måste rulla bort en stor sten för att ta sig in, för att därefter avslöjas av en kråkas "uppståndelse"! Något tidigare, efter att ha fått sitt kön krossat, intar Mannen en klassisk korsfästelseposition, med utsträckta händer mot trägolvet. Här understryker även castingen Mannens ambivalenta kristusstatus. Willem Defoe spelade ju Jesus i Scorseses *Kristi Sista Frestelse*, en film som undersöker möjligheten att Jesus stiger ner från korset (baserad på en roman av Kazantzakis). Mannen i *Anti-Christ* visar dock varken i ord eller handling några tecken på att vilja förlåta eller att acceptera sitt lidande. Tvärtom sker ännu ett rollbyte när Mannen långsamt kväver Kvinnan till döds och bränner såväl henne som Eden. Kvinnans plötsliga passivitet före och under mordet väcker frågan om hon, likt en Kristus, kommit att acceptera sin död. Vi får inget svar på det och inte heller någon entydig uppståndelse. När Mannen i slutscenen stapplande lämnar Eden möts han av en myriad av tysta och ansiktslösa kvinnor. Om Kvinnan inte får sista ordet, får hon definitivt sista bilden, i form av ett anonymt, men ostoppbart, kollektiv.

Innan jag såg filmen kunde jag för mitt liv inte förstå hur demonisering av kvinnor någonsin skulle kunna bli "intressant"? Lyckligtvis varken börjar eller slutar filmen där. Min förhoppning med den här rundturen är att titaren ska ha blivit något mer osäker på vem som egentligen "vinner", liksom på frågans relevans. Von Trier placerar sina huvudpersoner i hopplösa miljöer där de utmanas att, på liv och död, försöka förstå de sociala koderna. Det är en kamp som många av oss känner igen. Kvinnan i *Anti-Christ* utmärker sig i von Triers universum genom att genomsåda Mannens fasad från ruta ett samt genom att slutligen vägra samarbete. Vi är vana att se Eva i allt från parfym- till bilreklam. En Eva som plågas och slår tillbaka kan vara jobbigare att möta, men utmanar också: Har vi verkligen gjort upp med årtusenden av hat mot kvinnor? Är vi nöjda med de här spelreglerna? Vad händer om vi tänker oss alternativa färdvägar genom berättelserna om Människans uppkomst och frälsning? Hur kan vi undvika att i förnufts namn förneka det ondas existens inom oss själva och projicera det på andra? All

konst måste inte göra ont, men en ofrånkomlig uppgift består enligt min mening i att inte rygga för människans mest avskyvärda sidor. Lite otippat att den virtuella magikern von Trier skulle erbjuda ett stycke avklädd verklighet och med sina frågor bidra till att ”bryta illusionernas djävulscirkel” (Hartman 1952:145). I mina ögon är det just där behållningen ligger.

För information: En längre version av artikeln utkommer 2016 i antologin “Der Widersacher Gottes – L’Adversaire de Dieu” (red. M. Tilly).

Kulturarvens kraft

Peter Aronsson

Historia är för det mesta till skada. Den presenterar en värld som måste se ut som den gör. Den används till att legitimera nuvarande maktförhållanden. Tyngden av allt som hänt lägger sig över samtiden och hindrar en radikalt annorlunda värld att ta form. Friedrich Nietzsche noterade denna tyngd men såg samtidigt att i sällsynta fall kunde historia bidra till förändring. När beskrivningarna av orättvisa gör oss upprörda, när förebildliga handlingar inspirerar och när den fördjupar relationen till ett ting, en företeelse, får oss att känna och ta starkare ansvar.¹

1992 deklarerade Francis Fukuyama *Historiens slut*. Decennierna som följt har sett ett aldrig tidigare skådat uppsving för historia i alla dess former: kulturarv, museer, jubileer, monument på den mer offentliga sidan och ett motsvarande intresse för kollektivt minne, minnespolitik och historiebruk på den akademiska. Expansionen har, precis som på 1800-talet sprängt gränserna för ämnet historia. Då utgjorde det en allmänt omfattad kunskapsform. Att kunna något var att känna till dess historia, vare sig det gällde natur, kultur eller konst. Idag är intresset mer handlingsorienterat: vilken historia kan bistå samtiden med attraktiva besöksmål, starkare varumärken, samlande berättelser, läkeprocesser efter krig och konflikter, nya sätt att se på kön, ras och individers självförverkligande.²

Varför allt detta? Har framtiden tagit slut? Har vi äntligen insett historiens värde? Mycket tyder på att i ett kort perspektiv så är ökad historieaktivitet ett tecken på krishantering. I ett längre tidsperspektiv menar jag att historieberättande är ett oundgängligt sätt för människan att hantera dilemman som inte låter sig lösas, men som kräver en aktualisering till varje ny tid och situation: Vad har människan för handlingsutrymme? Vad är individens plats i helheten? Vilka helheter tillhör vi? Hur sker historisk förändring?

Det enda som är oundgängligt är att det finns en meningsfull offentlighet för att historia som kommunikativ handling ska vara värd sin invest-

ring och konsekvenser av betydelse. Kraftsamlingen i Greklands och Italiens stadsstater, Romarriket och från renässansen nationalstater lämnar större utrymmen till och nödvändiggör en offentlig historieskrivning för att skapa föreställd gemenskap och framtid.³

Om historien som en räcka av orsaksrelationer gärna blir ett fängelse så blir ett fokus på historieberättandets kraft en öppning för fler möjligheter. Jag ska lyfta fram tre sådana arenor och exempel på hur motstånd mot den bestående ordningen tagit historien till hjälp för en mer eller mindre lyckosam omförhandling av de gemensamma föreställningarna.

Kraven på att få vara med, få sina perspektiv speglade och påverka de gemensamma föreställningarna är legio och kan ibland spela en avgörande roll. Kulturella arenor som museer kan då spela en roll som förhandlingsrum med större flexibilitet än domstolar och ge en djupare innebörd åt förändringen än fördelningspolitiken.

Minoriteter över hela världen ropar efter denna typ av erkännande. Maorierna på Nya Zeeland har påverkat bygget av ett nytt nationalmuseum. De ges tydliga och konfliktorienterade röster som trotsar kolonialmaktens hegemoni. I museet hörs de, berättelsen visar på vägen till konstitutionella reformer och domstolsförhandlingar om äganderätt till land. Motståndet artikuleras men domesticeras samtidigt i kulturarvsinstitutionen.

I vårt eget land fyllde Skansen och Nordiska museet en liknande roll under den snabba urbaniseringen och industrialiseringen i det senare 1800-talet. Den enorma oro, med miljoner huvudsakligen ekonomiska flyktingar från Sverige till USA, socialistiska agitatorer, ensamstående mödrar i staden, bostadsbrist – kort sagt regionala, sociala och ekonomiska problem utmanade stabiliteten. En av de största investeringarna som civilsamhället själv formerar är att under folklivsforskaren Artur Hazelius ledning "rädda kulturarvet" i form av en oföränderlig bondekultur att hämta historiskt djup, kraft och enighet ur. För aktörerna själva var de räddare och kanske även motståndsmän mot samtidens urbana förflackning av traditionella värden. De skillnader som visas fram rör byggnadsstil, dräkter, sagoberättande, sägner – en härlig mångfald att roas och vara stolt över, inga skillnader som kräver sociala reformer. De nyblivna stadsborna kunde bearbeta sin egen hemlöshet genom rollspel på söndagarna och samtidigt demonstrera hur framtiden hörde till dem och staden, medan landsbygdens livsformer placerats just på museum. Det är inte så lätt att urskilja vem som gjorde motstånd mot vad – men en kraftfull hantering och förhandling tog

plats. Investeringar i den kulturella konstitutionen bidrog till att övergången till nya livsformer och ny politisk konstitution gick mindre våldsamt till än kunde varit fallet.⁴ Historien är inte slut. I vår egen samtid är det både de gamla relationerna till samerna och den till nya svenskar, de konflikter som skapas behöver bearbetas och omförhandla den kulturella konstitutionen. Det räcker inte med domstolsförhandlingar eller arbetsmarknadsåtgärder, även om bägge också är av nöden och av vikt.

Stora delar av det formellt utpekade och skyddade kulturarvet har sina rötter i 1600-talets nationalistiska identifikation med ett uråldrigt ursprung. Precis som med Skansen har dessa beskyddare av ordningen en gång engagerat unga motståndsmän och sedan inkorporerats i den tysta bakgrund som ett kulturlandskap byggs av. Få reser idag till Vimmerby för att besöka ortens runmärkta gravfält och kyrkor, men en halv miljon människor reser dit varje år för att uppleva Astrid Lindgrens Vimmerby. Rika berättelser ur hennes böcker och i allt högre grad ur hennes eget liv gjuts samman till ett varumärke och en strategi för kommunens framtid. För besökarna är det en chans att göra något fint med barnen som kompenserar för vardagens tillkortakommanden. I Lindgrens berättelser finns både kritik och hjältar, men i själva besöket är det nog den kärleksfulla omsorgen om barnen som är själva drivkraften. En upplevelse av kulturarv är ofta just en social händelse, inte inskriven i de stora berättelserna, men väl i den vi alla skapar om oss själva och våra nära sammanhang. Ett kulturarv som är verksamt har ofta just den förmågan att vara meningsfull i flera logiskt sett väldigt olika sammanhang: livshistorien knyts till det politiskt relevanta, institutionellt bevarade och ekonomiskt görbara eller lönsamma i en bearbetning av mer eller mindre svåra frågor som behöver hanteras för att kunna blicka framåt.

Mitt tredje exempel är historien om Folkhemmet. Det är osäkert om det ännu hamnat på museum eller fortsatt är ett levande ideal eller i vart fall en riktningsgivande nostalgi. Den stora kampen om berättelsen har stått först mellan socialdemokratin som länge hade den i sin hand och moderaterna som det nya arbetarpartiet. Som jag ser det var det en avgörande orsak till moderaternas framgångar att de istället för att lansera en helt ny version av Sveriges historia lyckades förnya berättelsen om Folkhemmet som inte konfronterade idealbilden, bara argumenterade för nya sätt att uppnå målen.⁵

Båda lägren knyter an till forskning om Sveriges modernisering som domineras av en syn som poängterar det historiska brottet mot äldre traditioner och det nya samhällskontrakt som etableras under mellankrigstiden,

möjligen i den borgerliga varianten tillbaks till sekelskiftets patriarkala socialkonservatism.

Jag startade min bana som historiker som nyfiken motståndare till denna progressiva historieskrivning. Kunde det verkligen vara så att det 1970-tal som jag upplevde som toppstyrt och teknokratiskt var demokratins höjdpunkt? Där jag bodde var alla motståndare till en stor el-ledning, men den skulle byggas genom den representativa demokratins beslut. Jag undersökte den lokala demokratins rötter och fann att den sedan 1600-talet har försett det svenska samhällskontraktet med en maktbalans där lokalsamhällets praktik var i framkant. Där träffades alla egendomsägare i sockenstämman för att besluta om vad som var gemensamma angelägenheter. En politisk kultur präglad av spänningsfylld men intensiv och pragmatisk interaktion mellan folk och överhet formerades. Den etablerade en i hög grad upplysningspräglad praktik med en bredd och ett djup som gradvis avvecklats med stora block-kommunreformer, vilka sent flyttade upp till de centrala förhandlingsrummen. Den finns kvar i Regeringsformens lite förvirrande stadganden att den svenska folkstyrelsen ”förverkligas genom ett representativt och parlamentariskt statsskick och genom kommunal självstyrelse”. Den breda inskolningen har sjunkit tillbaka, trots de formella framstegen med lika och allmän rösträtt vilket får långsiktigt svåröverskådliga konsekvenser om den inte ersätts med andra praktiker. Detta har jag kallat det dolda kulturarvet.⁶ Vad gör kyrkan med denna sida av sin historia som man i så hög grad var bärare av långt fram i tiden? Är den en tillgång att vårda eller ett arv att överskrida? Den mest pressande frågan är kanske hur kyrkorummens laddning som religiöst rum och kulturarv samsas, konkurrerar eller förstärker varandra, men själva församlingstankens former borde också kunna vinna djup och relevans genom en undersökning av glömda sidor i det förflutna.

Världen är full av dessa möjliga berättelser som skulle kunna ligga till grund för en annan framtid. Men berättelser är inte nog. Historia är en kommunikativ handling som måste kugga in i andra logiker för att lyfta från att bara vara ännu ett perspektiv till en spirande realitet. När det sker, då är historia, undantagsvis, mer till nytta än skada.

Noter

- 1 Friedrich Nietzsche, *Om historiens nytta och skada. En otidsenlig betraktelse*, Rabén Prisma, Stockholm, 1998.
- 2 Fukuyama, Francis, *The end of history and the last man*, Free Press: Toronto: Maxwell Macmillan Canada, New York, 1992.
- 3 Peter Aronsson, *BeGreppbart - Historia*, Liber, Malmö, 2011.
- 4 Peter Aronsson, "National museums as cultural constitutions," *National Museums and Nation-building in Europe 1750-2010. Mobilization and legitimacy, continuity and change*, Peter Aronsson and Gabriella Elgenius, (eds.), Routledge, London, 2015.
- 5 Peter Aronsson, "Den historiska kunskapens politiska kraft," *Historiens hemvist*, Ulla Manns and Patricia Lorenzoni, (red.) under publicering 2016.
- 6 Peter Aronsson, "Omdöme och historia," *Dygdernas renässans*, Eva Österberg, Marie Lindstedt Cronberg, and Catharina Stenqvist, (red.), Bokförlaget Atlantis, Stockholm, 2012.

Bildreportage Utland – Årets bild 2015

1:a Pris: Paul Hansen (DN)

Juryns Motivering: En extraordinär berättelse där varje bild ger en ny aspekt av den komplicerade konflikten i Ukraina. Tillsammans ger bilderna en berättelse om hur livet är ur de vanliga människornas perspektiv.

Bildtext: *Ännu en vinterdag lägger sig blåsvart över Majdan. Frontlinjerna är statiska men det kan förändras på ett ögonblick. Luften är tung av sotig rök från alla eldar av bildäck som de vakande demonstranterna tände för att hålla sig varma i den bistra kylan. När president Viktor Janukovyč den 21 november 2013 tillkännager att han inte tänker underteckna ett partnerskapsavtal med EU och istället ska söka ett närmare samarbete med Ryssland samlas studenter för att protestera mot beslutet på Självständighetstorget i Kiev (Majdan). En långvarig kamp på gatorna bryter ut mellan demonstranterna och specialpolisen Berkut. Den 30 november utrymmer specialpolisen torget brutalt. En enorm manifestation följer dagen därpå och konflikten eskalerar.*

Ryssland annekterar Krim i februari och stridigheter blossar upp i de östra delarna av landet. Pro ryska rebeller försöker, med ryskt militärt stöd att skapa ett permanent inflytande över en stor del av landet. Kriget rasar vidare.

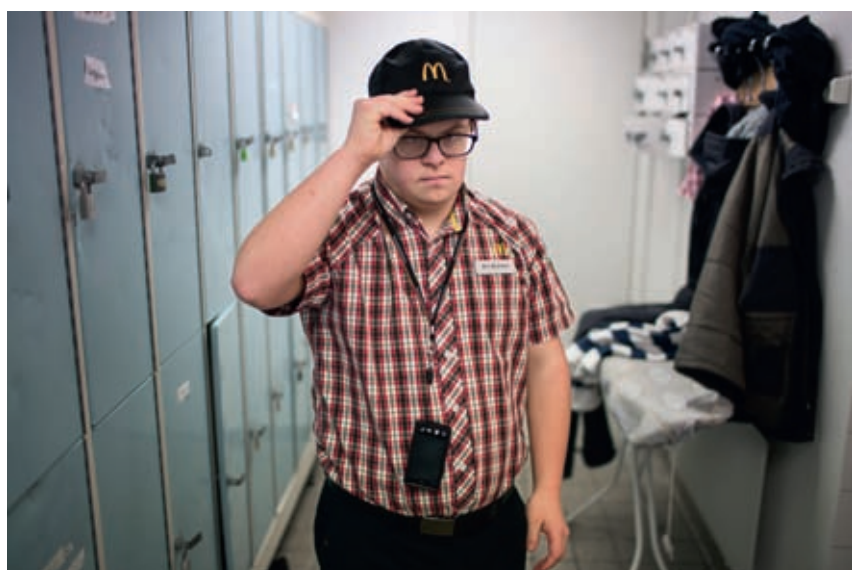
Bildreportage Sverige

2:a Pris: Jonas Tobin (Frilans)

Juryns Motivering: En ung mans liv skildrat med stor respekt. Varje bild berättar en ny historia som sammantaget ger en bild av en ung man som är både vanlig och ovanlig på samma gång.

Bildtext: *Snön faller utanför Kims fönster i villan på Blåbärsvägen. Här har han bott hela sitt liv. I Sverige föds varje år drygt 100 personer med Downs syndrom. Samtidigt som antalet födda med den här diagnosen varit relativt konstant de senaste tio åren har antalet aborter relaterade till upptäckt av Downs syndrom ökat tydligt i Sverige. År 2011 uppskattade Socialstyrelsen att drygt 98 % av alla foster med syndromet aborterades. I Ljungkile, ett par mil norr om Göteborg, bor Kim Boström med sina föräldrar. Han är 23 år gammal, jobbar på Ica och McDonalds och går i skolan. Kim gillar att spela fotboll, sitta vid datorn, och han älskar musik. Han somnar till på tåget när natten blivit lite för kort, spanar in tjejer på jobbet och slappar framför teven efter en lång dag i skolan. Kim har tre storasysstrar, två föräldrar och en extra kromosom.*

Hederspris Porträtt: Åsa Sjöström (Moment)

Juryns Motivering: En serie vackra porträtt utan ansikten. Anonymiserade bilder, något av det svåraste en bildjournalist kan ställas inför. Att visa människor som av olika skäl måste få vara anonyma på bild, men utan att göra dem till offer.

Att ta dessa porträtt med sådan respekt, sådan omsorg om både bilden och personerna på bilden är oerhört skickligt. Vackra bilder, vackra barn, ett mycket intelligent sätt att lösa ett svårt uppdrag.

Amish i ambivalens

Markus von Martens

Det finns en allmänt utbredd uppfattning att det säregna amishfolket i Nordamerika i föga omfattning interagerar med det omgivande samhället. Ett av skälen till denna missbedömning (kanske rentav fördom) är att denna kristna kyrkobildning stagnerat i något slags adertonhundratalstappning och att utövarna sällan, om någonsin, påverkas av den samtida samhällsutvecklingen.

Kyrkohistoriskt är amishfolket en avläggare av den tidiga reformatoriska riktning som av hävd benämns "anabaptister" och vars största falang i dag är de mennonitiska kyrkorna. Vi talar om uppskattningsvis två miljoner anhängare världen över. Teologiskt och historiskt sett är amishfolket en mindre gren av det mennonitiska stamträdet. Antal amish beräknas i dag till ungefär 300 000 inklusive odöpta barn. Dessa finns i dag utspridda i närapå 500 bosättningar i trettio stater i USA samt i provinsen Ontario i Kanada. Amishfolket växer kontinuerligt oaktat en utbredd uppfattning om att gruppen med sin särprägel inte kan attrahera särskilt många av sina egna ungdomar. Bidragande orsak till den missvisande uppfattningen är säkert ett antal mer eller mindre seriösa dokumentärer för att inte tala om dokusåpor förmedlade genom diverse tv-kanaler. Hur lätt glömmer man då inte det faktum att gruppen kontinuerligt växer och att färre än tjugo procent av kyrkans ungdomar lämnar sina föräldrars tro och religiösa tillhörighet.¹

Att försöka kategorisera en amishman genom att påstå att vederbörande tillhör en kyrka associerad med den mennonitiska kyrkofamiljen är dömt att misslyckas. Det har jag en tydlig erfarenhet av från mina egna fältstudier då jag levde i olika amishfamiljer i Delaware, Pennsylvania, Iowa och Ontario. Efter den tre timmar långa gudstjänsten i ett amishhem med ungefär 150 deltagare blev jag bordsgranne med en amishpredikant i samband med den efterföljande gemensamma måltiden. Under vårt ganska öppna och förtroliga samtal uppfattade jag att det var läge att ställa en nyckelfråga till

denne andlige ledare: "Vilket kristet samfund anser du ligger närmast amishfolkets trosuppfattning?" Amishmannen ber mig precisera min fråga och när jag snävar in genom att antyda att hans kyrka är nära förknippad med mennonitkyrkan har förtroligheten plötsligt försvunnit och han gör en typisk avledande manöver: "Hur är förhållandena för de kristna som förr levde bakom järnridån?"

Det finns en anekdotisk berättelse om hur en amerikansk journalist intervjuar en amishbonde om hans roll i frågan kring den problematiska kvävetillförseln i Chesapeake Bay orsakad av jordbrukens (även amishfolkets) konstgödsling. Efter att ha reflekterat en stund svarar bonden rättframt och till synes utan någon som helst ironisk undermening: "Bäste journalist! Det är ett problem som ni som lever på andra sidan detta staket har att lösa – inte vi inom vår amishgrupp!" Utfästelsen är ett symptomatiskt exempel på hur en representant för denna kristna minoritet motiverar sitt förhållningssätt genom sin kyrkas trehundra år gamla självförståelse. Nämligen att varje döpt amishman och amishkvinna måste leva efter Paulus uppmaning till sin samtids församling i Korinth: "Gå inte i par med de otroende. [--] Därför säger Herren: *Dra bort från dem och skilj er från dem. Rör inte vid det som är orent.*"²

Problemet är att amishkyrkans medlemmar i realiteten samverkar med det omgivande samhället på flera olika nivåer. Kulturellt och teologiskt finns det klara skiljelinjer både i praxis och teori mellan amish och andra samfunds synsätt och trospraktik. På samma sätt förhåller det sig med den samtida högteknologiska utvecklingen och amishkyrkans principer om Kristusefterföljelse fastlagd i församlingarnas rigorösa kyrkoordningar. Men amishfolket har en relativt pragmatisk syn på sin trosutövning när det anbelangar möjligheten att sälja egna produkter och tjänster till utomstående, i vanligt tal benämnda "Englische Leute".

Traditionellt har amishfolkets markörer för sitt särskiljande synsätt i relation till utveckling, samhällsinstanser och kulturella uttryck varit den egna klädkoden, tekniska hjälpmedel inklusive transportmedel och de egna religiösa riterna. Samfundets tolkning av hur ideologin ska implementeras är dock inkonsekvent. För en utomstående verkar säkerligen amishfolkets balansgång mellan ett tydligt avståndstagande från och full acceptans av nutiden som ett oförståndigt kompromissande och en naiv konservering av förlegade attityder.

Samfundets tolkning av hur ideologin ska implementeras kan för en

utomstående verka inkonsekvent. Exempelvis är det fullt möjligt att utnyttja bilar bara andra kör, men det vore otänkbart att själv äga eller köra en. Man får åka allmänna färdmedel såsom tåg och buss, men inte flyg. Man får inte köpa el till sitt hem, men kan installera en dieseldriven generator för att producera el. Strategin, som per definition är en skör balansgång mellan acceptans och integritet, är ändå viktig för amishfolket eftersom kyrkogruppen känner sig tvungen att markera sin gräns mot omvärlden och samtiden. Markörerna tenderar att bli symboliska och har därför mindre funktionell betydelse.

I mitten av nittioalet utkom boken "The Amish Struggle with Modernity", skriven av professor Donald Kraybill, en av de ledande auktoriteterna kring amishfolkets ambivalenta hållning till det samtida samhällets innovationer och sedvänjor. En av mina amishvärdar försökte förklara för mig att titeln på den nämnda boken inte riktigt speglade den kamp amishfolket har att föra. Den verkliga striden, menade mannen, hade inget med det moderna samhället eller den samtida kulturen att göra. Den förs istället inom varje individ som måste anamma den anabaptistiska dygden *ödmjukhet* och inrätta sitt liv i sann praktiserad Kristusefterföljelse. Särskiljandet från samhället består enligt detta synsätt inte i en ohållbar kompromisslöshet i förhållande till konsumtionsmani och tekniska innovationer. Det avgörande avståndstagandet utkämpas på en inre arena där den mentala och andliga hållningen sätts på prov.

Amishfolket lever inte i en symbiotiskt holistisk enhetskultur trots att den vägledande trosbekännelsen från 1632 – den nederländska mennonitiska versionen från Dordrecht med 18 utförliga avsnitt – mejslar ut en kyrkosyn som framhäver separationsmotivet hos Paulus som eftertraktansvärt. Det finns differenser även inom den större amishgren som i engelsk vokabulär benämns *Old Order Amish*. Skillnaderna är kanske inte så uppenbara i det teologiska materialet eller ens i liturgisk och ceremoniell praxis. Företrädesvis manifesteras de i den ambivalenta hållningen till hur den omgivande samtida kulturen kan "manipuleras" och utnyttjas. Amishfolket är som sagt *mycket* pragmatiskt och det gäller främst när de egna finansiella intäktsposterna kan främjas. Då finns det otaliga sätt att kringgå och omtolka den egna rörelsens tidigare överenskommelser och trosdokument.

Sprunget ur min egen forskningsinsats, baserad på fält- och arkivstudier mellan åren 1993 och 1999, har jag kommit att betrakta amishfolkets sätt att försvara sin egen originalitet som en lyckosam strategi. Om man å ena

sidan helt hade hemfallit åt en kompromisslös och strikt rigorös tillämpning av de egna principiella föresatserna – då hade vi troligen fått se denna kyrkogrupp radikalt minska i omfattning. Om å andra sidan amishfolket hade släppt också sina sista symboliska bastioner och markörer för detta avvikande och egenartade kristenliv – då skulle gruppens identitet på kort tid ha uttunnats och upplösts. Forskning visar att de amishgrupper som liberaliseras och som medvetet låter sig assimileras i närstående mennonitkyrkor efterhand förlorar sina karakteristika.³

Avslutningsvis kan man konstatera att amishfolket visserligen, om än något ambivalent, värnar om sin egen kultur och försöker applicera urfadern Jakob Ammanns policy om konserverande och disciplinära uttrycksätt. I realiteten och för den egna överlevnadens skull kan dock inte amishkulturen i sig vara en motkraft. Den utgör snarare en skör buffert, klämd mellan en reaktionär respektive en pragmatisk attityd.⁴

Noter

- 1 Mennonite World Conference. "Amish Population Profile 2014." Young Center for Anabaptist and Pietist Studies, Elizabethtown College. *Amisch alli Daag*. von Martens, Arcus 2001. Doktorsavhandling i kyrkovetenskap, Lunds universitet. (Båda referenserna kan sökas på nätet.)
- 2 2 Kor 6:14a, 17a. Detta är ett nyckelcitat i amishfolkets definition av sin kyrkosyn. Medlemskap i amishkyrkan erhåller man genom en gedigen dopundervisning, avgivande av ett antal doplöften, dop genom begjutning och en efterföljande nattvardsgång. Detta sker i kvinnornas fall när de är mellan 18 och 22 år gamla – för männen när de är mellan 25 och 30 år. Utråde ur amishkyrkan är i princip en omöjlighet om det sker efter dopet. Enbart genom att bli utesluten och avstängd från vidare kontakt med sina familjefränder frånträder amishmedlemmen sin religiösa tillhörighet.
- 3 Min bekantskap med den moderna amishriktningen *Beachy Amish* i Indiana visar att inte enbart de teologiska föresatserna förändras. Även förhållningssättet till klädkoder och tekniska innovationer påverkas i betydligt högre omfattning än inom den större enheten "Old Order Amish". Beachy Amish kan äga och själva köra bil (med svartmålade kofångare!), tala engelska i liturgiska sammanhang och bygga kapell. Hästecipaget är kanske den "sista" symbolen för amish trots att många grupper gärna åker bil och i begränsad omfattning använder traktorer.
- 4 Jakob Ammann var den mennonitbiskop som på 1600-talets slut reformerade några mennonitförsamlingar i trakten av Alsace. Bland Ammanns kuriosa policyer fanns idén att församlingsborna inte fick använda knappar utan skulle tillämpa det enklare sättet att hålla ihop männens västar – genom hyska och hake. Amishfolkets män har breda hattar och skägg, distinkta från Ammann nedärvda manifestationer av separationsmotivet. På samma sätt måste kvinnorna bära hätta eller bonnett och får aldrig klä sig i byxor.

Årets fotograf: Paul Hansen (DN)

Juryns Motivering: Hans kollektion går inte att värja sig emot. Det arbete han gjort är massivt och enormt.

En fotograf med en enastående förmåga att berätta för oss om det han upplever, han får oss att förstå världen. Människor vi läser om i nyhetsrapporteringen blir här verkliga, vi ser dem, vi ser deras ögon, vi förstår, de är som oss. Han visar med sina bilder verkligheten på ett sätt som endast en riktigt skicklig bildjournalist klarar.

Bilderna präglas av nyfikenhet, respekt och medkänsla, men viker aldrig undan för den brutala och grymma verklighet som alltför många människor lever i.

Kultur som motkraft – konsten är tvilling med tron

Om Olov Hartmans liv och författarskap

Caroline Krook

Kultur är en kraft som kan förena och förändra människor. Det är en självklar sanning för oss inför *Förbundet Kristen humanism*. Kulturen – i alla dess olika uttrycksformer – kan, genom att söka sina egna vägar, erbjuda nya eller annorlunda sätt att betrakta världen och därmed vända upp och ner på invanda föreställningar. På så sätt har kulturen den allra största förändringspotentialen – även politiskt. Konsten förmedlar en föraning om vad som är på väg, fångar upp och uttrycker stämningar långt innan dessa stämningar har artikulerats. Någon som både medvetet och intuitivt visste detta var *Olov Hartman*. Sigtunastiftelsen blev och är fortfarande ”kulturens högberg”.

För 100 år sedan – i oktober 1915 – undertecknades det dokument i vilket visionen av Sigtunastiftelsen tog form. Sigtunastiftelsen blev den första i raden av evangeliska akademier med syfte att skapa en plats för dialog i samhällsfrågor, kyrkliga och kulturella frågor. Manfred Björkquist var den främste idégivaren och genomföraren. År 1948 kallade han Olov Hartman till tjänst som direktor på Sigtunastiftelsen, där han kom att verka i 22 år, 1949-1971. Han blev den spanande teologen med symbolspråket, analysen och poesi och dramatik som sina redskap.

Olov Hartman föddes 1906 i Stockholm och växte upp inom Frälsningsarmén. Han blev barnsoldat och fick i unga år vara med om vad som kunde hända med en människa som vid botbänken överlämnade sig åt Gud. Han såg hur avgörelse, omvändelse och helgelse tog form i en människas liv. Tidigt i sitt liv upplevde han en kallelse att bli *själavinnare* och det var nöden för människans frälsning som drev honom och som också präglade hans första predikogärning. Han påbörjade officersutbildningen inom

Frälsningsarmén men fick avbryta den för någon enklare kärleksaffärs skull. Det "misslyckandet" i den egna helgelsekampen gjorde att han aldrig miste skärpan i blicken när det gällde att se och förstå det svaga och brustna hos en annan människa. Nå, kunde han inte bli officer så återstod det näst bästa: att bli präst. På den tiden fanns det många fromma föräldrar som tvekade att skicka sina söner till Uppsala i rädsla för "nyteologins smitta". Och Olov Hartman tog självklart intryck. Det viktigaste som hände honom under studietiden i Uppsala var att försöka finna en form för att förena vetenskap med en personlig tro. Studietiden på Fjellstedtska skolan och universitetet blev en frigörelseprocess både från fadern och från hemmet och i viss mån från Frälsningsarméns syn på sakramenten. Själva mässan kom att få en djup betydelse för honom. Han prästvigdes för Uppsala stift 1932 och under sitt första år som präst upplevde han något som han själv menade förändrade hans liv för alltid. Vid en kvällsmässa för ungdomar fick han en mystik erfarenhet, en *vere adest-upplevelse*. Han upplevde Kristus *i sanning närvarande*.

Från den stunden fann han sin kallelse i att försöka gestalta det ordlösa, att finna ett språk bortom språket, ett genomskinligt språk som kunde gestalta den dramatiska helhetsuppfattningen i det kosmiska dramat mellan ont och gott som ständigt pågår. När hans eget välordnade system föll sönder "som Babylon" fick han klart för sig att det bara är konsten i en mycket vid och mycket djup mening som förmår röra vid den gudomliga verkligheten. Detta kom att präglade hans liv.

På Sigtunastiftelsen var han både konferensledare och själasörjare. Han var predikant, dramatiker, romanförfattare, en känd radoröst och debattör vars åsikter nådde långt ut i samhället. Även efter pensioneringen var han mycket aktiv. Många präster minns undervisningen i själavård de fick av honom. Han blev engagerad i arbetet med en ny psalmbok och i våra dagar tror jag att han är mest känd just som psalmförfattare.

Olov Hartman såg sig själv som en *kulturdiakon* med en speciell kallelse att skapa en kontaktyta mellan kyrka och samhälle. Han ville ställa kyrkan mitt i byn och samhället mitt i kyrkan. Guds altare står mitt i världen! Han menade att det sakramentala egentligen inte kan uttryckas på annat sätt än socialt. Den anglikanska högkyrkligheten och den sociala förankringen i Frälsningsarmén smälter för honom till en integrerad helhet.

Konstnärskonferenserna och Studiokyrkan

Redan som nytilträdd direktor inledde Olov Hartman något som så småningom fick namnet *konstnärskonferenser*. Till att börja med handlade det om samtal mellan teologer och bildkonstnärer. Han menade att det var viktigt att konstnärer och präster var bättre förtrogna med varandras tänkesätt. Arbetsformen var dialogiska samtal. Hans första föredrag i detta sammanhang hade titeln *Skönhet och fromhet*. I det inledande skedet var konstnärskonferenserna fokuserade på kyrkokonstens uttryck och villkor i det traditionella kyrkorummet, mycket kom att handla om samspelet mellan gudstjänst, kyrkorum och kyrkokonst. Han ville komma bort ifrån uppfattningen om kyrkorummet som en *konungasal* och vill hellre beskriva gudstjänstrummet som en *medborgarplats*. Vid mitten av 60-talet pågick en intensiv kyrkorumsdebatt influerad av strömningarna från Andra Vatikan-konciliet. Under förberedelserna till konstnärskonferensen 1966 visade Rolf Bergh skisser till en flyttbar så kallad vandringskyrka och han föreslog att olika konstnärer skulle få i uppdrag att inreda kyrkan utifrån den modellen. Det blev inte så. En färdig kyrka lämnades som gåva av byggmästaren Anders Diös till Olov Hartmans 60-årsdag. (Kyrkan stod många år på Stiftelsen, flyttades till Munkholmen och står nu på Mariakyrkans kyrkogård). Studiokyrkan invigdes aldrig utan togs i bruk på reformatoriskt sätt genom att man firade gudstjänst där. Ett gammalt auktoritärt kyrkorum är avpassat och byggt för tilltal men inte för samtal. Kyrkorumsdebatten kom att i stor utsträckning handla om att i ett oförändrat kyrkorum avgör man sig också för en oföränderlig gudsbild. Studiokyrkan kom att få stor betydelse för de kommande konstnärskonferenserna, där fruktbara möten skedde mellan arkitekter, silversmeder, keramiker, bildkonstnärer, textilarbetare, dramatiker, tonsättare...

Hartman var hela tiden medveten om att Gudsmötet drabbar hela människan. Den som är drabbad av Guds närvaro är drabbad att leva världstillvänd, sa han. Inför världens nöd kan kyrkan inte slå sig till ro och vänta på att samhället ska avhjälpa nöden genom sociala eller politiska åtgärder. Diakoni, menade han, är ett uttryck för kyrkans otålighet. Den otålighetstanken tillämpade han också på kulturlivets område när han talade om sig själv som en kulturdyakon. I efterklngen från Kyrkornas Världsråds generalförsamling i Uppsala 1968 betonade han gång på gång att den mänskliga omvårdnaden förutsätter en skapelseteologi och att en skapelseteologi utan kristologi är som ett skepp utan roder.

Kyrkospelen

Redan på 50-talet skrev Olov Hartman sina första *kyrkospel*. Han definierar själv vad han menar med kyrkospel: *en dramatisk handling avsedd för kyrkorummet, underordnad de lagar som gäller för all kyrkokonst och framsprungna ur församlingens bön och Guds ord*. Han har skrivit ett tiotal kyrkospel och några andra dramatiska verk. De mest kända kyrkospelen är: *Profet och timmerman* 1954, *Livets krona* 1956, *Den brinnande ugnen* 1958, *Marias oro* 1962, *Efter oss* 1970 och hans sista kyrkospel *Landet som inte kan köpas* 1982.

Profet och timmerman handlar om ett skepp i storm i dödens rike, själva skeppsmasten blir ett kors. Den bångstyrige profeten Jona får uppleva hur stormen rasar inom honom själv. Masten bryts sönder, men ombord finns timmermannen som lagar sådant som gått sönder. Redan i detta spel ville Hartman försöka lyssna med *sekulariserad hörsel*. Han vänder sig inte i första hand till kyrkans kärntrupp, men hans spel fordrar ändå en ganska stor bibelkännedom. Hela livet var Olov Hartman själv en bedjande och bibelläsande människa. Många av hans kyrkospel blev en form av bibelstudier med en metod som blev modern långt senare. Det handlade om att gå från ett utanförstående betraktarperspektiv till ett inifrånperspektiv, en upplevelse av att vara där själv. Kort sagt: att vara Jona.

Livets krona från 1956 är det spel där Hartmans känsla för det kosmiska dramat blir tydligast. Enbart där helvetet blir synligt kan man skönja himlen. Hela livet är ett spel mellan den vita och den svarta kören och all konst, sakral eller sekulär, är ett uttryck för vår bundenhet i en tillvaro präglad av kampen mellan Gud och djävul, menade han. Verklig konst måste spegla denna kamp som förs både i kosmos och inom den enskilda människan. Den jordiska verkligheten med sina goda gemenskapsdimensioner är en bild för den ursprungliga gemenskapen, den gudomliga *koinoinian*, men den sönderbrutna gemenskapen har också något att säga. Verkligheten finns både i skapelsen och i fallet.

Samhörighetsaspekten med själva skapelsen är ett tema som oavbrutet finns med i hela Olov Hartmans diktning, i kyrkodramatiken, i artiklarna och så småningom i psalmerna. I kyrkospelen är det främst i *Den brinnande ugnen*, 1958, och i *Landet som inte kan köpas*, 1982.

I *Den brinnande ugnen* bryts de sju inseglen och visionärt beskrivs vad som händer när ett samhälle förnekar själva människovärdet. I fångelset har Sadrak och Mesak fått ett ax att gro som de upptäckt i en golvspringa. De

vattnar det med sin snålt tilltagna vattenranson, när det fått ax sätter fångvaktaren dit sin stövelklack och vrider till. Ingmar Bergmans film *Det sjunde inseglet* visades första gången 1957. Bergman och Hartman arbetade uppenbarligen under samma tid med samma text ur Uppenbarelseboken och inspirerades av den. Bergmans tema koncentreras mest på själva döden och Hartmans på skapelsens suckan och vånda och människans ansvar. Några år senare skrev Rachel Carson sin bok *Tyst vår* och startade därmed en miljöväckelse. Man blev medveten om att när DDT utrotar flugor och myggor så dör också fåglarna. I *Den brinnande ugnen* studerar fångarna Sadrak och Mesak en spindel som håller på att spinna ett nät i fångelsegluggen. Men det är något fel på nätet. Varför brister sambandet? Varför lossnar ekrarna? Ordningen är rubbad. Hela skapelsen har blivit ett skadat konstverk. Det stora hjulet har gått sönder kring korsbäraren.

Som knektar av ett barbariskt folk huserar i ett erövrat palats, slår sönder konstverk och lämnar efter sig smuts och skräp, så går människan ur detta hus, cementblock och reklamskyltar ligger kvar och skräpar i festsalen.

I essäsamlingen *Jordbävningen i Lissabon*, 1968, skriver han: I en apokalyptisk tid krävs en konstnärlig hänsynslöshet som bränner in i samvetena de tecken man vill se.

Från och med 1968 ville Hartman skriva spel som handlade om politiska och sociala realiteter i nuet. Han menade att apostlar och profeter inte enbart gjorde sina tecken i sakrala miljöer, utan lika ofta gick de ut på gator och torg eller till maktbarnas residens. De var demonstranter. Spelen från denna tid kallade han *semaforiska*. Det Hartman lärt sig innanför kyrkans murar ville han nu kämpa för utanför dessa murar.

Det sista kyrkospelet och också något av det sista Hartman skrev var *Landet som inte kan köpas*. Han skrev det 1982 och dog strax innan Lunds stifts kyrkospel skulle uruppföra det. Tre motiv som följt honom hela livet blir tydliga i detta spel. Det första är det *miljöteologiska*. Spelet handlar om kalhyggen och tilldrar sig i urkristen tid i Efesos. Det handlar om den eviga problematiken om hur den fattiges jord blir uppköpt av de rika. Den fattige Lasaros får lämna sin skog och sin vingård till den rike Laban. Skogen blir till ved i varmbadhusen och på kalhyggerna eroderar jorden där solen bränner obarmhärtigt. Men verkligheten är inte till salu, landet kan inte köpas. Det andra motivet är *perspektivet nerifrån*. Den korsfästes perspektiv är från

botten av mänskligt lidande, *teologia crucis*. Människan möter inte Gud från höjden av sin kraft, som den rike Laban, utan från sin yttersta förnedring och utsatthet, som den fattige Lasaros.

*En dag skall maktmänniskan ropas fram ur sina speglar
och stå där ansikte mot ansikte
medan hennes pseudovärld faller i spillror
där hon lekte Skapare och Gud.*

Det tredje motivet som följt Hartman genom hela livet är *vördnaden för den klarsynta Maria*. Hon betydde mycket för honom och verkade helande på hans sjäsliv. 1972 översatte han den gamla hymnen *Salve Regina, Himlarnas drottning, moder till all barmhärtighet*. Han upplevde själv sin översättning som ett tack för all hjälp han fått i stunder av nöd. I *Landet som inte kan köpas* viker sig inte Maria trots förföljelse från Labans bröder.

*Vem skall annars förbinda Labans sår? Och vaka hos honom i det sista?
Vem skall plantera skog på Labans kalhyggen? Och hindra honom från
att utrota skapelsen?*

Tillsammans med Maria vänder sig Olov Hartman till Kristus, Kyrkan sjunger med Maria. Mariapsalmen *Salig du och högt benådad* skrev han redan 1964 (482 i vår nuvarande psalmbok).

Kyrkospelen med alla sina lyriska partier banade väg för hans psalmdiktning.

Psalmdiktningen

Olov Hartman skrev, bearbetade och översatte en mängd psalmer. Från början var det ofta specialskrivna psalmer till olika temagudstjänster i Studiokyrkan. Efter hans pensionering inföll en mycket kreativ tid både för honom personligen och för hela kyrkan. Svenska kyrkan behövde ersätta psalmboken från 1937. En psalmmkommitté tillsattes 1969 och Olov Hartman blev en drivande kraft. Hans teologiska grundkoncept lever nu vidare i psalmerna. Hartman arbetade med en arketypisk symbolvärld. Han skiljde mellan de symboler som förenar alla människor i alla tider och de symboler som bara har ett värde en viss tid. De arketypiska symbolerna står på botten

av den mänskliga existensen. Han exemplifierar själv: fadern, hemmet, himlen, natten, solen osv. Andra symboler drabbas av förslitning och måste förnyas, men det nya symbolskapandet kan inte kommenderas fram. Hartman väddar gång på gång till kyrkan att räkna med konstnärerna som har symbolskapande till yrke. Han upprördes ofta över kyrkomötets mästrande konstkritik. Mystiker fick veta att det som inte kan sägas i klartext behöver inte sägas alls!

Hartmans psalmer fungerar existentiellt genom att de gestaltar den bibliska tematiken med ett inifrånperspektiv, precis som han tidigare gjort i kyrkospelen. Han tar avstånd från den typ av diktning som enbart vill bevaka eller försvara själva läran. Människan måste vara närvarande genom sin egen erfarenhetsvärld.

Vår nuvarande psalmbok från 1986 har ett 20-tal originalpsalmer av honom och många helt nyskapande bearbetningar och översättningar. Psalmboken har två delar och bägge delarna inleds med en Hartmanpsalm. Den första psalmen i den ekumeniska delen är hans mäktiga översättning av *Te Deum*. Svenska kyrkans egen del inleds med en nyskriven trosbekännelse (335).

*Vi tror att Gud är mer än världen och rymd och tid,
den förste och den siste av allt som finns.
När världen störtar samman är han vårt liv.*

En av hans mest kända psalmer är För att du inte tog det gudomliga (38). Den kom till, berättar han, under en retreat under Stilla veckan 1970. Inne i Olaus Petrikapellet på Stiftelsen ser han för sin inre syn de tre korsen och han ser korsen som ett tecken på Guds solidaritet med allt skapat. Gud blev människa och gick utblottelsens väg, vanmaktens väg, för att befria den människa som tvingats in under andra makter. *Kenosis-perspektivet*.

Hartman fick ett mycket inspirerande samarbete med olika tonsättare, kanske främst Sven-Erik Bäck som skrivit musiken till *Du som gick före oss längst in i ångesten* (74). Trots den svårsjungna melodin har psalmen blivit mycket älskad. Här tecknas ångesten, mörkret, skulden och behovet av både förlåtelse och bröd. Behov som gäller varje människa och hela världen. Det perspektivet finns också i en mycket använd tackbön efter nattvarden i vår nuvarande kyrkohandbok.

Kristus, du som blev ett svar på vår bön, ett bröd för vår hunger, hjälp oss nu att vara ditt svar till dem som saknar vad vi äger i överflöd. ... Uppenbara för oss ditt bords hemlighet – ett enda bröd och en enda mänsklighet.

Kyrkomötet ville ändra sista ordet till kristenhet, men det blev förstås ett blankt nej från författaren!

Första utkastet till psalm 166 *Sorlet har dött från väg och dammigt vimmel*, skrev han redan 1947. Den handlar om hans egen Kristi förklarings dag, hans *vere adest-upplevelse*.

Den som är drabbad av Guds närvaro är också drabbad att leva världstillvänd. Altartillvänt och världstillvänt. Som pendeln på ett gammaldags ur! Det som sker vid altaret kan aldrig vara instängt som i ett fängelse eftersom hela livet är altartillvänt. För honom var liturgin en livsform som omslöt hela tillvaron och som han upplevde laddad med en oerhörd kraft. Han levde i den kraften och upplevde den utesägliga närvaron, en närvaro som måste leda till omgestaltning av världens orättvisor och nöd. Det ordlösa tar gestalt i socialt engagemang och ansvar för skapelsen. Det glömde han aldrig. Konsten i vid mening är en uttrycksform och det sociala engagemanget är en annan uttrycksform. Det är så konsten blir tvilling med tron, när den når fram till det djupa skikt av själen där indignation och bön smälter samman.

Till sist en av hans egna böner från Böner i vår tid, 1968.

*Sänd din eld över detta slocknande altare,
så att jag kan be,
din Ande över denna dödens dal,
så att jag får liv.
Gör mina händer varma
så att jag kan värma någons händer.
Ge mig vila hos dig,
så att jag kan arbeta.
Hjälp mig att ta emot,
så att jag kan ge.*

Olov Hartman dog 1982 och vilar på kyrkogården vid Mariakyrkan i Sigtuna. På gravstenen står hans psalm 153: *Livet vann, dess namn är Jesus*.

Så levde han. Så dog han.

Resan

Stefan Helgesson

Mina föräldrar arbetade i flera decennier som missionärer i södra Afrika, anställda av Metodistkyrkan. Min far reste till Sydafrika redan 1950, min mor kom in i bilden på 60-talet. Detta var det sammanhang jag växte upp i och som tycktes mig självklart när jag var barn. Med vuxen blick, och två decennier efter att de bågge gick bort på 90-talet, kan jag förundras över deras livsbana. Vad var det hos dem, och vad var det i tiden, som fick dem att arbeta i och identifiera sig med detta, ur svensk synvinkel, så "avlägsna" hörn av världen? Jag har i min ägo en kvarlåtenskap bestående av dagböcker, brev, forskningsmaterial, bilder och publikationer som täcker in deras afrikanska år. Texten nedan är ett utsnitt av en pågående litterär bearbetning av denna kvarlåtenskap. Den ska alltså läsas som en fiktion, men en fiktion som utgör ett gensvar på dokumentärt material.

Han skriver att de passerar den franska staden Dakar. På morgonen hade besättningen fått spola däck efter en sandstorm som sökt sig ut till havs. De är på väg, alla tre, på den så länge emotsedda resan. Deras son är blott fem månader gammal; själva har de hunnit fylla 26 år. Det är första gången de ser något annat av världen än Sverige.

Resan från Oslo till Durban tar drygt tre veckor. Under den tiden hinner de bli hemmastadda på M/S Kolsnaren, blir bekanta med en Langenbach, en Porter, en Levsaker. Gör strandhugg på Gran Canaria. Kämpar med engelskan. Året är 1950 och snart, när de går i land i Kapstaden, kommer han att skriva: "Jag har hört från många håll, att negrer inte kan arbeta. Nu vet jag, att det är rena lögnen, åtminstone beträffande hamnarbetare. Hela

dagen i går höll de svarta hamnarbetarna på att lossa papper, och det gick i en flygande fläng.”

Efter Kapstaden ett sista stopp i East London. Sedan Durban, för att därifrån åka tåg till Johannesburg. Till missionsfältet.

När det stod klart för honom att han ville bli, eller var kallad att vara, missionär, skrev han att han såg ”Afrika” som ett framtidsland: ”I vilket fall som helst är det en världsdel, som befinner sig i eruptionsartad utveckling. Från förhistorisk ståndpunkt har afrikanerna marscherat rakt genom forntiden, medeltiden och även ett gott stycke in i nyare tiden på ett drygt århundrade. Just nu är den gyllne tiden, den brusande kastningstid, då allt kan hända. Det kan bli kommunismen, som kommer att segra i den väldiga kampen om Afrikas själ. Men det kan också bli Kristus!” Detta formulerar han 1948. Han arbetar som folkskollärare i Stockholm, predikar om söndagarna i olika missionshus i Stockholm-Uppsala trakten alltmedan en ny världsordning tar form. Tjeckoslovakien hamnar under sovjetisk dominans. Året innan har Indien blivit på en gång självständigt och delat – samma år som han hör en biskop Subhan från Bombay tala i Stockholm och fångas av berättelsen om hur han omvändes till kristendomen vid 14 års ålder.

Missionstanken griper tag i honom – låt oss kalla honom A – ungefär samtidigt som han förälskar sig i en kvinna – låt oss kalla henne E – som alltsedan gymnasieåren varit övertygad om att hon vill bli missionär. I dagboksanteckningarna från 1948 argumenterar han dels mot dem som ifrågasätter själva utvandrandet (”Varför inte stanna hemma?”), dels mot lockelsen att romantisera missionärstillvaron. Något egentligt tvivel märks dock inte hos 24-åringen: det som står på spel är att vinna över kommunismen och hedendomen. Den kampen pågår såväl i Europa som i Afrika, Indien och Kina.

De tar nattåget från Durban till Johannesburg. Samma tåglinje varifrån en ung advokat, senare känd för världen som Mahatma Gandhi, blev avkastad år 1898 på grund av att han hade fel hudfärg för att sitta i första klass. De känner inte till den historien. Däremot noterar de att en ung indier bäd-dar kupén åt dem med tredubbla filter. När tåget når höglandet och vinterluften slår emot dem förstår de varför.

Deras nya hem är beläget på Leicester Road i Johannesburg. Kuperad förortsterräng, jakarandor som kantar trottoarerna. Tegelhuset, i missionens ägo, är stort och bekvämt med fyra rum, en rödputsad veranda och frukt-

träd på bakgården. Så mycket som känns ovant. Staden som är så stor och ofärdig. Den bruna, torra vintern som gör att A lätt får näsblod. Kontrasten mellan den milda solen dagtid och de kalla nätterna. Kylan inomhus som gör det plågsamt att stiga upp om morgonen. Postkontoren med separata ingångar för "européer" och "icke-européer". Allt detta noterar de, tar till sig, mäter ut och känner in med sina sinnen. Kanske vilar också strax under vardagssamtalen en lätt besvikelse över att tröskeln till den nya vardagen trots allt är så låg.

Innan han somnar om kvällarna ligger A och påminner sig om att det som händer nu är på riktigt. Det är inte längre Västergötlands eller Stockholms horisonter som omger honom. Han hör enstaka bilar köra långsamt förbi på gatan utanför. Alla historier de redan hunnit höra om inbrott och rån. Johannesburg: "brottets högskola". Sonen gnyr och E kliver upp för att trösta.

Går det bra?

Ja, han ville bara ha sin napp.

Om dagarna åker de – ibland bara han – runt med Josef, en svensk missionär som verkat här i 40 år redan. Han tar med dem till gruvkaserner där det finns arbetare från Inhambane-provinsen i Moçambique. Det är där metodistkyrkan har sin huvudsakliga missionsverksamhet; men det är i Johannesburg många av dessa vatshwa-män har omvänts till metodismen. Det finns ingen brist på guldgruvor kring Johannesburg, och än mindre någon brist på migrantarbetare. Vill man möta vatshwa har den rådande ekonomin redan sett till att samla dem på platser där Josef och A kan hitta dem.

Kasernerna inhägnas av stålstängsel, de måste anmäla sig hos en vit förman innan de blir insläppta. Byggnaderna har plåttak, tegelväggar och betonggolv. Utomhus samlas männen kring eldar som de gör upp lite här och var. I sovsalarna finns betongbritsar eller våningssängar. Här förekommer inga färger, annat än solnedgångens fyrverkeri i gult och rosa.

De träffas i byggnader som tjänar som kapell eller skolsalar eller bespisningar. Josef predikar på männens eget språk. Ljuden är helt obekanta för A. Inte osköna, tvärtom med en resonans och melodi som inte liknar någonting annat han hört, men A begriper inte ett ord, utom "Jesu". Det han uppfattar är Josefs energi. Och gensvaret hos männen. Och så kraften i sången. För honom, för den han är 1950, är det detta han har kommit för att se och delta i: betvingandet av hedendomen, firandet av ett liv i Kristus.

Bara något år senare kommer både han och E att ha lärt sig xitshwa. De kommer att kunna predika och undervisa nästan som Josef.

Förutom undervisningen är det arbetet med tryckpressen som upptar större delen av hans tid. I Cleveland i södra Johannesburg ligger metodistkyrkans tryckpress där biblar, psalmböcker, undervisningsmaterial och tidskrifter framställs i högt tempo. Det är en tryckpress av det rejäla slaget, med blytyper, inrymt i en industrilokal. Tidskriften *Mahlale*, morgonstjärnan, kommer att bli hans ansvar så snart han behärskar tillräckligt mycket xitshwa.

Det är *ordet* i alla dess former – på tre, fyra, fem och även fler olika språk – som blir kärnan i hans gärning som missionär. Det talade ordet, som predikant och lärare, men i än högre grad det tryckta ordet. Han är vagt medveten om att han därmed följer de tidigare missionärerna i södra Afrika i spåren. Varje missionssällskap, ända sedan tidigt 1800-tal, har åtföljts av en tryckpress. Missionen, läskunnigheten och tryckmediet har varit som en trenighet. De nyomvända måste lära sig läsa för att befästa sin tro. För att de ska lära sig läsa måste det finnas ABC-böcker. För att de ska vilja fortsätta läsa måste det finnas tryckmaterial som är värt att läsa på det språk de behärskar.

Med ordet följer alltså av nödvändighet språken. När han och E och sonen gör sin första resa österut, mot kusten, är det för att fördjupa sina kunskaper i xitshwa. Josef och en kollega kör före i sin Vauxhall, själva åker de i sin Plymouth och följer vägen mot *the escarpment*, där högländ blir lågländ och dalgångar breder ut sig. De tar sig förbi gränsen till det portugisiska Östafrika där torr kantig afrikaans byts ut mot mättade konsonanter och runda vokaler.

Det var värst vad barnkär han verkade, säger E. De hade fördröjts vid gränsen av en portugisisk tulltjänstemän som nöp deras son i kinden och pratade ömsinta obegripligheter.

Sydläningar, säger A med ett skratt.

Övernattning i Lourenço Marques på ett gästhem drivet av den schweiziska missionen. Åter denna känsla av att världen både vidgar sig och blir tätare, mindre genomskinlig. Det finns något förföriskt med den fuktiga, varma luften och uteserveringarna. Aldrig tidigare har han sett butiker som håller öppet kl 8 på kvällen. Han försöker dechiffrera skyltarna, snappa upp ord som han hör på gatan, men tecknen bildar ett töcken.

Tidigt nästa morgon – för att slippa värsta hettan – ger de sig av norrut.

Var noga med körtekniken, manar Josef, och snart förstår A varför. Den

asfalterade landsvägen övergår snart i *strips*, två smala asfaltsband som man måste hålla sig kvar på. Omkörningar är det inte tal om, om man inte vill riva upp hela moln av rött damm och riskera däckens.

För varje kilometer som de tar sig förbi cashewplanteringar, enkla bosättningar, långa sträckor med palmträd, är det som att någonting sätter sig till rätta inom honom. "Att åka ut som missionär till Johannesburg, det är som att vara missionär i Paris", hade någon sagt till honom hemma i Sverige. Han fäster sig inte vid löst tal, och han kan inte föreställa sig att det Johannesburg han numera känner liknar Paris, som han inte känner, men visst är det bekvämt, visst är det en modern stad med all den lyx – och mer ändå – som går att finna i Stockholm. Men här, när de lägger mil efter mil av tropiska landskap bakom sig och solen steker genom plåttaket så att de alla glänser av svett, går det inte att ta miste på att de är på en annan plats. En helt annan plats.

De når fram till Chicunque på eftermiddagen. Det är mättat med färger. Hönor hörs kackla. Josef leder runt dem på denna den äldsta metodistiska missionsstationen i landet. A ser den turkosa Inhambane-bukten som brer ut sig för hans fötter och känner sig gråtfärdig av lycka. Skapelsens skönhet: den övergår hans förstånd. I en liten skrift om missionen som ges ut 1955 kommer han att skriva: "Många säger, att Chicunque är den vackraste missionsstationen i Afrika. Det kan mycket väl vara sant, för den ligger oerhört vackert med utsikt över en vik av Indiska Oceanen, mittemot Inhambane. Där finns först och främst kyrkan, som snart ska utvidgas. Som den nu är kan den inte rymma de skaror, som varje söndag samlas där till gudstjänst. En svart pastor är ledare för församlingen."

Om nätterna är det kolmörkt. När de ger sig ut för att äta middag hos ett amerikanskt missionärspar måste de ha ficklampor. Stampa i marken då och då, säger Josef, det skrämmar bort ormarna.

Om dagarna besöker de sjukstugan, flickskolan, leprakolonin, och under tiden plockar de upp nya xitshwa-ord. En dag ekar "lezaku" i huvudet på honom. Han låter "z"-ljudet, på en gång tonande och visslande, ta boning i hans mun. Han förundras över att detta ord kan betyda "att", att när han hör det förstår han att det betyder "att", och att han därmed alltid kommer att äga denna kunskap. Nästa dag uppfattar han hur "hizona" återkommer i samtalen: "ok", "just det". Om kvällarna surrar de nya ljuden i huvudet; vid frukosten försöker han och E att plocka ihop enkla meningar. Hur mår du? Jag mår bra. Jag äter. Du äter. Vi ska gå. Vi har gått. Vi tackar så mycket.

A och E imponeras av sjukhuset och flickskolan. Här pågår en verksamhet som drar till sig människor från vida kring. De två amerikanska läkarna är ständigt i arbete. När de visas runt körs en ung, höggravid kvinna fram till sjukhusentrén på åsnekärra. Hon skriker högt av sina plågor. Vattnet gick för länge sedan, men något har gått snett med förlossningen. Hon tas in för ett akut kejsarsnitt. De får höra senare att det inte gick att rädda barnet. Det hade dött redan innan det kom ut.

Och mamman? undrar E, som också är sköterska.

Hon överlever, säger läkaren. Traumatiserad, men hon överlever.

*

Jag berättar, men med vilken röst berättar jag detta? Det jag skriver fram är en version av den värld i vilken jag skulle anlända som barn. Men rösten är inte min barndoms röst. Inte heller min fars röst. Det är en röst som rör sig i djupled i tiden. Detta är blicken i backspegeln: långt efter någons död. Framför mig, likt benrester på ett obduktionsbord, ligger dessa fragment av ett liv i form av dagböcker, brev, skrifter, bilder. Jag lånar friskt ur dessa kvarlevor. Men de är mig också främmande.

Det förlutna ändrar man inte på.

När jag söker mig tillbaka till 1940-talet finns rasismen där. Han bär på den i själva språket, i den tidens svenska språk. Som 26-åring, i dagboken från 1950, skrev han faktiskt "negrer". Jag stirrar klenetroget på den maskinskrivna sidan. Det var ett ord som jag, född på 1960-talet, aldrig hörde honom uttala, annat än för att markera att det var ett ord man aldrig skulle använda. Det återkommer heller inte i dagböckerna eller artiklarna. Det var, kan man säga, Sverige som yttrade sig genom honom helt flyktigt, i samma stund som han lämnade Sv erige.

Privilegiet som vit går heller inte att bortse från. A och E hade ingenting att göra med maktutövandet i apartheids Sydafrika eller det koloniala Moçambique. Däremot hade de en rörelsefrihet, tillgång till sjukhus, skolor för barnen, en grundläggande materiell trygghet som kan knytas till det faktum att de var vita européer: de ingick helt enkelt – vare sig de ville det eller inte – i det modernitetens globala nätverk som kolonialismen etablerade. Endast enstaka afrikaner hade på 1950-talet tillgång till detta nätverk. Men A:s och E:s missionsverksamhet handlade just om att öppna falluckor in i moderniteten genom läskunnighet, hälsovård, utbildning. Apartheid var motsatsen: ett försök att hindra afrikaner att ta del av det moderna.

Det som hänger i betydligt längre – kanske de första tio åren – är paternalismen, tanken att han som vit missionär hade en självskriven uppgift att vägleda och fostra afrikanerna. I missionens tidiga år, skriver han 1955, gällde det för missionärerna "att söka leda in ett yrvaket afrikanskt självmedvetande på rätta vägar." Men så framhåller han att "[d]eras ledaregenskaper måste utnyttjas. De måste tränas att leda sin egen kyrka." Numera är det ofta afrikanerna själva som "leder diskussioner i kyrkliga frågor och helt sätter sin prägel på dem." Missionären måste alltså arbeta på att göra sig själv överflödig.

Det är ett slags svek att citera hans tidiga skrifter. Han skulle senare se boken från 1955 som en ungdomsförsyndelse. Men viktigast: den låter ana en rörelse som i grunden skulle komma att förändra honom. Han åkte ner för att förändra Afrika, men Afrika kom att förändra honom betydligt mer.

Det förflutna ändrar man inte på. Men håller man vakt vid förflutenhetens skogsbryn ska man se att det rör sig därinne.

*

Det hände förstås många gånger. Vi bestämmer att vid just detta tillfälle skedde det en lördag i november 1968. Eftermiddagen är varm. Lunchen avslutades för ett par timmar sedan men mamman (inte E utan K – E dog för flera år sedan) har inte kunnat koncentrera sig på något särskilt eftersom hennes nästan treårige son kräver hennes uppmärksamhet. För tillfället dricker hon kaffe medan sonen springer barfota i gräset. Så tittar hon på sin armbandsklocka, dricker ur och tar med sig sonen in i huset. I vardagsrummet, som ligger i anslutning till entrén, ställer hon i ordning två stolar med armstöd och sittdynor. Mellan stolarna ställer hon ett lågt bord och kring en av sittdynorna viker hon en frottéhandduk.

Sonen verkar nöjd för tillfället. Han plockar med lego. K ser till att sätta sig en stund på stolen utan handduk och bläddrar fram den sida i Sara Lidmans nya roman som hon hade hunnit fram till kvällen före. När hon har läst en och en halv sida hörs bilen anlända. Hon lyssnar efter de bekanta ljuden: motorn som stängs av, bildörrarna som öppnas, hennes makes röst som säger några ord på xitshwa. När hon hör att de två bildörrarna smälls igen reser hon på sig, gör sig beredd att ta emot besökaren.

Denne kommer först in i huset, hennes man står bakom och håller upp dörren.

Hello, säger hon på sin engelska som klingar svenskt. Men så kommer hon på sig själv: Wuyani.

Nzi bongile, mamani. Uvukile ke?

Han är kort – nästan i hennes höjd – och förvånansvärt gammal. Men rak i ryggen, stark. En som fortfarande orkar med gruvorna. Klädd i en trådsliten kavaj. På fötterna bär han bruna läderskor med nästan bortnötta sulor som han torkar upprepade gånger mot dörrmattan. Hon tar honom i hand och måste dröja någon sekund innan hon kan avgöra om han nöjer sig med ett europeiskt handslag eller om det blir en afrikansk hälsning, handtumme-hand. Det blir en afrikansk.

Please have a seat, säger hon lite feltajmat eftersom A samtidigt visar vägen in i vardagsrummet.

Ska jag göra en kanna te?

Sonen börjar bli missnöjd. Hon måste ha med honom i köket när hon drar igång gasspisen och plockar fram koppar. Hon hör åskan mullra därute.

När hon bär in teet har A redan inlett intervjun. Han har ställt åbäket till bandspelare på golvet, mikrofonen står på det lilla bordet. Där måste också kopparna och assietten med tenniskex få plats. Det är trångt, men det går.

Hon kan se att de är djupt inne i sitt samtal. Gruvarbetaren, som sitter på stolen med frottéhandduk, lyssnar intensivt när hennes man formulerar sina frågor. Den försiktiga, lite undergivna hållningen när han klev in i deras hus, är som förbytt. Skärpa i ögonen nu. Han är, i någon bemärkelse, hemma.

... wuloyi, nza tiyisa lezaku gi kona. Lezi nzi wulako lezaku gi kona, hi lezaku nzi fambile kaya hi 53, nzi ya chikela le kaya. Nzi tshamile lomu Joni lomu, na nzi nga na Joeli Mabambe, kota dota ga xipanze. Nzi suka lomu Joni nzi famba le kaya, nzi ya xava tihomu, nzia xava xigayo. Makunu, hikwalaho nzi chikela le kaya, nzi aka tiyindlu. Makunu, a vakelane lava nzi nga hi navo, laha ka wutshamu legi nzi nga tshama ka gona, a kupima kakwe a ku va mahile kurula. Va tshamile, vata laha mutini xontlhe xikhathi. Vata ku ta hlakana laha xontlhe xikhaaaati!

Själv förstår hon inte vad de säger. Hälsningsfraser, enstaka ord kan hon uppfatta, inte mer. Hon har aldrig haft samma chans som A att ge sig i kast med xitshwa. Långt innan hon kom ner hit hade han hunnit lära sig språket i grunden, plockat isär dess grammatik med hjälp av de äldre missionärerna, blivit bättre på det för varje år. Hon har inte haft någon del i detta. Det var som om hon anlände långt efter att just den filmen hade börjat. Ingen idé att försöka rekonstruera allt från början. Och sedan kom sonen.

Men hon vet på ett ungefär vad de pratar om. De långa samtalen vid middagarna och på kvällarna, A:s utläggningar om det som för stunden

upptog hans tankar mer än något annat, hade sett till att hon var nästan lika insatt i detta projekt som han själv. Hon var inte inläst på Lévi-Strauss, Junod, Malinowski, Davidson, Goode och alla de andra namnen som svävade runt i huset på bokryggar, i maskinskrivna utkast, men just hans eget projekt kände hon till i detalj. Hur tog tshwa-folket till sig kristendomen? Hur förhöll sig deras egen, äldre tro till den nyare som missionärerna kom med? Av alla intervjuer som han genomfört vid det här laget förstod hon att det var stora frågor. Visserligen lyssnar hon ibland med ett halvt öra när A drar igång, och hennes egen syn på det här med kristen tro är rättfram. Man ska hjälpa sin nästa, tänka mindre på sig själv, inte oroa sig för morgondagen eftersom den ligger i Guds händer. Så hade hon lärt sig som barn och så tycker hon att de här gruvarbetarna lever, åtminstone så långt hon nu känner dem. Det är enkelheten i tron som gör att den fungerar. Hon är sjuk-sköterska. Hon vet att vårda sjuka kroppar, dela ut medicin, sätta narkos. Där är behoven och insatserna tydliga. Detta djuplodande med orden är något annat. För makens del är det det han lever för, tycks det. Ständigt denna drift att studera parallellt med arbetet som missionär. Teologi, antropologi, pedagogik.

Medan sonen vilar en stund börjar hon tänka på middagen: levergryta. Hon plockar fram kniv och skärbräda för att hacka lök, samtidigt som hon hör att intervjun tar slut. Hon sköljer av händerna och går ut för att ta adjö.

Famba khwatsi, baba.

Sala khwatsi, mamani.

Jag måste köra tillbaka med Zacaria till Rand Leases innan det blir mörkt, säger A till K.

Solen lyser snett efter regnet. A kör iväg till kasernen där Zakaria åter blir gruvarbetare. Som är den enda plats i Johannesburg där han får befinna sig. När A återvänder, ensam, lyser gatlyktorna och middagen står färdig. Det kan se ut som om en rådande ordning har återställts.

Språk, natur, musik

Om Walter Benjamins och Theodor W. Adornos kulturkritik

Mattias Martinson

Enligt den humanistiska upplysningstraditionen kan och bör naturen beskrivas och förklaras med en viss uppsättning metoder, medan en seriös kulturförståelse kräver helt andra. Kulturen har i en bestämd mening ansetts vara andlig i motsats till naturen, som främst upplåter sig för människan på distans, som objekt. Naturvetenskaperna har betraktats som exakta och objektiva, kulturvetenskaperna som subjektivt präglade och tolkande. Förutsättningen för ett sådant synsätt är att språket tillhör det strikt mänskliga som är kulturellt, medan naturen är stum, materiell och beräkningsbar.

Men är språket strikt mänskligt? Är kulturen avgränsad till den mänskliga andlighet som i sina mest sublima stunder tar sig uttryck i skön konst och litteratur? En vetenskapssyn som anvisar helt separata metoder för kulturvetenskapen är idag tämligen daterad, men inte i första hand på grund av att synen på naturvetenskapen har modifierats i sin objektifiering av naturen, utan för att naturvetenskapens objektifierande metoder tränger sig in även på kulturens andliga domäner. Konsten, som kulturuttryck, blir därmed allt svårare att placera. I vilken mening ger den uttryck åt någonting annat än den pragmatiska anda som råder i ett högteknologiskt, vetenskapsdrivet konsumtionssamhälle? Finns det överhuvudtaget en plats för språkligheten, uttrycksfullheten, och dess oprecisa sårbarhet i en värld som drivs av teknologi och ekonomi? Kanske kan en alternativ förståelse av språk och kultur till och med utmana den högstämda föreställningen om språklighe- tens bundenhet till en alltmer trängd mänskligt subjektiv sfär, där naturen i sista hand förnekas sitt språk?

En intressant utgångspunkt för att hantera några aspekter av denna språk-, natur- och kulturproblematik formulerades av de tyska filosoferna Walter Benjamin och Theodor W. Adorno under 1900-talets första hälft.

De är å ena sidan sekulära tänkare, å andra sidan starkt påverkade av teologiska motiv, inte minst från den judiska traditionen. Men återigen är de oerhört tillbakahållna och skeptiska mot varje uttrycklig teologisk vision.

Syftet med denna text är endast att kort introducera deras ibland ganska överraskande perspektiv; synliggöra deras ofta förbisedda vändningar. Tanken är inte att man oförmedlat kan låna in deras nutida debatt om konstens mening, därtill finns det avgörande skillnader dem emellan. Däremot hoppas jag kunna visa att deras sätt att filosofera kan utmana en rad schabloner i den nutida debatten. Väsentligast i det sammanhanget är kanske att frågan om konstens och kulturens ”värde” och ”nytta” med Benjamin och Adorno knappast kan ställas utan en hel rad förbehåll. Kanske kan ett verkligt motstånd formuleras i konsten, kanske kan det också momentant realiseras genom konsten, men det sker aldrig utan kostnad.¹

*

I sin essä ”Om språk överhuvudtaget och om människans språk” utvecklar Walter Benjamin under brinnande krig 1916 en säregen syn på språket och dess verklighetsrelationer. I den humanistiska traditionen har språkligheten som sagt uppfattats som en av de typiska mänskliga egenskaperna. I kontrast till detta uppfattar nu Benjamin språket som ett universellt fenomen, etablerat före människan. Hans filosofiska ingång till språkets problem är att postulera att allting som existerar har språk. Språket är i hans ögon en väsentlig aspekt av allt, vilket inte betyder att allt kan reduceras till språk.² Något förenklat kan man säga att varje ting har ett språkligt väsen (*sprachliche Wesen*) som relaterar till tingets andliga aspekter, dess andliga väsen (*Geisteswesen*).³ Ett tings språkliga väsen utgör i så måtto dess principiella kommunikativa möjlighet. Enligt Benjamin kommunicerar allt som existerar alltid genom sitt unika språkliga väsen. Skillnaden mellan olika unika språk är förutsättning för tingens integritet och identitet, vilket innebär att allting i världen äger en omedelbar andlig dimension.

I Benjamins filosofiska utkast är människans språkliga väsen varken mer eller mindre reallt än det språkliga väsendet hos vilket materiellt ting som helst. Skillnaden mellan människans språk och tingens språk är emellertid den, att människan kommunicerar med ord, formuleringar och ljud. Man skulle kunna hävda att det är människans *nyttjande* av ord för att kommunicera om andra ting i världen som blir hennes fundamentala kulturella problem, där människan stänger sig själv inne i sitt eget språk, snarare än att

hon genom sitt eget språk står i genuin relation till tingen i världen och deras unika språk. Benjamin menar att ett rent språk handlar om att kommunicera ett visst språkligt väsen. En stens eller ett träds språk kommunicerar stenens eller trädets kommunikativa aspekter och inget annat. I världen framträder alla ting i sina unika identiteter genom något som Benjamin kallar omedelbar magi, en situation där de enskilda tingen, trots sin stumhet, ger uttryck åt sig själva i en mystisk relation till allt annat.⁴

För att på ett nytt sätt kunna diskutera det specifikt mänskliga språket och dess problematiska förhållande till naturen tillgriper nu Benjamin Första mosebokens inledande kapitel, där människan skapas och får uppdrag av Gud att ge namn åt tingen i den paradisiska lustgården, för att sedan begå ett brott som gör att hon förlorar sin paradisiska tillvaro. Benjamins judiskt influerade läsning med tydliga drag av kabbalism fortskrider ungefär enligt följande linjer: Det ligger i människans språkliga väsen att ge namn åt tingen så att tingens identitet kommer till explicit uttryck enligt Guds ordning. Människan har liksom andra skapade ting i första hand en passiv språklighet. Det tillhör emellertid i människans språkliga väsen att ge fullbordan åt det skapelseverk som Gud i sin aktivitet har initierat. Gud skapar och benämner sin skapelse men befäller sedan människan att slutföra verket genom att förläna varje ting dess gudomliga namn, dess egennamn. Benjamin konstaterar att människan ger namn åt skapelsen i samma språk som Gud skapar.⁵

I den bemärkelsen är den paradisiska människan i en situation av fullkomlig kunskap genom sitt språk. Ordet i det gudomliga namnets form förhåller sig i någon mening exakt till de benämnda tingen vars eget språk kanaliseras genom det gudomliga namnet. Därmed kan inte det förbjudna trädet i lustgården vara en väg till kunskap – vilket många tolkningstraditioner hävdar – kunskapen finns redan där. Det förbjudna ätandet från kunskapens träd, som ger en kunskap om gott och ont, är enligt Benjamins läsning snarare en allegori för människans fall till ett språk där kommunikationen externaliseras; där orden ersätter namnen. Människans paradisiska språklighet gav uttryck åt människan som den varelse som ger audiella namn åt naturens olika ting, vilka alltså i sina olika språkliga väsen äger en fundamental stumhet.⁶ Ljudet av namnet fullbordar skapelsen och det finns således inget tillfälligt i den relation som namnet upprättar till skapelsen.

Efter syndafallet blir människan själv en skapare av ord, egennamn ersätts av människoord. Kunskapen baseras inte längre på det ursprungliga gudomliga namnet utan på tillfälliga mänskliga ord som inte kan stå i nam-

nets omedelbara kontakt med de skapade tingen. Kommunikationens pragmatik genom det mänskliga ordet skapar hos naturen det som Benjamin kallar ”dess andra stumhet”, tingens uttryck underkuvas med namnets bortträngning. Det mänskliga språket blir nu till en ”kunskap utifrån”, vilket leder till en situation med många olika mänskliga språk.⁷

Den immanenta magin ersätts av en magi utifrån, som i Benjamins ögon är närmast parodisk: ”Ordet skall meddela något (annat än sig självt). Det blir verkligen ett språkandens syndafall.”⁸ Med Kierkegaard talar Benjamin här om det mänskliga språket som ”tomt prat” vilket krävde ett dömande ord från Gud: fördrivningen ur paradiset. I den situation som nu uppstod, där språket inte längre äger någon som helst omedelbarhet, kommer dömandets form att bli en ersättning för den första omedelbarheten och skapa en tentativ stabilitet i den mänskliga språkligheten: ”dömandets magi” (*Magi des Urteils*), ledsagande det språkliga betecknandets abstraherande godtycke.⁹ Kunskapens träd stod enligt Benjamin i lustgården inte för att det kunde skänka någon ny kunskap, utan för att symbolisera domen över den som frågar efter mer.

För att knyta samman dessa trådar från Benjamins språk-essä är det först viktigt att notera att hans bibelreferenser inte primärt bör läsas teologiskt. Hans syn på språket kan i princip mejslas fram utan att man förutsätter en gudomlig skapare. Den språkliga verklighet som situationen i paradiset representerar bör inte uppfattas i ljuset av tron på en tidigare verklighet som gått förlorad. Snarare är poängen med Benjamins bibelreferenser att uppätta en kritisk distans till nominalistiska och pragmatiska språkuppfattningar där de språkliga tecknens tillfälliga relation till den verklighet som de skall beteckna reducerar och begränsar såväl tingen själva som varje erfarenhet av dem.

I en något senare text, ”Über das Programm der kommenden Philosophie” (1918), ansluter sig Benjamin inledningsvis till en kantiansk vetenskapssyn där kunskapen etableras systematiskt och med stränga krav på berättigande och säkerställande utifrån rigorösa kriterier.¹⁰ Hans problem med den moderna vetenskapen är inte dess strävan efter att bli alltmer absolut och objektivt giltig. Problemet är att det erfarenhetsinnehåll som vetenskapslogiken samspelar med i det moderna kantianska paradigmet är ytterst ihålig och otillräcklig i jämförelse med våra erfarenheters egentliga potential. Vetenskapen lurar oss att erfara på ett visst sätt, i Upplysningens karga anda. Det systematiska tänkandet kring kunskapens logik och dess formella

säkerställande står enligt Benjamin ännu inte i paritet med den möjliga ”metafysiska” erfarenhet som skulle kunna fylla ett sådant system.¹¹

Ett sätt att läsa denna märkliga text är att relatera den till språkets natur. Särskilt i moderniteten, med dess pragmatiska och instrumentella språkliga nominalism – som även slår igenom i den ekonomiska ordningen – finns det ingen genuin möjlighet att uppleva verkligheten som den verkligen är. Kant sätter i sin kritiska vändning effektivt fingret på detta dilemma. Efter Kant måste man i någon mening alltid respektera den ”externa magin” som tar sig uttryck i ett yttre domslut ledsagat av principer som inte oinskränkt härstammar från tingen själva, utan snarare från den mänskliga rationaliteten. Samtidigt är den erfarenhet som blockeras av Kant, alltså en omedelbar tillgång till tingen själva, inte nödvändigtvis en blockering av begäret efter en annan form av erfarenhet eller begäret efter en mer adekvat uttydning av erfarenheten. Den paradisiska språksituationen måste därför inte vara tänkt som en realitet för att kunna betjäna filosofin med en serie kritiska frågor om möjligheten att erfara verkligheten annorlunda.

I senare texter av Benjamin utgestaltas denna närmast politiska möjlighet exempelvis i idén om konstellationer av begrepp där konstellationen, nästan som ett collage, överskrider de intentionella gränser som de enskilda begreppen upprättar via sina kontingenta definitioner. De verklighetsaspekter som reduceras bort i den moderna vetenskapliga erfarenhetsmodellen får möjlighet att momentant glimta fram i gliporna mellan de intentionella begreppen. På så vis – och i nära anknytning till hans språk-essä – kan man förstå Benjamins tal om en intentionslös verklighet som bryter fram inom ramen för en hållning som även fortsättningsvis respekterar den fundamentala aspekten av Kants kritiska vändning. Inte helt överraskande är det språkligheten själv som hamnar i fokus, den språklighet som Kant enligt Benjamin bortsåg från. Det är i den fokuseringen som litteratur och kultur i bredare mening blir väsentliga för förståelsen av såväl natur som historia. Men den gängse uppdelningen mellan vetenskap, moral och konst, enligt vilken metafysiken förpassas till historien, utmanas samtidigt genom att kulturella objekt anses bära på en metafysisk halt.

*

I den andan arbetade även Theodor W. Adorno, en av Benjamins kollegor och uttolkare. Adorno är känd för många skarpa uttalanden, men ett av särskild betydelse i detta sammanhang är hans ofta missförstådda tes om det

barbariska i att skriva poesi efter Auschwitz. Kärnan i hans uppfattning rör frågan om kultiveringens möjlighet som sådan. Han ansåg att den europeiska kulturen genom förintelsen hade visat att den inte är kultiverad. Därmed finns det ingen möjlighet att med mer kultur utmana den rådande ordningen. Å andra sidan hävdar han att det knappast går att inta en kritisk inställning till kulturen utan att denna inställning själv besmittas. I en karaktäristisk vändning skriver Adorno: "All kultur efter Auschwitz, liksom den inträngande kritiken mot den, är avskräde."¹²

Denna drastiska hållning är motiverad av historiens tragik och genomsyrar hans senare tänkande, även om tonläget varierar kraftigt mellan olika texter. Men Adornos tänkande är trots sin svartsyn fullkomligt försänkt i en bearbetning av kulturellt material. Frågan om ett möjligt motstånd genom konsten är trots allt dominerande i hela hans författarskap. Man kan säga att hans hållning i påpekandena om poesi och Auschwitz mer allmänt slår igenom i tanken om en oupphörlig dialektik i kulturmaterialet, vilken han framförallt avläser i kulturens obearbetade naturförhållanden. Det sker på ett sätt som är kraftigt påverkat av Benjamins tänkande.

I all korthet betyder detta bland annat att Adorno uppmärksammar det intentionslösa draget i konsten; det som gör att konstverket självt, genom själva sin gåtfullhet, uttrycker något väsentligt om kulturen. Av den anledningen stormar han i synnerhet mot politiskt engagerad konst, som inte respekterar de strikt konstnärliga problem som det konstnärliga materialet inom sig utmanar till. Engagerad konst ledsagas av en föreskriven idé, en intention, en förment högre andlig insikt. Enligt Adorno kräver de konstnärliga traditionernas intima materiella förbundenhet med naturhistoriska förhållanden ett konstnärligt skapande som avstår från all idealism och istället koncentrerar sig på dilemman i den konstnärliga hanteringen av materialet. En verklig politisk halt får verket bara genom att uttrycka den materiella dialektik som traditionen ställer skapandet inför. Denna politiska halt kan sedan en kritisk filosofi ge uttryck åt i konstellationens anda genom att inte pressa in verket i det politiska begreppets form.

Adorno är särskilt betydelsefull inom musikfilosofin, ja han har med rätta uppfattats som en gigant på detta fält. I essén "Musik, Sprache und ihr Verhältnis im gegenwärtigen Komponieren" (1956) ger Adorno en tvådelad karaktäristik av musiken. Det sker i en anda som på olika sätt liknar Benjamins karaktäristik av språket. Adorno börjar med musik i allmänhet, till vilken han knyter en bestämd teologisk aspekt. Musik är inte språk, men

däremot karaktäriseras musiken av en språk-affinitet (*Sprachähnlichkeit*), det vill säga en språk-likhet som ändå är helt skild från konceptuellt språk.¹³ Musiken säger förvisso något bestämt, men på grund av dess icke-begreppsliga form är det som sägs förborgat.

Enligt Adorno tar musiken rent av det gudomliga namnets gestalt i och med att det är "befriat från inverkans magi; det vill säga det mänskliga och alltid futila försöket att nämna själva namnet, inte meddela betydelse".¹⁴ Denna något komplicerade tankegång kan benas ut på följande sätt: musiken tar det gudomliga namnets gestalt genom att den i sin språk-likhet inte kommunicerar något annat än sitt egenspråkliga väsen. Den avser inte att nämna något utifrån, utan meddelar sig bara om sin egen natur. Den är med Benjamins ord immanent i sin kommunikativa magi, och inte, som det mänskliga ord-språket, externt och pragmatiskt. I nära anslutning till Benjamin säger Adorno även att "musik syftar mot ett intentionslöst språk", och han kan mot den bakgrunden tala om musiken som "avmytologiserad bön" och som "språk utan omdöme [*urteilslose Sprache*]"¹⁵

När denna Benjaminianska syn på musikens ursprungliga språk-affinitet är preciserad går Adorno emellertid snabbt vidare med en annan dimension av musikens språk-affinitet, nämligen hur musiken inom ramen för den moderna musikutvecklingen antagit en alltmer språk-härmande karaktär. Språk-affiniteten är därmed ambivalent, å ena sidan karaktäriserar den musikens egenart i jämförelse med det kommunicerande ord-språket, å andra sidan drar den in musiken i en historisk virvel där musiken alltmer kommer att drivas mot begreppslighet och således begriplighet. "En dialektik råder här", hävdar Adorno, "överallt är musiken genomkorsad av intentioner".¹⁶

Det tonala paradigm inom den europeiska musiken som etablerades i modernitetens gryning utvecklas parallellt med upplysningens rationaliseringsprocesser och ger musikkulturen en bestämd andlig karaktär. När den tonala musiken står på sin höjdpunkt hos en kompositör som Beethoven menar Adorno att musiken som sådan har antagit en tämligen rationell form och blivit ett stabilt system där de individuella delarna får en mening som på samma gång är oberoende av och öppet för subjektet. Kort sagt, i den historiska sekvens där subjektiviteten etableras som något centralt och den individuella friheten hamnar i samhälleligt fokus driver musikens utveckling i en riktning där den alltmer öppnar sig för subjektets uttrycksfullhet. Den förtäts i en *konventionell* struktur, upplåten för den fria individen, och denna struktur blir nu ett begripligt språk och musikens "andra natur".

Kommenterandet av en emblematisks tonsättare som Beethoven blir för Adorno närmast till ett avläsande av konfiguration hos den oupphörliga intentionslösa dialektiken mellan subjekt och objekt (ande och natur), sådan som den ter sig i en viss historisk fas där musiken har etablerats till något förment naturligt (andra natur). Samhällets övergripande tendenser finns då inskrivna i den musikaliska realiteten, vars rationaliseringsprocess genom komponerande har skapat en illusorisk stabilitet. Den illusoriska stabiliteten kommer senare att brytas ner genom den utveckling som följer på de problem som tidigare kompositioner lämnar efter sig; d.v.s. genom det faktum att den andra naturen trots allt inte är real i sin naturlighet. I den europeiska konstmusiken leder utvecklingen snart in mot atonalt och seriellt komponerande, där den allt mer ökande subjektiva kontrollen över materialet i sista hand slår över i en musik som tränger bort all subjektiv uttrycksfullhet så att den till slut blir omänsklig. Den blir till en allegori över det framväxande senmoderna samhället.¹⁷

Det är denna tendens som utgör det politiska stoffet i musiken. Stoffet finns inte förhanden som idéer utan måste erfaras i en konsekvent tydning av det oförlösta förhållandet mellan konstens materiella villkor och kulturen i stort. Själva civilisationens dialektik – som Adorno tillsammans med Max Horkheimer gav sig på att uttyda under Andra världskriget – har, på grund av att subjektivitet och frihet inte alls lyckats med sina föresatser att avsnöra sig från naturen, brutalt drivit mänskligheten in i katastrof.¹⁸ Det är framförallt i erfarenheten av konsten, uppfattad som ett helt annat språk, som denna obegripliga katastrof kan formuleras, och ett tänkande i tvetydigt motstånd mot kulturens självbedrägeri kan upprättas.

*

Adorno lånar som synes in och utvecklar en rad begrepp från Benjamin. Tanken om att upprätta begreppsliga konstellationer på flera plan, i syfte att erfara någonting av verkligheten som undflyr den snäva subjektiva intention som vidlåder de mänskliga begreppen, är helt central i Adornos konception av musik och litteratur. Men om detta betyder att musik och konst äger en filosofiskt intressant språk-affinitet menar han i andra sammanhang även att ett kritiskt tänkande som inte bara vill bekräfta den rådande ordningen likaledes måste etablera sig i affinitet med konsten (*kunstähnlich*).¹⁹ Filosofi, konst och språk står redan från början i en typ av konstellation som öppnar för en mycket sårbar motståndets strategi.

Men hur är det då med religion eller en andlighet som söker en förankring i en transcendent verklighet? Konsten är väl trots allt endast en immanent kraft? Kan inte motståndet etableras med större emfas utifrån en religiös horisont? Benjamin och Adorno är inte främmande för bibliska motiv och de förde tidvis en mer rak teologisk dialog där föreställningen om en messiansk möjlighet till radikal förändring spelar en viss roll.²⁰ I sin mycket återhållna form sammanfaller emellertid denna ”teologi” i princip helt med de språkfilosofiska, epistemologiska och estetiska resonemang som jag har berört ovan. Det är ingen teologi där uppenbarelse ger ny frälsande insikt, snarare ett konsekvent nedbrytande av föreställningen om en skarp skillnad mellan nåd och natur, ande och materia.

Men paradoxalt nog innebär detta även att konsten inte kan rymmas inom en snäv estetisk ram. Konsten utmanar i sista hand till metafysisk erfarenhet av något mer, till teologi. Men när detta är sagt bör man åter tillägga att teologi i traditionell mening inte kan komma tänkandet till undsättning. Kultur som sant motstånd är i Adornos ögon allra minst realiserad i religiös konst, vilken han i sista hand uppfattade som direkt blasfemisk och minst lika problematisk som den politiskt engagerade konsten.²¹

Noter

- 1 Reflektioner som exemplifierar några aspekter av detta resonemang finns i Mattias Martinson, ”Budskap och Estetik. Reflektioner efter ett decennium av bildhändelser”, *Kyrka och kultur. På väg mot en kulturteologi*, red. Mikael Larsson. Stockholm: Verbum (2008).
- 2 Walter Benjamin, ”Om språk över huvud taget och om människans språk”, *Språkfilosofiska texter*, övers. L. Bjurman. Göteborg: Daidalos (2012), 21.
- 3 Ibid., 22.
- 4 Ibid., 27.
- 5 Ibid., 29.
- 6 Ibid., 30.
- 7 Ibid., 33–35.
- 8 Ibid., 33.
- 9 Ibid. 33.
- 10 Walter Benjamin, ”Über das Programm der kommenden Philosophie”, *Gesammelte Schriften*, bd II:1. R. Tiedemann & H. Schweppenhauser (red.). Frankfurt am Main: Suhrkamp (1977), 157–158; 159–160.

- 11 Ibid. 160.
- 12 Theodor W. Adorno, *Negative Dialektik*, *Gesammelte Schriften* (=GS), Rolf Tiedemann m.fl. (red.). Suhrkamp: Frankfurt am Main (1970–1986), bd. 6, 359.
- 13 Theodor W. Adorno, ”Musik, Sprache und ihr Verhältnis im gegenwärtigen Komponieren”, GS:16, 649.
- 14 Ibid., 650, jfr 652.
- 15 Ibid., 650; 651.
- 16 Ibid., 650.
- 17 Ibid., 121–122.
- 18 Max Horkheimer & Theodor W. Adorno: *Upplysningens dialektik. Filosofiska fragment*, övers. L. Bjurman & Carl-Henning Wijkmark. Göteborg: Daidalos (1996).
- 19 Jfr Theodor W. Adorno: ”Der Essay als Form”, GS:11, 27.
- 20 Se Theodor W. Adorno: *Briefe und Briefwechsel, bd 1: Theodor W. Adorno & Walter Benjamin, Briefwechsel 1928–1940*, red. Henri Lonitz. Frankfurt am Main: Suhrkamp (1994).
- 21 Theodor W. Adorno: ”Tesar om konst och religion idag”, övers. M. Martinson, *Glänta*, nr 4, 2005, 102–105.

Tillväxt inifrån, utifrån ett sommarmöte

Sven Hillert

Inför årets sommarmöte med Förbundet för Kristen humanism är jag full av förväntan. Jag ser ett rikt program, där föredrag och samtal varvas med gudstjänsternas lekfullhet. Talat ord varvas med sång och dans, film och teater, konst och meditation. Och jag ska få reflektera över helheten.

De flesta som leder verkstäder under årets möte är kvinnor, precis som i fjol. I år är dessutom mer än hälften av föreläsarna kvinnor, vilket är en tydlig förbättring från i fjol. Även om det är så att två föredrag handlar om män. Och av flera skäl önskar jag att vi ska tänka mindre på de personer vi beskriver och mer på den värld som de ville engagera oss i.

Jag blir glad när jag läser sommarmötets rubrik: *Tillväxt inifrån, Om kultur som motstånd och motkraft*. Jag tänker att några talare nog kommer att utgå från det positiva: Vad är vi för? – tillväxt inifrån! Andra börjar nog i motståndet. Det finns så mycket i vår värld som bryter ner och förstör, så det behövs motstånd och motkraft för att dela välstånd och livskraft.

Innan jag åker till mötet hinner jag reflektera över orden "Tillväxt inifrån". Jag ryggar först tillbaka inför ordet "tillväxt". Vi har ju bara en jord. Vi har ett inflöde av solljus. Allt annat måste vi verkligen hushålla med. Och då är tillväxt ett besvärligt ord. Den tillväxt som förr kunde värna människors liv hotar idag hela jordens framtid.

Jag är misstänksam mot ordet tillväxt därför att det så ofta handlar om materiell tillväxt. Det vi kallar produktion är då samtidigt konsumtion. Och vi nöjer oss inte med jämvikt, inte ens med vinst utan kräver ökad vinst. Det är ju det som i vanligt tal kallas tillväxt.

"Tillväxten starkare än väntat", läser jag på text-TV någon vecka före mötet. "Sveriges BNP växte med 3 procent under andra kvartalet jämfört

med samma tid 2014". Så står det, och man säger ingenting om att även olyckor och miljöutsläpp är sådant som ökar tillväxten.

När jag funderar vidare, tänker jag att det ändå är rätt att ha med ordet tillväxt i sommarmötets rubrik. Tillväxt är ett av de ord som vi måste ta tillbaka. Så tack för den spännande kombinationen: Tillväxt inifrån.

För mig handlar tillväxt inifrån om tillväxt som inte bryter ner men bygger upp, tillväxt som inte förbrukar materiella resurser utan skapar spirituella resurser. Det finns tillväxt som inte tär på jordens tillgångar. Om vi går mer och mer på restaurang i stället för att laga maten själva så går det faktiskt inte åt mer mat. Om vi går mer på teater, film, utställningar och konserter så är det typ bara bensinen som tär på resurserna. Det går att använda sin lön till sådant som bygger upp på insidan och inte bryter ner på utsidan.

Jag behöver hugga ner ett träd för att få bräder till ett nytt bord. I värsta fall behöver jag också bensin till min motorsåg. Men om jag skriver en sång så förbrukas inga ord och inga toner. Jag förbrukar inte en film eller en bok när jag skriver en ny. Jag minskar inte någon annans konst för att jag målar en tavla. Inte heller förbrukar jag någon annans kunskap när jag lär mig något. Min bön sliter inte på andras böner och min kärlek förminskar inte andras kärlek. Tillväxt inifrån har helt enkelt inte de baksidor som materiell tillväxt har.

Och ännu bättre är det förstås när tillväxten inifrån förändrar behovet av yttre tillväxt, så att vi inte längre konsumerar lika mycket i materiellt avseende, utan faktiskt kan må bra av att inte förbruka eller bryta ner, utan i stället bevara, återanvända, bygga upp och hålla samman livet och tillvaron.

I allt detta önskar man ju att också kyrkan och kyrkorna kunde bli en tydligare medkraft och motkraft, att kyrkan ännu mer än idag skulle medverka till inre tillväxt och motverka den tillväxt som tär på livet.

Att ge rum för goda kulturyttringar i alla former är en del i detta. Vi kan vara glada över att så mycket konst och musik och teater ryms i våra kyrkor – i våra gudstjänster och på annat sätt. Vi kan öppna dörrarna och fönstren för mycket mer. Och föra samtalet om vilken kultur vi vill ha och vill leva i.

Men jag tänker också något annat, som kanske är ännu viktigare för att kristen tro ska vara med och vända utvecklingen i världen från dagens fokus på yttre tillväxt till ett framtida fokus på tillväxt inifrån. Och det är ingen ordlek utan fullt allvar när jag säger att tillväxt inifrån kan behöva att Gud kommer inifrån.

Så länge vi uttrycker kristen tro som att världen är en hierarki där den högre har rätt att dominera den lägre så bidrar vi till förtryck och utsugning. I en värld där mannen står över kvinnan och människorna står över djuren så räcker det inte med att dämpa vår framfart genom att säga att vi har ansvar inför Gud som är ännu högre än vi. Vi måste byta synsätt, inte bara dämpa farten utan ändra riktning. För när vi ser Gud som en yttre och högre makt som dominerar oss, då stärker det vår tendens att dominera varandra och att dominera den övriga skapelsen. Det som är rätt för Gud känns liksom rätt för oss.

En del i förändringen blir att tänka att Gud är en inre kraft snarare än en yttre makt i tillvaron. Gud kommer inifrån skapelsen och föder världen med kärlek och liv. Gud finns innanför allt, snarare än utanför allt. Inte bara inuti, men innanför. Gud kommer oss till mötes från tillvarons insida snarare än utifrån rymderna. Gud möter oss inifrån och ger tillväxt inifrån. Gud föder fram allt i skapelsen. Det här sättet att tänka kan bidra till förändringen. Det rimmar dessutom väl med vad den senaste naturvetenskapen säger.¹

Vi behöver nya bilder men kan också hitta gamla bilder. Vid jultid är vi vana att läsa ur Lukas evangelium om hur Maria får bud från Gud genom en ängel. Det är som om ett yttre väsen kommer från ovan ner till Maria och säger att hon ska föda. För många kvinnor är det en ganska påträngande bild, särskilt som både ängeln och Gud framställs som manliga i någon form. Men i Matteus julberättelse är det Josef som möter änglar och de kommer till honom i drömmen. Josef möter Gud i sitt inre, ser ängeln för sin inre syn snarare än med sin yttre blick. Det är som att Gud möter oss inifrån.

Mycket finns att läsa om det som kallas panenteism. Alltså att Gud är mer än den skapade världen, men också finns i skapelsen. Allt finns i Gud och Gud finns i allt. Gud är inuti allt, men också "innanför" allt och möter oss inifrån. Det är tankar som jag också har försökt fånga i min senaste sång.

Om kultur som motstånd och motkraft

Innan jag kommer till mötet och ska få reflektera över det som framförs gör jag en sak till. Jag letar fram manifestet från 2011: "Att vara kristen är att vara humanist". Till min reflexion vill jag lägga frågorna: Vad i detta manifest betonar vi i år och vad behöver vi ge mer plats för framöver?

Jag sammanfattar manifestets sju punkter och försöker få med både vad Kristen humanism är *för* och vad det står *emot*.

Kristen humanism ser människan i samspel med allt
– emot dominans och destruktion

Kristen humanism har en helhetssyn på människor och allt som är
– emot en snävt människocentrerad syn

Kristen humanism värnar den kunskap som fördjupar förståelse
– emot ensidig nytta och anpassning

Kristen humanism ser att människan alltid tolkar
– emot verbalinspiration och fundamentalism

Kristen humanism ser människan som en individ i gemenskap
– emot kränkning, hierarki och diskriminering

Kristen humanism är kritisk till övertro på människans förnuft och godhet
– är därmed emot överdriven tro på tillväxt och marknadskrafter

Kristen humanism är hoppfull realism
– i tro på att livet är starkare än döden

Årets sommarmöte

Så kommer vi då till Sigtuna för årets sommarmöte. Med Caroline Krooks hjälp får Olof Hartman ta emot oss, föra oss in i ämnet och i husen där vi är.² Vi hör att "Den som är drabbad av Gudsnärvaro är drabbad att leva världstillvänd". Den mystika gudsupplevelsen öppnar för det svaga och brustna. Vi hör om konstens förmåga att röra vid det gudomliga. Och jag tänker att den mystika upplevelsen inte bara finns himlastormande, den kan också vara en försiktig ström genom hela vår tillvaro.

Någon undrar vilka av Olof Hartmans ord som kan nå fram idag. Caroline Krook pekar på psalmerna.³ Själv vet jag att också den teologiska boken *Med Gud på jorden* ännu fungerar för unga människor. Där skriver Hartman om bilden av Jesu himmelsfärd under rubriken *Närmare bort från*

oss. Och han skriver att om någon enda människa till sist är förtappad, måste då inte Gud gå in i döden en gång till för att möta också den människan?⁴

När sommarmötet fortsätter tar K G Hammar oss med i *Imperiemotstånd som teologisk grundhållning*. Imperiet är den makt och ekonomi som bryter ner och förgör. K G Hammar målar upp fyra grundhållningar: Seloterna som ville möta imperiet med våld, fariséerna som skuldbelade sig själva, sadducéerna som kompromissade med makthavarna och folket i Qumran som drog ut i öknen för att vänta ut Guds ankomst. Emot allt detta säger Jesus: Mitt rike är av annat slag, ickeimperialistiskt. Använd inte makt och våld, det är redan provat.⁵

Vi som lyssnar undrar hur det här ska gå till? Ska vi låta IS våldföra sig på kvinnor, barn och män? Hur skulle det ha gått om ingen hade höjt vapnen mot Hitler och Hussein? Och jag tänker att nu är vi där igen och söker den snabba lösningen och missar sambanden. Är det inte kriget mot Hussein och oförmågan att skapa ett bredare styre i Irak som har öppnat vägen för IS? Våldsamt maktövertagande leder sällan eller aldrig till rättvis och varaktig fred.

Vi hör Stina Oscarson ställa frågan: *Bär kapitalismen i sig krig, som moln bär regn?* Hon svarar: Ja, det gör det, men svarar samtidigt att det är meningsfullt att göra motstånd, inte minst genom kultur. Jag hör att kapitalismen omvandlar etiska och moraliska värden till ekonomiska och att kapitalismen förenklar och ger alltför enkla svar. Medan fred kräver att vi står ut med att inte förenkla. Och jag bär med mig att vi måste fortsätta tro på samtalet. Äkta, nära, djupa samtal, där vi lyssnar och vill förändras. Och vi uppmanas att varje gång någon vill göra oss mer effektiva, då ska vi måla en tavla.

Efter att ha lyssnat till K G Hammar och Stina Oscarson undrar jag varför vi inte vill pröva ickevåldets väg, detta för att vi inte vet om det fungerar. Och i stället fortsätter vi att använda våld fast vi vet att det *inte* fungerar. Det är som att hoppa i en flod av rädsla för att det *skulle* kunna bli regn.

För övrigt är jag taggad och tilltalad, men också trött och lite tyngd. Jag undrar vad som behövs för att göra mig lika taggad men mer hoppfull. Mot kvällen kommer svaret. Jag behöver höra om konkreta handlingar och trotsigt hopp.

Den som först lyfter fram det konkreta är Maria Kjellsdotter Rydinger. Hon talar om hur Fryshuset medvetet ser steg framåt tillsammans och

jobbar *för* och inte *emot*. Hon betonar att man samarbetar med alla som vill och kallas naiva. Men hon berättar också om medveten normkritik och arbete med avhopparstöd. Och det som fyller mig med hopp är det konkreta arbetet där unga människor från olika håll möter varandra och företräder sig själva.

Hoppet stärks ännu mer när vi lyssnar till Johanna Wallin och Jonathan Stanczak som visar oss The Freedom Theatre i Palestina. De ger ord för en fruktansvärd verklighet och fyller mig ändå med hopp, för att de själva och andra kring teatern lever sig igenom smärtan och kämpar för en framtid i en helt orimlig situation. Vi måste börja nerifrån, säger de, befria vår tanke, identifiera fienden i oss själva och därefter ta itu med andra former av ockupation. Annars återupprepar vi förtryckarens ideologi.⁶

Berättelsen är grunden i att bygga en gemenskap och bygga en kultur, säger de också. Och jag tänker att vi i Sverige och i våra kyrkor också behöver dela våra berättelser med varandra. Inte bara Bibelns berättelser. Utan också något om våra liv, vår smärta och vår längtan.

Omskakade på nytt blir vi av Lina Sjöbergs mellanmännsliga bibeltolkningar.⁷ Det blir så naket avslöjat hur fast vi är i de tolkningar vi en gång lärt oss. Som att Lot räddas för sin rättfärdighet och hans hustru går under för sin brist på lydnad. Som om Sodom och Gomorra skulle handla om homosexualitet.

Jag tänker att många berättelser i Bibeln har blivit omöjliga i vår kultur därför att vi letar efter sanna beskrivningar om hur Gud är och hur en god människa bör vara. Och jag vet samtidigt hur viktiga samma berättelser är inte minst i Afrika, därför att de benämner och synliggör mänskligt liv och utsatta situationer. Där tar man till sig budskapet att Gud ser och bryr sig. Och man lämnar annat åt sidan.

Jag ska länge bära med mig insikten att de som under fångenskapen i Babylon skrev ner och satte samman Gamla testamentets berättelser inte bara ville utforma en teologi. De ville samtidigt bevara sin kultur, genom att samla alla sina gamla berättelser, också de episoder som inte alls förmedlar någon tydlig teologi.

Med allt detta i ryggsäcken lyssnar vi till Jonas Jonson som talar om Nathan Söderblom.⁸ För några av oss hamnar Söderbloms person i vägen för allt han ville och gjorde. Men det blir till ett samtal som fortsätter under kvällen. Där kan jag se Nathan Söderblom som en vägröjare för både ekuumenik och religionsdialog. Jag ser hans iver för kyrkornas ansvar för fred i

Europa. Och det kan kännas skönt att ha Nathan Söderblom på sin sida när man blir kallad för liberalteolog.

Sommarmötets sista föreläsare är Lisbeth Gustafsson, som påminner om att klokast är den som vet att den inte vet.⁹ Hon frågar vad vi behöver för att leva ett värdigt liv i den nya komplexiteten, i ett mångkulturellt land. Hon lyfter fram hoppfulla röster om att ett nytt medvetande kan vara på väg att växa fram, som kan hjälpa oss att erfara enhet ur olikhet.¹⁰ Kanske kan också utvecklingen inom internet fördjupa oss och föra oss närmare varandra i en global värld.¹¹

Vi får höra om faran i att veta så lite så att man tror sig ha svaren. Och jag tänker på Svenska kyrkans nya profilutbildningar. Här ska blivande präster som läst mycket om kristen tro under ett år tränas i tryggheten att inte ha svaren. På samma tid ska blivande pedagoger å ena sidan få del av den kristna trons svar på livets frågor, å andra sidan hinna fram till tryggheten i att inte ha svaren.

Från Gustafssons föredrag tar jag med mig beskrivningen av 1800-talets väckelse, om att läsa Bibeln och samtala om tro. Människor behöver andlig frihet att begrunda, ta till sig och samtala, gömma budskapet i sina hjärtan.¹² Det är ju vad vi just nu söker former för i det projekt jag arbetar med under två år, för att tala tro i Svenska kyrkans inre kretsar och mest öppna barnverksamheter.

Efter allt detta återvänder jag till manifestet för Kristen humanism med dess sju punkter. Vad har vi fått mest av och vad behöver vi särskilt bevaka framöver? Nu har jag också hört att nästa års sommarmöte ska handla om ekoteologi.

Jag tänker att vi i år har hört mycket om människan som individ och del av en gemenskap. Vi har också hört något om samspel och helhetssyn i skapelsen, i alla fall tillräckligt för att bereda vägen för nästa års möte. Många talare har även berört behovet av tolkning och att se sammanhangen. Vi har stannat inför våld och vapenmakt, med tydlig kritik av materiell tillväxt och marknadskrafter och en del kritik mot övertro på människan. Vi har talat hyfsat mycket om kunskap som fördjupar och ställt frågor kring vårt bildningsideal.

Jag ser tre områden där vi kan ha särskilt mycket att ta igen ett annat år.

Det första som vi inte har talat så mycket om i år är kvinnors rättigheter. Och jag tänker att om nästa års möte handlar om ekoteologi så borde ett stråk vara ekofeminism, eftersom människors förtryck av andra levande

varelser är så nära förknippat med mäns förtryck av kvinnor.¹³

Det andra vi har talat mindre om i år är kanske rättvisa i Sverige och i världen. K G Hammar var inne på att kapitalismen i sig är krig och dödar även utan vapen. Men sedan gled vi ändå mest in på vapen och kärnvapen, ickevåld eller Nato. Det kan vägas upp om ekoteologin nästa år får ett stråk av "Just peace", rättvis fred. Kanske utifrån arbetet i Kyrkornas världsråd.¹⁴

Det tredje som vi har talat mindre om är hoppfull realism. Många av oss har *känt* ett starkt hopp de här dagarna genom de konkreta handlingarna och bön och sång och dans, den goda tystnaden, samtalen och gemenskapen. Detta till trots är det nog viktigt att nästa års möte inte bara handlar om *hoten* mot livet och *ansvaret* för skapelsen, utan att det också får handla om *evangelium* för hela skapelsen och skapelsens *frälsning*.¹⁵

Avslutning

Alla dessa upplevelser av tillväxt inifrån, om kultur som motstånd och motkraft leder mig till ännu en av sommarens sånger, som handlar om medskapande och motstånd.

Alla jag känner tycker om koltrasten. Det gör jag också och den finns med i flera sånger och psalmer. Men när vi talar om koltrasten har jag tänkt: Vänta nu! Koltrasten är stilig, den sitter still, sjunger vackert och alla älskar den. Björktrasten däremot, den springer runt och skvätter på marken, den har spräckliga fjädrar, den skrävar högt, och ingen säger att de älskar björktrasten. Jag undrar: tänker vi likadant om barn, att de ska sitta still och lyssna vackert? Kanske behöver vi både björktrasten och barnet, och kanske behöver vi se hur nära de hör ihop med Jesus, för att hitta vårt motstånd och vår motkraft. För att dela välstånd och livskraft.

Noter

- 1 Läs om panenteism som alltså inte är detsamma som panteism, t ex i *In Whom We Live and Move and Have Our Being* från 2004 med Philip Clayton och Arthur Peacock som redaktörer.
- 2 Se Caroline Krooks bok *Vanmakt och allmakt, 30 texter med inspiration från Olov Hartmans böner och psalmer*, från 2014.
- 3 Se särskilt Svensk psalm 38, *För att du inte tog det gudomliga*.
- 4 *Med Gud på jorden, om den apostoliska trosbekännelsen*, utgiven efter Olov Hartmans död 1983.
- 5 Läs Walter Winks *Jesu and Nonviolence* från 2003. Eller läs Marcus Borgs *Conflict, Politics and Holiness in the Teachings of Jesus* från 1998.
- 6 Med hänvisning till Juliano Mer Khamis. Se också hemsidan www.thefreedomtheatre.org
- 7 Se Lina Sjöbergs *Ofromma tolkningar* från 2014.
- 8 Utifrån Jonsons bok *Jag är bara Nathan Söderblom. Satt till tjänst* från 2014.
- 9 Ord som tillskrivs Socrates: *Klokast är den som vet att han inte vet*.
- 10 Med hänvisning till Emilia Fogelklous bok *Form och strålning* från 1958.
- 11 Med hänvisning till Marshall McLuhan, kanadensisk litteraturvetare och kommunikationsforskare.
- 12 Med hänvisning till Ronny Ambjörnsson och hans bok *Den skötsamme arbetaren* från 1988.
- 13 Se Ivone Gebaras *Longing for Running Water, Ecofeminism and Liberation* från 1999, Elisabeth A Johnsons *Women, Earth, and Creator Spirit* från 1993, samt Sallie McFagues *The body of God, an ecological Theology* från 1993.
- 14 Läs *Tillsammans för livet, mission och evangelisation i en värld i förändring*, Kyrkornas Världsråds nya missionsdokument i Svensk översättning från 2014.
- 15 Se Per Larssons *Skapelsens Frälsning, Ekoteologi i miljö- och klimathotens tid* från 2010 eller Sven Hillerts *Hopp och tro i helig text* från 2009.

Recensioner_____

Religion, teologi och filosofi

Palestinsk bibeltolkning

Mitri Raheb, *Tro under ockupation, Palestinsk bibeltolkning*. Översättning: Ulla Stina Rask. Verbum 2015. 175 s.

För ett par år sedan opererades jag för gråstarr. Det medförde att jag inte längre var närsynt. Det var skönt att bli oberoende av glasögon och kontaktlinser – men närsyntheten hade också haft fördelar: jag kunde se små detaljer mycket skarpt på ett par centimeters håll, vilket var praktiskt när jag t ex skulle trä nål på tråd.

När Mitri Raheb läser Bibeln genom den kontextuella lins som består av erfarenheten av att bo i det land där Bibelns berättelser utspelar sig så får han syn på detaljer som inte uppmärksammats i annan bibelforskning. Det är en närsynt läsning, som visar sig mycket användbar för att formulera en befriande teologi för Palestinas folk.

Han använder själv inte begreppet, men jag skulle vilja säga att han formulerar en "immanuelsteologi", en gud-med-oss-teologi. Det är en svag Gud han möter genom Bibelns berättelser, en gud som inte förmår rädda sitt folk från "imperiets" angrepp, som *stannar kvar* hos det i vått och torrt. Hans tolkning av Jesu messias-skap är också intressant: kristna behöver inte längre vänta på gudsdomliga ingripanden. Messias har kom-

mit och visat oss vägen, bollen ligger hos mänskligheten.

Utifrån detta formulerar Mitri Raheb ett teologisk-politiskt program för det palestinska folket, där begreppet "kreativt motstånd" spelar en viktig roll. "Icke våld" räcker inte, själva ordet är en negation av ett negativt begrepp, menar han. Gentemot upphöjandet av martyriet, som finns i såväl kyrkans som det palestinska motståndets historia, men är ett uttryck för en dödens teologi, vill han skapa en livets teologi. En annan viktig poäng är hans fokus på mångfalden i Mellanöstern, som kräver en "andlighet som välkomnar mångfald och pluralism och ser detta som en styrka". Adressaterna för hans budskap är de palestinska kristna som han uppmanar att liksom Gud "stanna kvar" trots svåra förhållanden, så att inte landet töms på kristna – och den västerländska kristenhet som han hoppas ska få upp ögonen för palestinernas sak.

Mitri Raheb har anklagats för att vara en hatpredikant och ersättningsteolog. Han är en engagerad förespråkare för det palestinska folkets rätt – ja, men något hat talar inte från dessa sidor. Han är inte heller någon klassisk ersättningsteolog – däremot gör "närsyntheten" att viktiga perspektiv på såväl Bibeln som situationen i Palestina går förlorade.

Den postkoloniala teologin är Rahebs teoretiska referensram. Därifrån har han

hämtat begreppet Imperiet. Staten Israel är det senaste uttrycket för Imperiet, som genom alla tider i olika skepnader lagt under sig Palestina, menar han. Jag är inte tillräckligt inläst på den postkoloniala teologin för att bli riktigt klok på vad begreppet Imperiet står för. Det har någon form av metafysiska konnotationer – Imperiet är Guds motståndare på jorden – är det alltså en omskrivning för Satan?

Ibland beskriver Raheb Israel som "Imperiet genom ombud" – vem/vad är då det verkliga imperiet? USA? Det är här som den som läser med kunskap om antisemitiska stereotyper i bakhuvudet kan fatta misstankar om att det är konspiratoriska idéer om "världsjudendomen" som avses. Jag tror inte att Raheb medvetet anspelar på sådana stereotyper, men däremot att han har valt att bortse från antisemitismens historia.

Det hade varit bra om Raheb hade kombinerat sin postkoloniala ansats med en annan teoretisk ram, nämligen intersektionalitet. Då hade han förstått nödvändigheten av att också lyssna till det judiska folkets berättelse, och kunnat se att även om han i egenskap av palestinier är förtryckt, så är han i egenskap av kristen inskriven i en historia av förtryck och förföljelse mot judarna, som började långt innan Förintelsen.

Då hade han kanske kunnat se att det faktiskt kan tolkas som ersättningsteologi när han approprierar det bibliska uttrycket "am ha'aretz" så att det inte längre handlar om det judiska folket, utan om alla som bor i landet och idag, tycks det, exklusivt om palestinerna på de judiska invånarnas bekostnad. Då hade han kanske inte slängt ur sig att judar

talar "som om de hade monopol på rollen som offer", och använt uttryck som "nostalgisk post-Förintelse-teologi".

Två saker oroar mig med Rahebs omedvetenhet om judisk historia och teologi. Det ena är att formuleringar som de ovan citerade kan legitimera den antisemitism som nu tycks öka i vårt land. Det andra är att om Jan-Olof Johanssons vision i förordet om att Mellanöstern ska kunna "ge världen en bild av en samexistens som idag tycks omöjlig", så är det nödvändigt att båda sidor är beredda att lyssna till och ge utrymme åt varandras historier. Den beredskapen är dessvärre frånvarande i Mitri Rahebs bok.

Helene Egnell

Tala försonligt om försoning

Carl Reinhold Bråkenhielm och Göran Möller (red), *Tala om försoning, reflektioner över ett centralt tema i kristen teologi*. Verbum 2015. 328 s.

Tala om försoning är en viktig bok. Inte minst för att den är så försonande med sina väldigt varierade tankar om försoning. Jag önskar att den som predikar läser boken för sin egen skull och andras. Jag hoppas att den som lyssnar till predikningar läser boken, för att kunna ta till sig de uttryck som befriar och står emot de ord som förtrycker. Och jag hoppas att de som inte själva förmår läsa boken hör talas om den och talar om den.

Boken är värdefull därför att den öppnar för så många tankar om försoning.

Att stärka ett öppet och ärligt samtal om tro och liv är något av det viktigaste för kyrkorna i dag. Vi behöver se att bilderna skiftar och orden varierar för att våga dela frågor och provtänka tillsammans. Om också historiens teologer lät sina egna liv påverka teologin, så kanske vi kan göra detsamma.

Därför är det gott att läsa ärkebiskopens inledning om försoningens många rum och försoning som relation. Genast därefter kommer bokens båda höjdpunkter. Thomas Ekstrand och Carl Reinhold Bråkenhielm beskriver kristen försoningslära genom tiderna och Hanna Stenström ger ett bibelteologiskt underlag för fortsatt samtal.

Många möjligheter i Bibeln är vad Stenström visar oss, snarare än en utvecklad lära om försoning. Hon säger att människans skuld och Guds förlåtelse var viktiga före Jesu tid. Men tanken om Jesu död som frälsande fanns troligen inte hos Jesus själv, utan först hos hans lärjungar. I början låg betoningen på Jesu uppståndelse, medan döden togs som tecken på att Jesus var en profet. Kanske är det Paulus som först av alla formulerar tanken på försoning genom Jesu lidande. När han kopplar samman frälsaren, Kristus, med den första människan, Adam. Men inte heller hos Paulus är tanken entydig. Och Stenström visar hur olika bibelställen ligger till grund för olika försoningstankar.

Det finns något befriande i att ansedda män får kritik, i sin egen tid och senare. Anselm av Canterbury och hans latinska försoningslära kritiserar hårt av hans samtida, Pierre Abélard som undrar hur det kan vara förenligt med en rättfärdig ordning att oskyldiga ska behöva

dö för att lämna gottgörelse för andras brott. Och om det sedan är så som författarna säger, att Anselm aldrig hävdade att Jesu död blidkade Guds vrede? Ifall orden om straff och offer däremot fanns hos Thomas av Aquino, Martin Luther och kanske framför allt Philipp Melancthon? Då finns ju ännu mer att säga om dem!

Boken ger mod att lyssna kritiskt till vad teologerna vill säga. Att ta bilderna med en stor nypa salt. Och ta till sig det som bär. Ibland har striderna varit heta. P P Waldenström blev utesluten ur Evangeliska Fosterlandsstiftelsen, efter att ha kritiserat den straffrättsliga försoningsläran. Men biskopar som Nathan Söderblom, Einar Billing och Erling Eidem förde allihop fram liknande kritik och menade att Gud av kärlek lider tillsammans med människorna snarare än i deras ställe. Det väckte debatt, men inte mer än så.

Jag vill tro på samtalet om försoning som denna bok syftar till. Som ett försonande samtal. Hanna Stenström hoppas att hennes text ska bidra till tolkningsmångfald. Enligt Ekstrand och Bråkenhielm talar historiens pluralism för att det finns utrymme för en teologisk mångfald också i dagens Svenska kyrka. Och boken visar i sig på en stor frihet för teologer att på ett akademiskt språk rikta skarp kritik mot kyrkliga läror om försoning. Men två frågor blir kvar. Har vi utrymme också för den som uttalar sina tankar i mindre akademiskt språk? Och har vi plats för den som inte orkar med alla bilderna?

Ulla Karlsson var prästen som 2011 ifrågasatte varför vi i kyrkan så ofta talar och sjunger om ”synd, skuld, skam, blod,

slaktade lamm och annat förfärligt”. Hon uttryckte sig skarpt och samtidigt enkelt och rakt och fick utstå våldsam kritik. Hon arbetar inte längre som präst. Såväl Ekstrand/Bråkenhielm som Stenström hänvisar till Ulla Karlsson i boken. Och kanske tänker de på henne när de talar om öppenhet och teologisk mångfald. Men hon får ingen tydlig återknytning i texten och blir därför benämnd men knappast berömd.

I sin kritik mot Anselms försoningslära beskriver Abelard det som grymt och orättfärdigt om någon skulle kräva en oskyldig människas blod som lösen. Det som många tyckte beskrev Guds kärlek beskrev P P Waldenström som grymhet. Rita Nakashima Brock beskriver den latinska försoningsläran som en ”kosmisk barnmisshandel”. Orden är minst lika skarpa som Ulla Karlssons. Och vad tänker människor i Sverige idag? De som ganska sällan eller rätt så ofta sitter i kyrkbänken?

Det kanske kan vara en riktig slutsats av Ekstrand/Bråkenhielm att det i Svenska kyrkans gudstjänstordningar bör finnas utrymme för såväl subjektiva som straffrättsliga och satisfaktionsorienterade försoningsläror. Men i så fall måste vi väl också prata om allt detta på enkel svenska. Så att folk hör att de inte måste uppskatta alla bilderna och älska all teologi. Man kan höra hemma i kyrkan, fast man inte orkar med alla ord och inte sjunger med i alla psalmverser. En försoningstanke kan faktiskt stå i vägen för en annan. När vi lär oss tala försonligt om försoning.

Sven Hillert

Bildning i tolkningens tid

Bengt Kristensson Ugglå, *Gränspassager: bildning i tolkningens tid*, 2 upplagan. Santérus förlag 2014. 157 s.

Bengt Kristensson Ugglå är en global handelsresande med packning av vidsträckt beläsenhet. Tyngst väger den obegränsat flitiga Paul Ricoeurs (1913 – 2005) författarskap kring tolkning, etik och historiefilosofi. Boken *Gränspassager* är en sammanställning av ett flertal texter, främst från den akademiska världen, en bra idé eftersom sådant gods sällan kommer allmänheten till godo. Dock är boken knappast folkbildande eftersom den ofta rör sig på en abstraktionsnivå som kräver goda förkunskaper. Som grundbok för en studiecirkel med filosofiskt intresserade deltagare skulle den vara utmärkt.

Boken är disponerad så att fyra teoretiskt orienterade kapitel kring centrala filosofiska och kulturpolitiska områden följs av lika många texter som konkretiserar författarens huvudtes: att det moderna samhällets ödesfrågor kräver kvalificerad kompetens i kritisk hermeneutik och att höghastighetssamhället, inklusive universitetens fragmentarisering och konkurrenskultur, behöver bildning som motvikt. Med andra ord: det behövs en levande kultur i meningen mångfald och gränsöverskridande öppenhet.

Kritisk hermeneutik innebär att kunna stå på gränslinjen till det främmande och oväntade, i historien och/eller nutiden. Det handlar om att stå stadigt i korsdraget mellan olika perspektiv, att kunna leva med mångfalden och hantera tolkningskonflikter. Detta kräver bildning,

bland annat i meningen personligt tillägnande av den kunskap man själv fått del av. Författaren hävdar att vi i dag måste ifrågasätta gränser som sedan länge ställts upp mellan kropp/själ och natur/kultur och där bildning och kultur endast relateras till humaniora. Begreppet kultur betyder ju ursprungligen odling, något som bör handla om hela människan, på jorden och i kosmos. I detta sammanhang måste jag lägga till en personlig suck: Det är svårt att förstå hur man i en bok om vår samtids filosofi och ekonomi inte ens finns en antydning om att vi lever i en ekologiskt och medmänniskt katastrofal tid.

Bengt Kristensson Uggla har en professorstjänst vid Åbo universitet som inkluderar filosofi, kultur och företagsledning. Kombinationen är antagligen unik, men det är upplysande att läsa det kapitel som handlar om bakgrunden. Det handlar om en kulturintresserad affärsman och rik kapitalist, Amos Anderson (1878-1961), vars livsöde förklarar saken. Och i ett annat av slutkapitlen berättar författaren om hur man kan utforma kvalificerad ledarskapsutbildning genom övningar som inspirerats av kritisk hermeneutik. Han berättar även om hur man som systematisk teolog kan berikas av konkreta, biografiska perspektiv, något som han själv erfarit i samband med boken han skrev om teologen Gustaf Wingren, *Gustaf Wingren: människan och teologin* (2010).

Gränspassager har stor bredd. Där finns en spännvidd mellan den fackfilosofiska sfären och den praktiska filosofi som är författarens huvudärende, den som handlar om konkreta människors möten och praxis. Eftersom filosofi obe-

stridligen bär på ett arv av elitism vill jag slutligen återge ett citat som författaren förtjänstfullt lyfter fram i kapitel tre, "Att vara utom sig inom sig". Där kommer en av de i boken ytterligt få kvinnliga rösterna till tals. Det är idéhistorikern Viktoria Fareld som ställer följande fråga: "Vad händer om man sätter människors beroende, deras sårbarhet och utsatthet – i stället för deras självständighet, socialitet eller förnuftskapacitet – i centrum för en politisk filosofi?" (s. 69).

Bengt Kristensson Uggla måste i sitt dagliga liv och arbete överskrida olika gränser, kulturella och ämnesmässiga. Det är viktigt och glädjande att han även orkar presentera sina erfarenheter. Och det bör knappast tilläggas att det sker i skuggan av en ofta enfaldig och lögnaktig nationalism i stora delar av världen.

Björn Skogar

Religion och konflikt – finns ett samband?

Tomas Lindgren, *Religion och konflikt. Komplexa samband, komplexa orsaker*. Artos förlag 2014. 351 s.

Frågan om hur relationen mellan religion och politisk konflikt ser ut intresserar många forskare och debattörer, inte minst eftersom religiösa symboler och begrepp används i allt mer våldsamma och utmanande betydelser. Är det religionen som rymmer konfliktungar eller är det konflikter som eldar på religionen? Det är en huvudfråga.

Tomas Lindgren tar inledningsvis i

boken *Religion och konflikt. Komplexa samband, komplexa orsaker* ett generellt grepp på frågan och dessutom med ambitionen att röra sig mellan olika nivåer i samhället, från den interpersonella till den mellanstatliga. I några inledande kapitel redogör han därför för teoretiska grundbegrepp på olika nivåer samt några aktuella forskningsresultat som belyser olika aspekter på bokens övergripande tema. Lindgren skriver på ett balanserat och resonerande sätt med de nödvändiga reservationerna till hands när så behövs.

Bokens titel hade enligt mitt förmenande varit förtjänt av en mer preciserande undertitel, än den nuvarande, vilket skulle ha väglett läsaren mot att denna bok i sina empiriska delar är en studie av politik, religion och radikalisering i Syd- och Sydostasien i modern tid, med särskilt fokus på islam och muslimska rörelser. Politik och religion i Indonesien är det dominerande temat i bokens empiriska del, och där behandlas i första hand konflikterna i Aceh, Irian Jaya och Östtimor. Genom att interfoliera personliga berättelser från intervjuer med personer i berörda konfliktområden med en mer reflekterande diskussion skapar Lindgren en anknytning till verkliga situationer, liksom till människors inre tankar, på ett sätt som är ovanligt i denna genre av böcker. Men så är det också ett medvetet religionspsykologiskt anslag i många avsnitt. Den politiska analysens skärpa kan dock ibland få sig en törn i de ständiga nivåbyten som sker i texten. Att t.ex. benämna Östtimor en etnisk konflikt – och därför jämförbar med de övriga två i Indonesien – kan ifrågasättas. Östtimor utgör trots allt endast hälften av en med Indonesien delad ö (Timor,

med *tetum* som gemensamt lokalt huvudspråk) och konflikten i Östtimor hade inga religiösa dimensioner: detta katolska land valde som bekant som sin första premiärminister en muslim – den forna ockupantens religion. Att lyfta fram detta hade skapat en intressant kontrast till andra situationer i regionen, och fördjupat religionsanalysen i relation till konfliktfrågan.

I bokens avslutande kapitel inriktar sig Lindgren på de alltmer radikaliserade grupper och generella tendenser som uppträder i olika delar av Indonesien. I det sista kapitlet, innan avslutningen, behandlar han islamistiska nätverk i landet. Även bokens avslutande reflektion handlar om detta tema, och knyter därmed inte an till dess inledande övergripande frågeställningar. Boken avslutas därför lite abrupt, läsaren överraskas av att någon sammanfattande systematik eller översikt inte erbjuds, vilken skulle ha kunnat fånga upp några drag i dessa komplexa samband och orsaker som boken behandlar. Denna sista punkt är min egentliga, kritiska anmärkning mot den här boken. För den som vill tränga in i såväl grundläggande begrepp om konflikter som ett exempel på hur komplex relationen kan vara mellan religions- och konfliktbegreppen så är Lindgrens bok en utmärkt introduktion. En bearbetning av den avslutande delen skulle därför kunna resultera i en mycket läs- värd framställning av en problematik som utmanar oss alla på olika vis, såväl i våra grannskap som i fjärran länder dessa dagar.

Kjell-Åke Nordquist

Jesus med judiska ögon

Svante Lundgren, *Jesus med judiska ögon*, Artos 2014. 170 s.

De flesta kristna bejaktar idag tanken att Jesus var jude. För den skull betyder det inte att man bejaktar komplexiteten och radikaliteten i detta faktum. Svante Lundgrens bok *Jesus med judiska ögon* ger en utmärkt inblick med många perspektiv i frågan. Sådana böcker är vi inte bortskämda med.

Svante Lundgren står i den åboensiska traditionen med bland andra Gösta Lindeskog och Karl-Johan Illman och tar i bokens början avstamp i den negativa förståelse som judar i regel visade mot Jesus före nittonhundratalet. De forskningsgiganter som bröt ny mark var bland andra Joseph Klausner, Martin Buber och David Flusser. De började den trend som idag kallas *Heimholung Jesu*, ungefär "hembringandet av Jesus" (till judendomen). Dessa forskare bidrog med forskningsinsikter som kom att inspirera den intellektuella diskussionen under tjugohundratalet. Lundgren redovisar åtskilliga frågor i debatten som "Jesus och Lagen" och "Vem dödade Jesus?"

Boken andra del "Kristendomens Jesus" diskuterar just traditionella kristna föreställningar om Jesus som har misstolkats eller polemiserats mot i den judiska traditionen. Det handlar om frågor som monoteism; har kristendomen en eller tre gudar? Detta är ett värdefullt avsnitt då traditionell kristologi sällan diskuteras på ett inkluderande sätt. Antingen tas den för given av kristna, eller uppfattas som avguderier av judar.

Bokens tredje och avslutande del "Judarnas Jesus" ger värdefulla inblickar i de så kallade messianska judarnas Jesus-förståelse och även i kabbalistiska tolkningar. I sammanfattningen summeras perspektiven och avslutas med det viktiga påpekandet att bokens religionsteologiska diskussioner inte har till syfte att göra en klumpreligion av judar och kristna, utan snarare att se och uppskatta skillnaderna dem emellan. Lundgren lot-sar läsaren med god analytisk hand genom både exegetiska, dogmatiska och religionshistoriska sammanhang.

Ett viktigt perspektiv som Svante Lundgren beskriver i boken är just de tidiga judiska Jesusforskarna Klausner, Flusser och den mer okände Shalom Ben-Chorin. Dessa författare verkade först i det brittiska mandatet Palestina och sedan i den unga staten Israel. De fanns i ett sammanhang där även andra judiska forskare tänkte nytt och progressivt kring Jesus. De var alltså inte definierade av en europeisk kristen miljö. Dessutom hade de själva skådeplatsen, 'det heliga landet' nära till hands.

Intressant bland dessa pionjärer är just Shalom Ben-Chorin, en tysk reformjudisk författare som flyttade till Jerusalem och var betydelsefull bland annat för Svenska teologiska institutets utveckling. Ben-Chorin populariserade Martin Bubers arv med den kända devisen "broder Jesus". Den enda kritiken jag har i detta sammanhang är att det tydligare kunde framhållits att både Bubers, Ben-Chorins med fleras insatser innebar en skarp kritik av kristna tolkningar av Jesus. Ett positivt återförande av Jesus till den judiska traditionen är samtidigt ett underminerande av traditionella kristna uppfatt-

ningar. Dessa ovan nämnda forskare har idag något av en hjältestatus, men de sågs med ytterst kritiska ögon av många kristna under deras samtid.

Svante Lundgrens bok är inte bara en utmärkt forskningsinsats, utan också en bra sammanfattning av en viktig och svåråtkomlig process. Jag hoppas att boken har och får en stor läsekrets. Kan vi hoppas på en uppföljare om Paulus?

Håkan Bengtsson

Den svenska religiösa normaliteten

David Thurfjell, *Det gudlösa folket: De postkristna svenskarna och religionen*. Molin & Sorgenfrei 2015. 295 s.

Att få syn på det självklara eller normala i sin egen samtid är en konst och en viktig uppgift för humanistisk forskning. David Thurfjell skriver i sig själv och sin bok i en sådan förståelse när han hävdar att "den humanistiska forskningens övergripande uppgift (är) att blottlägga och dekonstruera det för givet tagna". Och det är just det som är styrkan i boken *Det gudlösa folket*. Den frilägger stråk – attityder och tankar – i samtiden som vanligen passerar obemärkta. Den synliggör den svenska religiösa normaliteten.

Thurfjell blottlägger stråk i den gemensamma svenska "religiösa" kulturen genom att studera officiella dokument och idéhistoriskt material och föra samman det med empiriskt material från ett stort antal intervjuer med "vanliga"

svenskar i Stockholm. Resultatet blir ett försök att förstå varför de postsekulära svenskarna tänker som de gör. Han försöker förklara dagens situation genom att spåra tankarna tillbaka i tre huvudspår: arvet från kristendomen, arvet från den sekulära religionskritiken och nyandlighetens framväxt ur esoterismen. Dessa spår strukturerar framställningen och leder över till tematiska diskussioner som behandlar svenskars välvilja mot buddhism, kristen tro som något man skäms för och synen på islam som våldsam och konfliktfylld. Avslutningsvis tillåter sig Thurfjell att pröva tankar om hur mer subtila aspekter av Luthers kristendom lever kvar och formar vad han kallar ett postkristet habitus – ett kulturellt mönster och preferenser av hållningar och emotioner som omedvetet påverkar vårt sätt att förstå och agera i världen.

Thurfjells använder sin religionshistoriska bakgrund på ett konstruktivt sätt när han fogar samman omfattande historiskt material med empiriska resultat. Analysen av de historiska rotträdarna ger en ökad förståelse för var den svenska religiösa normaliteten befinner sig idag, även om man skulle önskat en mer utförlig diskussion om andra möjliga orsaker till dagens situation. Beskrivningen av de empiriska studierna är också väl knapphändig. Man kan exempelvis fråga sig hur bokens innehåll skulle påverkats om intervjuerna genomförts på landsbygden istället för i Stockholm.

Thurfjell sammanfattar väl framväxten av en liberal inkluderande kristendomsförståelse, där kristendomen blivit en bred kategori där man ska kunna känna sig hemma också när man inte alltid delar traditionen och tankarna. Defini-

tionen av kristendom har därmed snävt in genom att den lämnats till sekularister och väckelsefolk. Kristna i Sverige idag är enligt en sådan analys: ”De innerligt engagerade som försanthåller vissa tros-satser”.

Vi får på detta sätt en bakgrund till den kristendomsförnekande religionsattityd som återfinns bland postkristna svenskar. Och till hur samma postkristendom återspeglar kulturkristendoms habitus bestående av mer eller mindre explicita uttryck som kristna högtider, plikt-moral, självförsakelse, ansvar för världen tillsammans med en blandning av ödmjukhet och överlägsenhet.

Något av det mest slående i Thurffjells material är upplevelsen av majoritets-kristendomen som töntig och pinsam. Troende kristna och aktiva företrädare för Svenska kyrkan uppfattar kristen tro som harmlös, irrationell och pretentiös, och därmed något som man skäms för, både för egen del och i förhållande till andra kristna. Detta tillsammans med att religion i allmänhet förstås som något förelagt, irrationellt och våldsamt, inte minst förkroppsligat inom islam och förlagt till de ”andra”, utgör bärande delar av den berättelse som Thurffjell vill förmedla.

Boken sammanfattar på ett förtjänstfullt sätt tidigare forskning och drar ut trådarna i relation till ett empiriskt material. Thurffjell gör viktig kunskap om den svenska religiösa normaliteten lättillgänglig för en bred målgrupp. Han visar på en otidsenlig och oreflekterad tendens bland svenskar att framhålla sin egen ramberättelse som norm för andra, även för dem som inte vill vara en del av den.

Den svenska religiösa normaliteten är

föga normal i en internationell jämförelse. Genom bristande förståelse för religioner och tro bidrar den till såväl en blindhet och stumhet för de egna existentiella frågorna som för en djupare och mer nyanserad förståelse för troende människors liv och behov.

Katarina Westerlund

Kan påven återupprätta arvet efter Andra Vatikankonciliet?

Ola Tjørhom, *Fornyelsen som forsvant*. Cappelen Damm 2014. 303 s.

Andra Vatikankonciliet betydelse för den romersk-katolska kyrkan kan inte nog betonas. Ola Tjørhom menar i denna bok att konciliet landvinningar äventyras av konservativa krafter som vill distansera sig från konciliet, en utveckling som påvarna Johannes Paulus II och Benedikt XVI sägs bära ett stort ansvar för.

Kyrkan befinner sig enligt författaren i en djup kris som framför allt är strukturell och knuten till kyrkans hierarkiska struktur. Krisen kulminerade under Benedikts pontifikat 2005-2013. Ledningen har varit oförmögen att möta kyrkans utmaningar och polariseringen mellan olika fraktioner är starkare än någonsin. Mångfalden i den katolska kyrkan är stor, men viljan till förnyelse hålls tillbaka på grund av traditionalistiska och antimoderna hållningar i kyrkan.

De 170 senaste åren i kyrkans historia tolkas som en kamp mot moderniteten

där de tre Piuspåvarna (IX, X och XII) mellan 1846 och 1958 står i centrum. Den tiden beskrivs som ett mörkt kapitel i kyrkans historia och de påvarna kallas "antimodernismens företrädare och väktare". Tjørhom nämner t ex deras undfallenhet inför nazismen och Mussolinis fascism och pekar också på att det fanns starka antijudiska drag. Han citerar Pius X: "Judarna har inte erkänt vår Herre och därför kan vi inte erkänna judarna."

Tjørhom kallar tiden strax innan och åren efter andra Vatikankonciliet med påvarna Johannes XXIII och Paulus VI en andningspaus. Även om överraskningen var stor när påven efter kort tid i ämbetet aviserade att han skulle inkalla ett nytt koncilium, kom det inte som en blyxt från en klar himmel. Tjørhom redogör för flera intressanta strömningar, som skulle kunna kallas preludier, t ex *la nouvelle théologie* i Frankrike.

Kontrasten mellan Johannes pontifikat och hans företrädares var stor. Tjørhom nämner tre saker som var angelägna för den nye påven: ämbetets pastorala inriktning, det ekumeniska engagemanget och hans diplomatiska insatser (t ex fredsenencyklikan *Pacem in terris* 1963). Johannes satte en boll i rullning som fullföljdes av efterträdaren Paulus VI när denne valdes till påve 1963.

De resultat av konciliet som särskilt framhävs av Tjørhom är kyrkosynen där lekmännens roll uppvärderats, kyrkans förhållande till omvärlden, liturgireformen, ekumeniken och religionsdialogen. Mot slutet av konciliet samlade påven biskoparna från Latinamerika för att samtala om hur konciliet skulle följas upp i Latinamerika. Detta ledde bl.a. fram till den andra latinamerikanska biskopskon-

ferensen i Medellín 1968. Impulserna från konciliet och Medellín banade väg för befrielseteologin. Men det är en annan historia, som dock kunde ha nämnts av Tjørhom. Nu blir det bara några sidor om befrielseteologin och det motstånd som befrielseteologerna mötte.

Boken har tvivelsutan en rad förtjänster och ger många viktiga fakta. Den visar hur kyrkan präglades av kampen mot moderniteten, hur konciliet vände upp och ner på det mesta och hur motståndet mot konciliet tar sig uttryck. Men den katolska kyrkans mångsidighet innebär att det sällan finns ett "antingen eller" utan oftast ett "både och", vilket författaren missar i sin iver att skriva om kyrkans kris.

I avslutningskapitlet blickar Tjørhom framåt och undrar om det finns hopp för kyrkan. Han nämner några olika förutsättningar för kyrkan att komma ut ur krisen som alla hämtar impulser från konciliet. Det är lätt att instämma i detta. Men jag menar att han är onödigt pessimistisk i sin bedömning av påven Franciskus möjligheter att förnya kyrkan. Påven är oberäknelig och förvånar ständigt. I somras gjorde han sin första resa som påve till det spansktalande Sydamerika och mottagandet var överväldigande positivt, också i mer progressiva kretsar. Han besökte de två fattigaste länderna, Bolivia och Paraguay samt Ecuador. Den nya encyklikan *Laudato Si* kan möjligen också visa på en nyorientering, som uppskattats av många långt utanför kyrkan.

Tjørhom har skrivit en lättläst, viktig och insiktsfull bok med fokus på andra Vatikankonciliet. Men jag undrar om han inte underskattar kraften i arvet från konciliet. Andningspausen gjorde att

frisk luft blåste genom kyrkan och den vinden lever kvar i många katolikers hjärtan, både ämbetsbärare och lekmän. Det kan knappast en aldrig så hierarkisk ledning ändra på. Och med Franciskus som påve är det många som vågar andas igen.

Olle Kristenson

Den gudomliga historien

Jayne Svenungsson, *Den gudomliga historien: profetism, messianism & andens utveckling*. Glänta produktion 2014. 240 s.

Ibland kan man i kristna sammanhang höra någon referera till den ”judisk-kristna traditionen”. Ofta görs detta i all välmening för att liksom i förbifarten förmedla att vårt religiösa arv består av många traditioner. De som har läst *Den gudomliga historien* kommer dock att tänka både en och två gånger innan de använder det svepande epitetet igen. När boken får sätta sin prägel på tillvaron en tid skärps blicken för den kristna universalism som är baksidan av våra välmänta försök att omfamna hela världen. Boken tydliggör skillnader, men visar också på oväntade kopplingar mellan det judiska och det kristna tänkandet och dess betydelse för politisk teori. Dessutom vänder den upp och ned på vanligt förekommande vanföreställningar som till exempel att det kristna tänkandet är världstillvänt, nydanande och öppet medan det judiska tankearbetet är exklusivt, konservativt och därmed samtidspolitiskt ointressant, eller att lagen är omänsklig i sin fyrkantighet medan nåden

skulle representera den kristna gudens varma famn.

Men detta är egentligen bara bieffekter. Bokens huvudärende är ett annat och sprunget ur den samtida politiska teorins intresse för kristna källor. I en tid när politiska teoretiker hyllar paulinskt tänkande visar Svenungsson hur dessa hyllningssånger ofta inte bara reproducerar vanföreställningar om relationen mellan det judiska och det kristna, såsom dem jag nyss nämnde, utan dessutom helt förbiser den politiska kraften den specifikt judiska profetraditionen rymmer.

För den som följt Svenungssons forskning är dessa insikter dock inte helt nya. Hon har tidigare publicerat resultat i artiklar. Likväl tillför boken inte bara nya nivåer och djupanalyser utan även ett konstruktivt, för att inte säga profetiskt, bidrag till politisk teologi i vår tid. Boken är storartad och, tänker jag under läsningens gång, snarast otidsenlig i sin höga ambition, sina djupgående analyser, sitt exakta språk, sitt stora allvar och sitt gedigna bakgrundsarbete.

I dagens akademiska kontext där arbetstempot höjts i takt med att kraven på akademiskt poängplockande numer sträcker sig långt bortom avlagd examen är det ovanligt att stöta på så sorgfälliga arbeten som detta. Jag njuter av att läsa en bok på mitt eget språk som låtit tankarna tänkas till slut och som låter varje led i argumentationen få den analys det kräver.

Jag saknar profetiska röster från feministiskt håll som hade kunnat bidra till den materialistiska men likväl utopiskt profetiska kraften Svenungsson efterlyser. Det stora allvaret i framställningen får mig också ibland att önska en lättare röst

och kanske till och med ett kreativt humoristiskt förhållningssätt till de många röster inom politisk teori som likt Slavoj Žizek (i åtminstone delar av sitt författarskap) kan sägas skramla högt utan självdistans.

Men när hon belyser det profetiska löftets förmåga att motverka vår ligkiltighet inför världens orättvisor och på så sätt inspirera oss till revolt är jag samtidigt tacksam att hon låtit sin vision växa fram långsamt och med stort allvar. Läsningen fyller mig med tillförsikt men också med inspiration och lust att fortsätta kampen för ett rättfärdigare samhälle med de bibliska källorna som drivkraft och bas.

Petra Carlsson

Välfärd och religion

Johan Gärde, *Religion och socialt arbete*. Studentlitteratur 2014. 236 s.

Anders Bäckström (red.), *Välfärdsinsatser på religiös grund. Förväntingar och problem*. Artos Norma 2014. 358 s.

Under de senaste årtiondena har välfärdsystemen förändrats snabbt i Sverige, i grundläggande avseenden. En annan viktig samhällsförändring kallas ibland "religionens återkomst", ibland "religionens nya synlighet". Sverige gäller ju för att vara mycket sekulariserat men också här, som i många delar av världen, har religionerna under de senaste årtiondena kommit att spela en mycket synlig och aktiv samhällsroll. Dessa två förändringar hör många gånger samman, till exem-

pel när kyrkor hörs i samhällsdebatt om brister i sjukförsäkringssystemet och när kyrkors konkreta sociala insatser efterfrågas allt mer. Till bilden hör också den ökade religiösa pluralismen. I dessa sammanvävda förändringsprocesser är det lätt att bli osäker. Anställda och beslutsfattare inom olika välfärdssektorer som är vana att arbeta på ett sekulariserat samhälles villkor och själva är sekulariserade tvingas då förhålla sig till religion och till religiöst aktiva människor och organisationer. De som är verksamma inom kyrkorna måste hitta nya sätt att vara kyrka. Marknadstänkande på samhällsområden som tidigare styrts av ideer om rättigheter, solidaritet och medmänsklighet har blivit ett normaltillstånd – vilket är främmande och provocerande för många, och borde vara det också för kristna humanister, oavsett politisk grundhållning.

Det finns därför behov av att skapa kunskap om religionernas samhällsroll, inklusive om trosbaserade organisationers roll i välfärden. Mycket forskning bedrivs också, i Sverige och internationellt, då den tid vi nu lever i måste vara som en ständig julafton för religionssociologer. Det är också viktigt att denna kunskap når ut brett, till anställda i välfärden, till förtroendevalda i det politiska systemet på alla nivåer samt till anställda, förtroendevalda och andra aktiva i kyrkorna. Kunskapen måste bli tillgänglig för alla som vill utöva ett aktivt och ansvarigt medborgarskap och till dem som också vill utöva ett aktivt medlemskap i en kyrka. Det handlar ju inte om särintressen, utan om grundläggande frågor som berör oss alla: om vad ett gott samhälle är, och – för många av oss – vilken roll religiösa organisationer i allmänhet och

kyrkor i synnerhet har i ett gott samhälle.

I denna recension vill jag kort behandla två böcker publicerade 2014 som förmedlar sådan kunskap. I båda ligger fokus framförallt på Sverige men vissa internationella utblickar ges. Båda ger hänvisningar vidare till litteratur samt information på internet och ger däremot också hjälp för det fortsatta kunskaps-sökandet.

Den första boken är en lärobok för utbildningar i socialt arbete, vård och omsorg: *Religion och socialt arbete*. Författaren, Johan Gärde, är socionom, fil dr i religionssociologi, verksam vid Ersta sköndal högskola. Den andra, *Välfärdsinsatser på religiös grund. Förväntningar och problem*, är en forskningsrapport i antologiform. Boken ingår i forskningsprogrammet "The Impact of Religion: Challenges for Society, Law and Democracy" vid Centrum för studiet av religion och samhälle, Uppsala universitet. Redaktör är Anders Bäckström. Totalt elva forskare, religionssociologer och andra samhällsvetare medverkar.

Religion och socialt arbete kan sannolikt läsas också utanför de utbildningar den är tänkt för, som introduktion till det område titeln nämner, och till förståelsen av religion som samhällsfaktor generellt. Den som behöver en introduktion om enskilda religioners troslära, praktik, etc. får söka den på annat håll.

Boken är skriven för att få med sig sina läsare. Varje kapitel inleds med ett citat eller ett exempel, vanligen hämtat ur media eller en vardaglig situation. Exempelen är sannolikt lätta att relatera till för många. Genomgående knyts de sedan till religionssociologiska teorier och/ eller redovisning av empiriska studier. Till

varje kapitel finns frågor för samtal och reflektion.

Boken har fyra delar. I den första presenteras olika förståelser av "religion" som tar fasta på religionens sociala, samhällseliga, funktioner. Klassiska teorier – Marx, Weber och de andra – presenteras kort och så även vissa nutida teorier. Teorierna ger redskap för en mer kvalificerad reflektion kring religionernas samhällsroll än de ofta förenklade resonemang vi möter i mediadebatt och i religiösa företrädares försvar för sin egen religion.

Den andra delen bär rubriken "Värderingar, religion och social förändring". Här redovisas resultat från studier av värderingsförändringar i dagens Sverige. Dessutom behandlas frågor om "gemensam värdegrund", sambanden mellan religion, moral och social förändring samt relationen religion och kultur. Perspektivet är genomgående samhällsvetenskapligt, särskilt religionssociologiskt.

I bokens tredje del ges exempel på hur trosbaserade organisationer bedriver socialt arbete. Här presenteras exempelvis hur diakoni bedrivs i Svenska kyrkan idag men också muslimska och buddhistiska organisationers sociala arbete. Även romersk-katolska kyrkans sociala arbete och dess sociallära får en utförlig presentation (väl utförlig för en kort introduktion över breda fält). Principfrågor behandlas med visst historiskt perspektiv. Här visas bland annat hur Svenska kyrkans syn på diakoni förändrats över tid och hur relationen mellan det offentliga och de trosbaserade organisationernas uppgifter i välfärden kan förstås på olika sätt.

I den fjärde delen redovisas fallbeskrivningar från socialtjänst, vård och

omsorg som aktualiserar olika aspekter av "religion och socialt arbete". Avslutningsvis lämnar Gärde rollen som empirisk forskare och drar ut linjerna från nuet till en bild av hur det religiösa landskapet kan se ut i Sverige 2063. Tyvärr finns inte plats att diskutera den spådomen här, jag är tveksam inför en vision av en framtid där Svenska kyrkan tycks ha upplösts medan katolska kyrkan är vad den varit. Är inte detta det gamla vanliga gnället om att Svenska kyrkan inte står för något alls medan katolska kyrkan är det som alltid förblir?

Välfärdsinsatser på religiös grund har, trots titeln, ett snävare fokus. Fokus ligger här främst på Svenska kyrkan, även om denna återkommande placeras i större sammanhang, till exempel villkoren för alla icke vinstdrivna aktörer i välfärden. Bokens syfte är i hög grad att bidra till Svenska kyrkans reflektion kring hur denna kyrka ska verka som välfärdsaktör nu och i framtiden – om den nu ska det. Då Svenska kyrkan är en så pass stor samhällsaktör bör boken vara av intresse även för dem som inte är engagerade där i Svenska kyrkan men däremot i välfärdsfrågor generellt. Dessutom finns det avsnitt där resonemanget ger korta informativa översikter om mer generella frågor som exempelvis New Public Management.

Då genren är "forskningsrapport" är denna bok tyngre än Gärdes, till exempel mer teknisk i sin redovisning av en enkät. En läsare med intresse för välfärdsfrågor och viss vana att läsa akademiska texter kan dock ha gott utbyte av den.

Centrum i boken är en stor empirisk undersökning om attityder till Svenska kyrkan och andra aktörer som utförare av

välfärdsuppgifter. Undersökningen fokuserade särskilt på attityder till aktörer som inte är stat, kommun, landsting, d.v.s. företag likaväl som religiösa och humanitära organisationer. Undersökningens resultat presenteras och diskuteras i bokens andra del, efter en teoretisk inledning.

I bokens tredje del sätts både undersökningen och de trosbaserade organisationernas arbete in i ett större sammanhang under huvudrubriken "Villkor för välfärdsproduktion". Denna tredje del torde vara den som är av störst generell intresse, då ett kapitel behandlar villkoren för samtliga välfärdsaktörer, med särskilt fokus på de svårigheter som gällande lagstiftning skapar för non-profit aktörer. I ett annat kapitel som också behandlar större sammanhang än just Svenska kyrkan, behandlas relationen mellan staten och ideella organisationer, inklusive Svenska kyrkan. Här läggs alltså fokus mer på politiska förändringar och politiskt skapade villkor, än i Gärdes bok. I denna del beskrivs också, i ett kapitel, vilka konsekvenser vissa pågående genomgripande samhällsförändringar får för Svenska kyrkan.

I den avslutande fjärde delen ges reflektioner över de vägval som Svenska kyrkan kan göra inför framtiden när det gäller just sin roll i välfärden. Reflektionerna har byggts under av de tidigare kapitlen och utgör inte direkta rekommendationer utan just reflektioner som tydliggör olika möjligheter samt de problem, spänningar och möjligheter som olika alternativ innebär.

Här finns inte plats att diskutera allt det som går att diskutera i dessa två böcker, som dessutom rör sig på om-

råden fulla av komplexa problem och laddade frågor. Båda böckerna vore värda kritisk granskning som lyfter frågor om värderingar, uttryckliga och underförstådda. Sammanfattningsvis kan sägas att de båda bör kunna läsas av enskilda och grupper som av olika skäl är engagerade i välfärdsfrågor och vill fördjupa kunskaper om hur trosbaserade organisationer är och skulle kunna vara välfärdsaktörer. Det gäller kristna humanister verksamma på olika samhällsområden, likaväl som dem som söker grundkunskaper om religionens roll i dagens Sverige.

Hanna Stenström

Sjung svenska folk

Per Olof Nisser, Inger Selander, Hans Bernskiöld, *Psalmernas väg, Kommentarer till text och musik i Den svenska psalmboken, Band 1*. Verbum och Wessmans Musikförlag 2014. 611 s.

Ordet *kulturgärning* är jag försiktig med att använda, men ska det någon gång användas så är det nu. Ett sammanhållet kommentarverk till *Den svenska psalmboken* har länge saknats och redaktionsgruppens djupa kunskap och mångåriga erfarenhet behövde samlas och på något sätt tas till vara. Per Olof Nisser, TD och tidigare domprost i Linköping, är huvudförfattare till ett nytt kommentarverk till psalmboken. Han har lett arbetet tillsammans med docenten i litteraturvetenskap Inger Selander och musikforskaren Hans Bernskiöld. Det finns flera olika medverkande författare och naturligtvis

rådgivare och mentorer av skiftande slag med djup kunskap. Nu föreligger första delen till detta stora kommentarverk. Det omfattar psalmerna 1-204, nästa del kommer att behandla psalmerna 205-325 och den tredje delen psalmerna 326-700.

Verket innehåller en omfattande introduktion och en mängd register och källförteckningar, men det huvudsakliga innehållet är en gedigen presentation av varje psalm. Presentationen innehåller en beskrivning av psalmens väg in i nuvarande psalmbok, en analys av psalmens innehåll och i viss mån teologi samt en analys av psalmens melodi.

Texttolkningarna är skrivna på ett lättflytande sätt, de flesta av Per Olof Nisser, och fungerar utmärkt som utgångspunkt för egna reflektioner. Inte minst viktigt är att författarna försökt fånga något av den tidsanda som rådde då psalmen skrevs. Boken kommer att vara en guldgruva för dem som håller andakter av olika slag och gärna vill berätta något om psalmerna som sjungs.

När jag som tonåring fick min lilla, vita konfirmationspsalmbok var seden fortfarande obruten att var och en som var konfirmerad ägde en egen psalmbok som man sedan medförde till kyrkan vid kyrkogång. Nu är den seden bruten och psalmer sjungs mycket sällan utanför kyrkorummet, ganska sällan vid andakter i radio/TV och även sällan vid radions program "andliga sånger". Det är i och för sig värdefullt med nydiktning av andliga sånger men jag sörjer verkligen över ett kulturarv som snart är helt försvunnet. Kanske kan detta kommentarverk väcka ett nytt intresse för vår psalmskatt. Kommentarverket är en självklarhet för

varje församlings referensbibliotek men många präster/pastorer och musiker kommer vilja ha den på sin egen bokhylla.

Jag själv är uppvuxen inom KFUK och vi sjöng ur sångsamlingen *Uppåt*, en samling av lyriska och andliga sånger att användas inom KFUK-KFUM. (Jag retar mig faktiskt på att boken genomgående kallas KFUMs sångbok. Den var lika mycket KFUKs. Varför är det alltid kvinnor som osynliggörs?) Inom KFUK lärde jag mina första psalmer och i skolan förstås. Jag tyckte det var roligt att lära utan till och mina föräldrar gav mig en vacker röd strof-psalmbok istället för den enkla spalt-psalmboken vi fick i skolan.

Dikter skulle läsas just som dikter, så mina föräldrar. En sådan skatt jag har inom mig med alla nya och gamla psalmer jag kan! Den skatten är fortfarande tillgänglig för alla som vill ha del av den. Dörren till skattkammaren är öppen och på frågan vilken bok jag skulle ta med mig på en öde ö, om jag bara fick ta en, så är svaret självklart: en fullständig svensk psalmbok.

Caroline Krook

"Bibeln befriad från fromma konventioner"

Lina Sjöberg, *Ofromma bibeltolkningar*. Makadam 2014. 203 s.

I *Ofromma bibeltolkningar* möter vi sex bibelberättelser som vi inte mött dem förut. De är berättelserna om Sara och Hagar (1 Mos 16-17, 18:1-15, 21:1-21), Lots hustru som blev saltstod (1 Mos

18:16-19:28), Jael som dödade Sisera (Dom 4), Simson (Dom 13-16), David, Bat Seba, Uria (2 Sam 11:1-12:25) samt om hur Abraham nästan offrade sin son Isak (1 Mos 22:1-19). Författaren, Lina Sjöberg, disputerade i Gamla testamentets exegetik (bibelvetenskap) och *Ofromma bibeltolkningar* är resultatet av hennes forskning vid Litteraturvetenskapliga institutionen, Uppsala universitet. Boken skrevs alltså i skärningsfältet litteraturvetenskap-bibelvetenskap, ett dynamiskt internationellt forskningsfält.

De tänkta läsarna är inte bibelforskare, även om textanalyserna ger bidrag till bibelvetenskapen, utan främst människor som inte är förtrogna med Bibeln och bibelvetenskap. Sjöberg redovisar till exempel de hypoteser hon antar om texternas tillkomst samt förklarar centrala begrepp i registret. Noter används undantagsvis och litteraturen Sjöberg är beroende av redovisas istället i kommenterad lästipslista.

Bokens titel anger att de tolkningar som presenteras inte uttrycker och bekräftar kristliga konventioner utan istället tydliggör det brutala, motsägelsefulla, flertydiga i berättelserna. Återkommande formuleras kritik mot vissa litterära karaktärer, särskilt Jahve (Gud.) Kritiken är inte bara en modern människas avståndstagande från otäcka konstiga saker i Bibeln utan förankrad i textanalyser och i kunskap om texternas historiska kontexter. Sjöberg ger därigenom ett självständigt, kvalificerat bidrag till samtal om svåra bibeltexter.

Fokus ligger främst på relationer mellan människor, såväl mellan karaktärerna i berättelserna som mellan texterna och dess läsare, Lina Sjöberg själv. Sjöberg

redovisar noggranna läsningar av de hebreiska texterna, som kombinerar bibelforskarens kunskap om ords och grammatiska strukturers betydelsemöjligheter, med litteraturvetenskapliga analyser. Litteraturvetenskapliga redskap synliggör berättelsernas struktur samt hur litterära karaktärer tecknas och relaterar till varandra. Dessutom synliggörs luckor och motsägelser i texterna som gör det möjligt – och även ofta nödvändigt – för läsaren att själv fylla i och att välja bland möjliga tolkningar. Noggrann läsning kombineras alltså med frihet att läsa texterna på ett personligt, engagerat sätt och/eller läsa dem med nutida tolkningsperspektiv, till exempel nutida förståelser av sexualitet.

Lina Sjöberg framträder själv i boken som en som älskar dessa texter med den ambivalens som ofta hör stark kärlek till. Hennes egna reaktioner på texterna, vem hon identifierar sig med och vad hon tar avstånd från, tydliggörs. Detta är ett medvetet metodiskt val som motiveras och skrivs in i en internationell forskningskontext. Det är följdriktigt att boken inleds såväl med redovisning av metod och teoretiska utgångspunkter som med en skildring av hur Sjöberg blev forskare samt av hur jobbigt hon hade det som doktorand. Boken avslutas också med ett personligt slutord.

Ofromma bibeltolkingar väcker sannolikt olika reaktioner hos läsarna: en del lär bli provocerade, andra lyckliga. Vissa tolkningar tar jag snabbt till mig – Lots hustru, Abraham och Isak – andra vill jag se ordentligt prövade. Därför hoppas jag boken når en bred läsekrets men också forskare som bejakar det grundläggande projektet – att göra ”ofromma bibeltolk-

ningar” – samt Sjöbergs metodiska och teoretiska utgångspunkter och just därför kan gå i kritisk dialog med Sjöbergs tolkningar. Det är boken värd.

Hanna Stenström

Historia och samhälle

Rabulistiskt rödskägg i Lund

Bengt Olle Bengtsson och Gunnar Broberg (red), *Bortom det acceptablas gränser. Bengt Lidforss och lundaradikalismen*. Ellerströms 2013. 283 s.

En stor – kanske alltför stor – del av Gustaf Hellströms roman *En mycket ung man* (1923) upptas av en hetsig diskussion på Akademiska Föreningen i Lund några år in på förra seklet. Det var inte svårt för samtida läsare att genomsöka vem som stod modell för den mest stridbare kombattanten: den berömde och berömda Bengt Lidforss. Han figurerar också på många andra håll i litteraturen, inte bara i fiktiv förklädnad – i Frank Hellers memoarer som med ett lån från Shakespeare kallades *På detta tidens smala näs* (1940) möter vi honom som Docenten i hallonbuskar (ett av hans specialintressen var att korsa olika typer av björnbär). Böckerna om honom är inte få. Erik Vendelfelts *Den unge Bengt Lidforss* kom 1962, Nils Beyers levnadsteckning sex år senare, och 2001 Lennart Leopolds digra doktorsavhandling *Skönhetsdyrkare och socialdemokrat*, Studier i Bengt Lidforss litteraturkritiska gärning – enbart den avslutande bibliografin fyller inemot ett dussin sidor. Alvar Alsterdal och Ove Sandell ombesörjde ett urval 1965, Rolf Lindborg ett annat tjugofem

år senare. Bortglömd har Bengt Lidforss inte hunnit bli, men de tolv essäerna i den senaste boken om honom, utgivna till hundraårsminnet av hans förtida död (han var född 1868) är välkomna. De båda redaktörerna inleder med ett raskt tecknat porträtt som avslutas med en apologi för hans mångsidiga och fortfarande stimulerande författarskap, och för hans ”kamp att befria universiteten från sin tids ideologiska tvångströja” som manar till fortsatt kritisk tänkande. Lidforss häcklade sina vedersakare som han gärna skällde för akademiska undantagsgubbar, en av dem, universitetets rektor Albert Quennerstedt (att han skulle ha doktorerat på en tunn skrift om den europeiska huskattens forna utbredning var dock Lidforss lustlögn). Varken det eller hans arga anfall på biskop Billing gjorde honom populär bland etablissemangen, men han blev uppskattad av radikala studenter i Lund och läsare av tidningen *Arbetet* i Malmö. Gunnar Broberg sätter in honom i ett lundasammanhang, Lennart Leopold i ett socialdemokratiskt, Elisabeth Mansén i ett teologiskt, Jonas Ellerström i ett poetiskt och Svante Nordin i ett raspsykologiskt. Birgit Rausing placerar honom mot det skånska konstlivet åren efter 1900, och Per Erik Ljung kommenterar hans relationer till Vilhelm Ekelund. Anna Tuneld skriver om hans vetenskap och vetenskaplighet, David Dunér om honom som botanist

på Kullaberg, och Bengt Olle Bengtsson om hans syn på mendelism och darwinism. På några avslutande kommer han själv till tals, i "Kamp för tillvaron – Ärftlighet – Variation" som är ett omtryck av slutessän i hans första populärvetenskapliga verk, en Verdandi-skrift från 1890 om Växternas skyddsmedel emot yttervärlden". Den diskuterar utgallringen av sämre lottade: "Man gör sig vid tanken härpå ovillkorligen frågan: vart leder hela denna utveckling? Kommer ej hela jordytan en dag att vara beklädd endast med nässlor, tistlar och dödligt giftiga växter?" Man känner igen de darwinistiska tongångarna från Strindbergs företal till Fröken Julie som kom två år tidigare. Hos båda slutar kampen om tillvaron hoppfullt – Lidforss ser hur "det levande världsträdet (...) breder ut sin krona i ljuset."

Ivo Holmqvist

Välfärdsmodellen i historiskt perspektiv

Irene Wennemo, *Det gemensamma. Om den svenska välfärdsmodellen*. Premiss förlag 2014. 310 s.

I en tid när välfärden förvandlas snabbt och grundläggande är det viktigt med historiska perspektiv som hjälper oss att förstå nuet. För oss som är kritiska till den marknadsdiskurs som dominerar i det offentliga samtalet och den dominerande politiken kring välfärden är det viktigt med röster som lugnt och sakligt säger något annat. Det är viktigt med röster som låter frågorna om välfärdens organi-

sering vara centrala frågor om samhällsyn och människosyn. Irene Wennemos bok *Det gemensamma* är en sådan röst.

Wennemo är forskare och utredare, fil dr i sociologi. Hon har bland annat arbetat i LO och varit huvudsekreterare för den parlamentariska socialförsäkringsutredningen. Hennes tillhörighet till arbetarrörelsen märks, men boken är inte en propagandaskrift eller ett äreminne. Andra forskare eller personer med andra politiska värderingar kan rimligen problematisera enskildheter och större drag på annat sätt.

Boken är organiserad tematiskt, med fokus på frågor Wennemo söker svar på. Efter förord och läsanvisning följer kapitel om välfärdsstatens framväxt, den svenska välfärdspolitikens rötter och den komplexa process genom vilken välfärdsmodellen tog form. Ett kapitel ägnas åt den generella välfärdspolitiken och hur den kunde få så starkt stöd. I särskilda kapitel behandlas familjepolitik, sjuk- och arbetslöshetsförsäkring samt arbetsmarknadspolitik. Det görs tydligt att det funnits olika alternativa lösningar som stått mot varandra. Mycket utrymme ägnas åt konflikter och spänningar kring arbetslöshetsförsäkring och sjukförsäkring. I slutkapitlet diskuteras "den nordiska modellen" för välfärdspolitik: vad som kännetecknar den, hur den uppkom och om den kan överleva. Boken avslutas med noter och litteraturförteckning. Tyvärr saknas register.

Wennemo driver tesen att socialdemokratin ofta förnekat välfärdspolitikens historiska rötter i socknarnas fattigvård. Denna äldre form av välfärdssystem har ofta framställts som det gamla dåliga system mot vilket det moderna social-

demokratiska välfärdsprojektet framstår som det nya, goda samhället. Wennemo visar att detta är en förenkling, och att vi utan att förneka det nya i socialdemokratisk välfärdspolitik eller bristerna i den gamla fattigvården kan erkänna det som var gott i de gamla socknarnas arbete. Det var trots allt ett sätt att gemensamt organisera socialt ansvarstagande.

Wennemo drar linjerna ännu längre bakåt, genom redogörelser för forskning om hur vår art utvecklats och kunnat överleva. Mot bilder av människosläktet som egenlyttiga enslingar som slåss mot varandra för sin överlevnad och den vinstkalkylerande ekonomiska människan ställer Wennemo det sociala djur som blev vi och som överlevt genom att organisera sig, hitta gemensamma lösningar på gemensamma problem och förmått ta hand om de svaga.

Det som saknas är kyrkornas roll i äldre tiders välfärdssystem både i praktiskt arbete och genom teologiers roll för att exempelvis legitimera samhällssystemet. Svenska kyrkan och frikyrkorna nämns, om än kort, men finns inte med ens som en mörk fond av välgörenhet eller maktapparat mot vilken arbetarrörelsen kämpar. Den tematiska uppläggningsen medger inte en sammanfattande beskrivning av de förändringar i välfärden som vi förknippar med New Public Management och marknadstänkande. I mina ögon är detta en brist.

Sammanfattande vill jag ändå säga att de som är engagerade i välfärdsfrågor eller överhuvudtaget vill förstå vårt samhälle nu och kunna leva ansvarigt i det bör läsa *Det gemensamma*.

Hanna Stenström

Naturvetenskap

Osynlig materia, osynlig energi

Ulf Danielsson, *Mörkret vid tidens ände. En bok om universums mörka sida*. Fri tanke 2015. 188 s.

Newtons lagar talar om hur planeterna rör sig kring solen liksom hur stjärnor roterar kring centrum i en galax. Ju mer massa innanför banan desto snabbare är rörelsen. Sedan mitten av 1900-talet har det varit känt att den materia man kan observera i en galax inte är tillräcklig för att ge stjärnorna den hastighet med vilken de kretsar kring galaxens centrum. Det antyder att det finns någon ytterligare form av materia som får stjärnorna att röra sig så snabbt som de gör. Tills vidare kallar man den *mörk materia*. Ett kanske bättre namn vore *osynlig materia*. Ytterligare evidens för denna mörka materia kommer av att den visar sig böja av ljus från avlägsna galaxer (en effekt av allmän relativitetsteori).

Det är sedan länge känt att universum expanderar. Kastar man en sten rakt upp, gör attraktionen mellan stenen och jorden att stenen gradvis förlorar fart. På samma sätt borde universums expansion gradvis minska. Men noggranna undersökningar av ljuset från avlägsna supernovor (exploderande stjärnor) har gett det fullständigt oväntade resultatet att universums expansion inte minskar utan

i själva verket accelererar. Denna upptäckt gav Perlmutter, Schmidt och Riess nobelpriset i fysik 2011.

När Einstein ställde upp sina fältekvationer blev han tvungen att föra in en extra term – en kosmisk repulsion – för att få teorin att stämma med universum som man då trodde var statiskt. När universums expansion upptäcktes strök Einstein termen, såg den som sin största vetenskapliga blunder. Nu har man återinfört den, den kan ge upphov till accelererande expansion. Men någon verklig teori för denna term har man ännu inte. Den extra termen har ett energiinnehåll och man talar om *mörk energi*.

Uppsalafysikern Ulf Danielsson, som på ett mycket förtjänstfullt sätt bidrar till att sprida kunskap om den teoretiska fysiken, har utkommit med boken *Mörkret vid tiden ände. En bok om universums mörka sida*. Han ger bilden av en kopp kaffe med en sockerbit och en rejäl skvätt grädde. Sockerbiten representerar den kända materien, grädden den mörka materien och kaffet den mörka energin. Enbart sockerbiten känner vi alltså till.

Teorierna för elektromagnetism, svag och stark växelverkan har gått att förena med kvantteorin i *standardmodellen*, en oerhört framgångsrik teori. Men gravitationsteorin har visat sig omöjlig att förena med kvantteorin på detta sätt.

En första svårighet är faktiskt att gravitationen är så oerhört svag, vilket ger

upphov till komplikationer. Elementarpartiklarna är av två slag. Bosoner, som ljuspartikeln fotonen och Higgs partikel, har heltaligt spinn. Fermioner, som elektroner och kvarkar, har halvtaligt spinn. En djävul hypotes som överbryggar svårigheten med att gravitationen är så svag är *supersymmetri*, en symmetri mellan bosoner och fermioner. Varje känd boson har en då okänd fermion som släkting och varje känd fermion en okänd boson som släkting. Det skulle då finnas en stor mängd partiklar som vi ännu inte observerat. Dessa supersymmetriska partners skulle kunna vara mörk materia. Hittills har dock de experiment som gjorts vid LHC i Genève inte uppvisat några nya supersymmetriska partiklar.

Konflikten mellan kvantteori och gravitationsteori går djupare. Det visar sig omöjligt att materiens minsta beståndsdelar är punktformiga. De kan istället ha utsträckning i en dimension, vara strängar. Än så länge har det dock inte varit möjligt att ens föreslå experiment som skulle testa om strängteorin är riktig. Många tankar har fötts kring denna teori som att vårt universum skulle vara bara ett i en mycket stor mängd av olika universa med olika fysikaliska lagar.

Teorierna om mörk materia och mörk energi är än så länge mycket spekulativa. Ulf Danielsson leder oss kunnigt in i detta fält. Han slutar sitt förord: "Men hur mycket av det vi idag tror oss veta kommer att stå sig? Hur mycket kommer att kastas överboard? Du som läser min bok får ha detta perspektiv i åtanke. Författaren visste inte bättre."

Lars Söderholm

Gediget och levande om svarta hål

Bengt Gustafsson, *Svarta hål. Teorierna, upptäckterna, människorna*. Fri tanke 2015. 464 s.

Pierre-Simon Laplace publicerade sin stora *Traité* om himlakropparnas mekanik under 1700-talets sista år. När Laplace en gång av Napoleon fick frågan om var Gud fanns i hans arbete svarade han "Jag hade inte användning för den hypotesen", ett citat som ofta upprepats som uttryck för tidens ateism. Den verkliga historien visar sig vara mer komplicerad. Isaac Newton hade i sin *Principia* härlett planetbanorna. Men han kunde inte visa att de är stabila. Därför tänkte han sig att Gud ingrep och justerade banorna när så krävdes för att inte någon katastrof skulle inträffa. Laplace gick här ett steg längre, han studerade matematiskt vad som händer om en planetbana störs lite och lyckades visa att störningarna bara ledde till små periodiska förändringar av banan. Så Laplaces svar var mycket mer konkret och tekniskt än man kan uppfatta det som när det rycks ur sitt sammanhang.

Detta är ett av många exempel på hur astrofysikern Bengt Gustafsson i sin bok *Svarta hål. Teorierna, upptäckterna, människorna* djupt intresserar sig för de människor som bidragit till vad som blivit upptäckten av svarta hål. Hans forskarporträtt går bortom schablonerna på ett mycket förtjänstfullt sätt, han tecknar levande och komplicerade människor.

Strax efter att Albert Einstein formulerade sin allmänna relativitetsteori 1915 lyckades Karl Schwarzschild, under på-

gående krigstjänstgöring, hitta en lösning till fältekvationerna som ger rumtiden kring en sfärisk kropp. Matematiskt kan kroppen tänkas punktformig. Den omges då av en *händelsehorisont*. För en punktformig kropp (källa) med solens massa har händelsehorisonten en radie på enbart 3 km. Ljus som utsänds innanför horisonten, vilken riktning det än har, dras obönhörligen in mot den centrala punkten, singulariteten. Ingenting som kommit innanför horisonten kan komma ut igen. Denna egenartade lösning har kommit att kallas ett svart hål. Schwarzschild betvivlade dock själv att hans lösning var giltig i ett så extremt fall.

Allvar Gullstrand, nobelpristagare i medicin och fysiologi 1911 och skicklig matematisk fysiker, var medlem i Nobelkommittén för fysik och en av dem som utredde frågan om Einsteins speciella och allmänna relativitetsteorier. Han lyckades lösa samma problem som Schwarzschild men sett från en tänkt iakttagare som faller in genom händelsehorisonten och in i singulariteten. Han fann då en motsägelse: Sett långt utifrån hinner den som faller in mot ett svart hål aldrig ens nå horisonten. Men sett från den som faller in genom horisonten tar det en ändlig tid att krossas i den centrala singulariteten. Einstein fick inte något nobelpris för sina relativitetsteorier. Han fick det istället för den fotoelektriska effekten, också en mycket stor upptäckt som spelade en central roll i framväxten av kvantmekaniken, en teori som Einstein i sin tur aldrig accepterade. Intressant är att den framställning av Schwarzschilds lösning som Gullstrand hittade idag är ett viktigt redskap för att studera denna lösning.

Genom utvecklingen av radioastronomin har man upptäckt många radiokällor som sedan också kunnat identifieras i optiska teleskop. En förbryllande upptäckt var *kuasarerna*. De visade sig vara mycket avlägsna och stråla ut väldiga mängder energi. Man har blivit alltmer övertygad om att den oerhörda kraftfulla energikällan är ett roterande svart hål som omges av en roterande skiva av gas. Man har också starka skäl att tro att Vintergatans centrum rymmer ett massivt svart hål.

Stephen Hawking fann 1974 teoretiskt att kvantfysiska effekter i närheten av händelsehorisonten gör att ett svart hål faktiskt strålar som en svart kropp men med en mycket, mycket låg temperatur. Det gör att det svarta hålets massa minskar. Till sist upplöses det helt. För ett svart hål med några solmassor skulle det dock ta oerhört mycket längre tid än vårt universum har existerat.

Bengt Gustafsson avslutar sin bok med några råd till den som vill ta del av forskningen. Han uppmanar till öppenhet inför nya tankar. Samtidigt pekar han på att den som framför nya tankar måste kunna ange vilka observationsresultat som skulle kunna vederlägga dessa tankar. Hela denna bok andas öppenhet och på samma gång en fin balans och avvägning. På detta forskningsfält sker en fruktbar växelverkan mellan teoretisk utveckling och observationer. Bengt Gustafsson är en mycket god ledsagare in i detta långt ifrån avslutade fält.

Lars Söderholm

En kort historik över mänskligheten

Yuval Harari, *Sapiens: en kort historik över mänskligheten*. Natur & Kultur Allmänlitteratur 2015. 431 s.

Den israeliske historikern Harari har skrivit en fängslande och underhållande bok om mänsklighetens historia med start i de biokemiska reaktionerna i den biologiska ursoppan, över de första encelliga organismerna, till de flercelliga varelser som kom att utveckla medvetet tänkande och språklig kommunikationsförmåga, vilket gjorde att en art, *homo sapiens*, sprängde sin ekologiska nisch, förgjorde konkurrerande tänkande arter och nu dominerar planeten.

Hararis text är inte en historiebok i vanlig mening, utan han väljer några händelser som hade en avgörande betydelse för vår art, nämligen den kognitiva revolutionen, jordbruksrevolutionen, samt imperiernas och kapitalismens uppkomst och dessas roll i mänsklighetens historia. Texten torde lämpa sig väl för studiecirkel på grund av sina många dagspolitiska och filosofiska nerslag, vilka kräver en fördjupad reflektion.

Hur kan man veta något om tidsperioder där historiska källor saknas? Harari förutsätter en tidig period, där *sapiens* var samlare och jägare. Genom att studera beteendet hos nutida samlare och jägare, drar han slutsatser om språkets uppkomst och samhällets organisation – där skvallret skulle haft en kreativ roll. Han bortser från att dessa primitiva samhällen har en lika lång evolutionshistoria som någonsin de mest komplexa nutida mänskliga samhällsformerna. Den

som idag besöker fikarasten på ett framstående vetenskapligt lab kommer att finna att skvallar där har en lika framträdande roll som någonsin samtalen kring sun-folkens lägereldar.

Här snuddar Harari vid ett kulturförakt men även vid den stora frågan – vad är en människa och hur blev vi människor? Han avfärdar politiska visioner, religiös tro och ideologier som fantasier, vilka syftar till att öka människors lycka. För författaren är lycka istället en fråga om balansen mellan signalmolekyler i hjärnan. Han förlorar sig i science-fiction-liknande mardrömsbilder om mänsklighetens framtid, vilka skulle kräva en lika djup reflexion som det presenterade historiska materialet i Hararis text förtjänar.

Erik Lundgren

Skönlitteratur och litteraturvetenskap

”Från ”amo” till ”morior”

Stina Otterberg, *Älska, dricka, sjunga, leva, dö. En essä om Erik Axel Karlfeldt*. Wahlström & Widstrand 2014. 223 s.

Stina Otterberg börjar sin bok om Erik Axel Karlfeldt med att fundera över i vad mån dennes lyrik är ”oldschool”. Sedan låter hon sina associationer löpa tämligen fritt. Resultatet blir lärorik och tankeväckande läsning. Hon konstaterar till slut att Karlfeldts diktning är både ”oldschool” och experimentell. Hans ”lingua franca” bestod av dalmål och latin, barock och folkvisa. Där fanns också främmande ord, gammalt bibelspråk, vaggvisa och Mariahymn. Otterberg: ”Det är ett språk som hela tiden överraskar med sin gästfrihet.”

Stina Otterbergs sätt att skriva är också det gästfritt. Det är inte påstående utan öppnar för läsarens egna synpunkter och intryck. Inte heller gör hon anspråk på att vara uttömmande. Man uppmuntras till egna ”strövtåg” och upptäckter i såväl Karlfeldts liv som poesi. En enda dikt, *Sub luna*, tas som utgångspunkt.

Sub luna är latin och betyder ”Under månen”. Med rätta invänder Otterberg mot att Karlfeldt skulle snobba med latin. På hans tid var latinarnas antal större än idag. I de latinska verb, amo (jag älskar), bibo (jag dricker), canto (jag sjung-

er) och vivo (jag lever), som inleder de fyra första stroferna, möter vokalväxlingen a – i – a – i. Den kunde många latinare se och uppskatta. Som en kadens kommer sedan i den femte strofen morior, jag dör. När Karlfeldt själv läste dikten gjorde han det med ett långt och mörkt å-ljud på det första o-et i morior.

Amo leder till Karlfeldts kärlekslyrik. Otterberg undviker ”biografiska diskussioner” vad gäller Karlfeldts kärleksliv i snävare mening. I det avsnitt som handlar om bibo, jag dricker, finns dock ett sådant avsnitt. I kommentarerna till den första strofen står i stället det jag som skapas i kärleksdikterna i centrum. Det ”blir drabbat, sårat och utsatt”. Trots det pågår hela tiden en *dans* hos Karlfeldt. På flera ställen nämns Evert Taube, men den förväntade referensen till ”Vals i Provence”, Taubes hyllning till Karlfeldt, kommer aldrig.

Bibo är – i den betydelse Karlfeldt avser – en i första hand manlig ”sysselsättning”. Också hos Karlfeldt finner Otterberg ”motivet att slag och segrar inte nödvändigtvis behöver utövas och vinnas i fält utan hellre på krogen”. Han ingick ”i både formella och informella brödraskap”, där både längtan efter kvinnan och hatet mot henne kunde komma till uttryck. Otterberg illustrerar detta med hjälp av den mörka och skrämmande diktsviten ”Häxorna”.

Canto har av många tolkats som ”jag

diktar” men har främst med det musikaliska i Karlfeldts poesi att skaffa. Otterberg uppehåller sig mest vid Knut Håkanssons tonsättning av ”Brusala”, en av ”den svenska körtraditionens klassiker”, och låter kompositören själv berätta om en upplevelse i samband med dess tillkomst. Det ger ett känslomässigt djup åt framställningen.

Vivo har med det biografiska att göra, och Otterberg resonerar om arvet efter fadern och om det virila i Karlfeldts liv och diktning, illustrerat av den roll ordet karl och namnet Karl spelade i hans liv. Hon kan – utan att bli banal – peka på små omständigheter som säger något väsentligt. Det är en av bokens starka sidor. Dock finner hon denna fjärde strof mindre lockande än de andra, då ”den uttrycker en sådan platt tillfredsställelse”.

Morior handlar om tystnad, och Otterberg börjar sitt avsnitt om den femte strofen med att peka på hur Karlfeldt utnyttjar tystnader och pauser. Det hör till det ”tekniska”. Till det innehållsliga hör Otterbergs framhållande av hur Karlfeldt inte bara är karl utan också kan ”förvandla sig in i ett kvinnligt jag-perspektiv”. Det kommer till uttryck främst i hans Mariahymner.

Undertiteln på *Älska, dricka, sjunga, leva, dö* är *En essä om Erik Axel Karlfeldt*. Det är ett ovanligt lyckat ”försök”, tycker jag, att föra in i Karlfeldts diktning. Boken innehåller också ett urval av hans dikter och fotografier ur skaldens familjealbum. Den är utmärkt både till att skaffa till sig själv och att ge bort.

Rune Forsbeck

Till poesiens lov

Jacques Werup, *Du har funnits här. Poesi på liv och död*. Albert Bonniers förlag 2015. 170 s.

Jacques Werup inleder sin nya bok med en minnesbild från en svensk-arabisk konferens om poesi i Lund 1984. De välmenande men fåfänga försöken att finna kontaktpunkter är lätta att känna igen från liknande evenemang, likaså prentionerna hos representanterna för den litteraturteoretiska industrin och de missmodiga känslor de båda väckte – en sannskyldig alienation med dåtidens modeord. Den sista middagen ställde sig en irakisk poet upp och läste en dikt, som kom de församlade poeterna att nästan tappa andan. Han gav röst åt allas vantrivsel med tre dagars meningslösa försök att definiera vad poesi är, och från rollen som konferensmän återfick de på ett ögonblick sin identitet som poeter.

Utan att vara på minsta vis aggressivt återgiven öppnar denna episod för en helt annan berättelse om poesins väsen och uppgift, utformad som en lång essä av en ovanligt vital, mångsidig och produktiv diktare. Den är ohämmat subjektiv, vittnar om den egna erfarenheten av hur poesin verkligen kan vara ”på liv och död”. Men Werups subjektivitet är fjärran från alla anspråk på att besitta den rätta tron. Den förstärker tvärtom det djupt sympatiska intryck hans bok gör genom att vara bräddfull av iakttagelser och reflektioner, synbarligen lika äkta och framsprungna ur kroppens egna upplevelser som den sant drabbande dikten. Det är inte ofta jag läst en lika berikande och övertygande plädering för den sam-

tida poesin, inte heller mött en så måttfull kritik av sådana former, som är honom främmande.

Författaren har valt att disponera sin bok i sju huvudavdelningar, inom parentes och med små bokstäver rubricerade tilltal, jag, du, ort, tid, sång och tröst. Dessa avslutas med fem, i ett fall sex dikter, som har betytt särskilt mycket för honom. Av dessa skriver femton på svenska (Claes Andersson och Tua Forsström med finlandssvensk accent), medan de övriga är hemmahörande i Europa, Nord- och Sydamerika. Det betyder att boken även är en miniantologi av mycket hög kvalitet. Att läsa den borde kunna öppna ögonen för den moderna poesins rikedom för dem, som avfärdar den som obegriplig och pretentiös. För dem som redan övervunnit sådana blockerande fördomar erbjuder Jacques Werups berättelse om sitt liv som poet högtidsstunder.

Inge Jonsson

Rykande aktuell 83-åring

Hans Fallada, *Hur ska det gå för Pinnebergs?* Översättning: Aimée Delblanc. Lind & Co 2015. 395 s.

Hur kan en 83-årig roman kännas rykande aktuell? Rudolf Ditzen som skrev under pseudonymen Hans Fallada känns samtida. Han är som en journalist på strövtåg i det tidiga 1930-talets Berlin när han gestaltar det som på nytt blivit en landsplåga – arbetslösheten.

Han träffar en rad arketyper, bland dem det arbetslösa varuhusbiträdet Jo-

hannes Pinneberg som alltid kommer att tillhöra de små. Han försöker försörja sig, sin fru och deras lilla barn på ett magert arbetslöshetsunderstöd. Möjligen känns det föråldrat, även i Tyskland, att Emma Pinneberg självklart skall vara hemmafru. Hon uppträder i romanen under sitt smeknamn Lämmchen, det lilla lammet, något som understryker karaktären av arketyper, kvinnan som är till för att behaga sin man.

Men det blir aldrig någon riktig över- eller underordning i deras förhållande. Äktenskapet blir en rörande kärlekssaga, de stöttar varandra och Lämmchen blir allt mera handlingskraftig. Möjligen blir den stackars Johannes Pinneberg lite bekymrad över att det är hon som med tiden blir familjeförsörjare. Lämmchen stoppar strumpor och lagar kläder. I vår tid skulle hon räknas till prekariatet, den arbetsmarknad där man lever med osäkra anställningar och tillfälliga uppdrag. Men Lämmchen visar att hon klarar sig.

Heilbutt är en kollega och vän till Pinneberg. Hans sägs också upp från varuhuset men struntar i arbetslösheten och startar en fotoagentur för nakenbilder, något som det alltid tycks finnas efterfrågan på. Heilbutt betyder hälleflundra och han är verkligen en plattfisk. I lagens utkanter skapar han en ekonomiskt god tillvaro åt sig – och för att ytterligare spetsa till romanens fråga om vad som är god moral skaffar han sig så stora resurser att han även kan hjälpa familjen Pinneberg.

Rudolf Ditzen möter också rationaliseringsexperten som till sist till och med rationaliserar bort personalchefen på varuhuset. Och så de byråkratiska handläggarna på försäkringskassan och arbetsförmedlingen. Inga jobb finns att erbu-

da, men man måste låtsas söka arbete för att få sitt bidrag. Också Weimarrepublikens Tyskland hade ett socialt skyddsnät.

Som läsare glömmer man lätt att det är en roman och inte ett socialreportage man läser, så nära kommer Rudolf Ditzen sina uppdiktade romangestalter. Prosan är naken, konstlös och kusligt aktuell. I dagens Berlin ser man den ena annonsen efter den andra i skyltfönstren där det erbjuds matchning in på arbetsmarknaden. Arbetslösheten har bitit sig fast, efter årtionden av hög efterkrigssysselsättning i väst och påbjuden full sysselsättning i öst. "Reformen" Hartz IV, där man slagit ihop socialbidrag och arbetslöshetsunderstöd, har drastiskt sänkt ersättningarna.

Det finns nog pinnebergare även i dag. I EU-området är enligt Eurostat 26 miljoner människor arbetslösa. Det är därför inte underligt att Rudolf Ditzens roman på nytt blivit en succé. Människor känner igen sig i hans trettiotalfigurer. Ett biteama utgörs av romanfigurerna långt ute i lagens periferi. Johannes Pinnebergs mamma bedriver något som liknar bordellverksamhet och dricker för mycket. Att Rudolf Ditzen är så förtrogen med utanförfigurer beror säkert på att han missbrukade både alkohol och narkotika. Han satt i fängelse i flera perioder, både för vållande till annans död – han hade dödat en kamrat i en duell – och för förskingring. Han skulle ju finansiera sitt narkotikamissbruk. Ditzen förblev i Tyskland under hela nazitiden. Den andra tyska diktaturen hann han aldrig uppleva. Missbruket tog död på honom 1947 då han var 54 år.

Erik Lindberg

Försokratiker runt Landskrona

Jesper Svenbro, *Ekeby trafikförening*. Albert Bonniers förlag 2015. 77 s.

Den som gjort sig förtrogen med Jesper Svenbros lyriska författarskap kommer att känna sig hemmastadd i årets tillskott. En tågresa till Ekeby med följande fotvandring till Boserup uppträdde som ett barndomsminne redan i samlingen *Blått* 1994, och övriga lokaler runt Landskrona och Lund går lätt att återfinna både i hans eget landskap och bilkartans. Inledd och avslutad med samma korta zenbuddistiska Iliad har berättelsen denna gång befolkats mest av försokratiska filosofer, till stor del samlade just i Ekeby trafikförening. Men där förekommer också nordiska diktare och flera av deras fabulerade figurer: Gösta Berling som inkarnation av den mest kände av de urgamla grekerna, nu transformerad av Selma Lagerlöf själv i en annan roman med en inledande allusion: "Äntligen låg Gösta Pythagoras på Bårhuset i Landskrona."

Det klingar nästan hädiskt, om man har det överdådigt skickliga inledningskapitlet till den riktiga sagan aktuellt, och värre skall det bli, i varje fall för läsare klen utrustade med humor. Stagnelius supponerade älskarinna Constance Magnet, här av dansk härkomst, bistår generöst en kuggad filosofistudent att komma över en underkänd uppsats, Ekelöf besöker ett pythagoreiskt kollektiv i Boserup och får sin berömda fråga om hur benen bildas i den havandes liv besvarad av Empedokles. Givetvis odlar Jesper Svenbro än en gång akademisk poesi

i högsta potens, och den modesta kritik, som här och var riktas mot vänsterdogmer från 1950-talet och framåt, lär väl på sina håll väcka upprörda gemålen. Men mina egna tankar går hellre till den måttfulle Lundafilosofen Hans Larsson, visserligen iförd moderna kläder men med sin stillsamma förundran över livet och människorna intakt.

Säkert utan att ha förstått alla lärda anspelningar gläds jag ändå åt det respektlösa tankeutbyte över tidens och rummets gränser, som Jesper Svenbro gestaltar i det senaste bidraget till sin lyriska självbiografi. I hans komplexa landskap anländer lika naturligt Sapfo i bil med uniformerad chaufför till Boserup från Karen Blixens Rungstedlund som Pythagoras kliver på den ljusgröna bussen av märket Scania-Vabis till Ekeby, i vilken Selma Lagerlöf redan sitter. Det är ganska underbart att bevittna.

Inge Jonsson

Mellan lögn och van- tolkning döljs sanningen

Juli Zeh, *Stopptid*. Översättning: Christine Bredenkamp. Svante Weyler 2014. 276 s.

Dykning som Extremsport och metafor är vad Juli Zeh erbjuder läsaren att hålla sig i, likt en ankarlina fästad i botten på det mörka och livsfarliga djupet. Som i landsflykt lämnar du ytans överflöd av information, möjligheter och val. Du dyker för att du viktlös känner dig säkrare där nere. Dykreglerna är benhårda

för att skapa tillit. Likt en cyborg kommer djupdykaren snabbt ner till 100 meter. Men upp kommer han med livet i behåll endast etappvis genom att minutiöst följa reglerna för stopptider och luftbyten. Ju närmare ytan desto längre stopptid. På sex meters djup befinner sig det så kallade glastaket. Solljuset och de mer eller mindre pålitliga dykkamraterna inom tre bentag. Att följa driften att nå ytan snabbare än på 60 minuter betyder döden. I romanens slut drar Juli Zeh in oss i ett gastkramande samvetsdilemma i gränslandet mellan djup och yta.

På Lanzarote driver den avhoppade tyske juristen Sven ett dykcenter med sin yngre sambo och assistent Antje. Såpa-stjärnan Jola och hennes äldre (42 år) älskare Theo, författare med skrivflykt, kommer till ön för en tvåveckors intensivkurs i dykning. Dessa fyra löst tecknade huvudpersoner hänger sig åt destruktiv sexualitet, lögn och dykning och det utan att engagera läsaren. Jola har dock en gripande relation till sin pappa och Sven en ömsint dito till gecko-ödlan Emil, vilket möjligen väcker sympati hos läsaren. I detta friluftskamarspel ljuger berättarrösterna Jola och Sven i mun på varandra. Personerna blir därmed diffusa, illvilliga och irriterande osympatiska i dramat om hatkärlek ur ett stereotypt genusperspektiv. *Stopptid* är en sidvändare om sakkunnig Extremsport och flummig extremkärlek med en twist av thriller.

Juli Zeh, född i Tyskland 1974, är själv avhoppad jurist med en avhandling i internationell rätt. Hennes tidigare författarskap kännetecknas av ett stort samhällsengagemang vilket man också finner i *Stopptid*. På första sidan samtalas det

om Greklands reglerade insolvens och Tyskland som Europas nya finanspolis. (Samtalet är ju fortfarande högaktuellt tre år senare.) Med det i bakhuvudet dyker jag ner under ytan på den banala kärleksskvadraten i *Stopptid*. Eftersom berättarna i boken inte är att lita på måste man filéa fram korta citat och twittriga one-liners för att få något vettigt att tänka på och kunna avnjuta Zehs sparsmakade humor och förmåga att väcka komplicerade frågor – inte leverera enkla svar.

Greklandskrisen och synen på Tyskland får tjäna som ett exempel på Juli Zehs samhällsengagemang. Hon levererar så många infallsvinklar att man mycket väl kan låta romanen handla om bara det. Människor sluter sig samman för att slippa ta eget ansvar och för att kunna skylla på någon annan när det gäller konflikt, våld, krig och flykt. Var kommer benägenheten att tro det värsta om andra ifrån? Vad är sanning, vad är lögn? Vem har rätten att döma? Hon ger inte mycket för det korrupta mänskliga minnet.

Zeh är skarp när hon twitterkort ironiserar över räddningsindustrin kring fritidsaktiviteter och jag kan inte låta bli att tänka på Grekland. Litteraturindustrin får sig också en känga. Författaren Theoser sig som storföretagare med en kader av människor som gör bruk av hans texter. "Den svagaste länken i den näringskedjan är författaren. Konstnärligt impotent människor kallar författaren oduglig." Med den träffande sista meningen mot tinningen förklarar recensenten Juli Zeh högst potent.

Yrsa Hilding

"Det stora äventyret"

Carl-Göran Ekerwald, *Kom, madame, fru*. Karneval 2014. 191 s.

Århundradets kärlekssaga, vilken kan det vara? Märta Tikkanen – som lade rabarber på titeln – och hennes tumultartade år med Henrik Tikkanen, är naturligtvis en given kandidat. Eller Simone de Beauvoir och Jean Paul Sartre? Carl-Göran Ekerwald ger ett annat bud när han är på besök hos Bodil Cappelen i Son, fyra mil söder om Oslo, i juli 2010. Hon är änka sedan 16 år och anledningen till besöket är den bok om Olav H. Hauge som Ekerwald håller på att ställa samman. Han får skjuts dit och blir snart lämnad på tu man hand med Bodil. "Jag sa att hennes äktenskap med Olav är 1900-talets stora norska kärlekssaga." Som 2000-talets stora svenska kärlekssaga, *so far*, anmäler sig tveklöst Ekerwalds egen *Kom, madame, fru* – om 1288 dagar och nätter med Sigrid Kahle från 22 juni 2010 till 31 december 2013. Och – inte minst – om livet därefter.

Diktaren Olav H. Hauge lämnade efter sig 84 volymer dagböcker från 70 år – Bodil fann dem i ett skåp på övervåningen i deras hem. De finns utgivna i fem stora band från 2000 och omfattar 3700 sidor. Ett vackert urval har ombesörjts av hustrun och nyligen blivit översatt till svenska. Titeln är kort och gott *Hauge Dagbok 1924-1994*. Carl-Göran befinner sig i en liknande situation. Vid sitt första besök hos Sigrid Kahle i Uppsala kommer de in i hennes arbetsrum, där alla dagböckerna står. "Fyrtio band, vart och ett på 365 sidor. Det gjorde intryck. Hon hade ett livsverk på hyllorna outgivet.

Vad hade jag? Våningen såg jag inte. Jag såg bara Sigrid.”

Det är det hela. Sigrid, dagböckerna – hennes, som sorgfälligt ska bevaras och till stora delar komma i tryck vad det lider, och hans, som han ofta går tillbaka till när det ska ges direkta rapporter – och så Carl-Göran själv och hur han hanterar livet efter Sigrid. Han berättar och reflekterar, rakt och rättframt, utan krusiduller och med en omisskännlig närvaro i sitt sätt att skriva. Språket är så föga utsmyckat att man hajar till ibland, när det dyker upp några få och nära till hands liggande mer poetiska bilder. Så här kan det låta, enkelt och oförställt:

Ikväll när jag skriver detta är det redan februari. Jag har gjort en lång skidtur i Edaskogen, besiktigat min svärsons identifierade källor, han är hydrolog. Varje källsprång i Lagga noteras. Sigrid blev min sena tillvaros porlande källsprång.

Sakligt och konkret, väl förankrat i tid och rum och så plötsligt – poetiskt; med ett annat slag av poesi än det han hade provat i sina egentliga dikter till Sigrid, de som kom 2013 i *Sigridiana*. I *Kom, madame, fru* ges mycket mer av det biografiska sammanhanget och av det komplicerade i hela äventyret.

Det är inte lätt att vara förälskad. Det är väl därför det är så intressant att läsa om hur det kan gå till. Särskilt om den som skriver om det inte gör det alltför enkelt för sig.

Speciellt intresse tilldrar sig alltid upptakten – förälskelsen. ”Förälskelse är den inledande fasen – utbrotsstadiet – av en omvälvning, en kollektiv rörelse bestå-

ende av två personer”, skriver Francesco Alberoni i sin sociologiska klassiker och bestseller *Förälskelse och kärlek* från 1979, *Falling in Love* eller *Innamoramento e amore* som den hette på italienska.

Det ovanliga i Carl-Göran Ekerwalds och Sigrid Kahles hastiga och påträngande förälskelse är inte bara deras höga ålder, utan också, bland annat, den betydelse Bibeln och läsning av den får just i det som Alberoni kallar utbrotsstadiet. ”Hon hade nämligen gett mig en blick så full av glad värme när vi över våra tekoppar upptäckte att vi båda tyckte om att läsa Bibeln. Hon hade ett ställe som hennes far, H S Nyberg, visat henne på, det handlade om den för människan ’fullkomliga lagen...lex perfecta’, nämligen ’frihetens lag...lex libertatis’. Där finns inget tvång, man handlar skuldfritt, det man gör är av himmelska makter godkänt. Ett tillstånd som ropar ’bravo!’.”

Passagen är hämtad ur Jakobs brev 1:25 – det är den Jakob som är Jesu halvbror. De studerar den tillsammans i engelska, tyska och svenska bibelöversättningar – ekerwaldläsaren känner igen tillvägagångssättet från *En fritänkare läser Bibeln. Bibliska egenheter* (2014) – och den blir en genväg rätt in i deras upplupna andliga och erotiska fyrverkeri.

En annan gemensam hållpunkt är Vilhelm Ekelund, inte så överraskande kanske, när man vet vad Ekerwald har sysslat med tidigare. Ekelund tar man till när man är ”under isen” – det är ju så man beskriver ”krisen”, i Sigrid Kahles fall tunga medicinska besked. I Ekelunds posthumt utgivna *Nya vakten* finns resonemang om ”början” och om konsten att ”börja på nytt” som kan komma till und-

sättning i våra stunder. "Allt man gör får strax en högtidlig prägel", skriver Ekerwald om koncentrationen och samlingen kring "början" på allt det man tar sig för, också i det mest vardagliga. "Där begreppet början gick upp för mig – en morgonrodnad i alla ting", skriver Ekelund i *Nya vakten*.

Der er gang i den, som danskarna säger. Ingen rast, ingen ro. Många av glädjeämnen är av intellektuell natur. Sigrid var till all lycka "del i en andlig värld där Shakespeare och persisk poesi liksom Bibeln och Adonis och Vilhelm Ekelund var naturliga referenspunkter". Då gick det också an att lägga en liten lapp under hennes tallrik andra gången hon kom på besök.

*Come, madam, wife, sit by my side
And let the world slip –
We shall ne'er be younger.*

Besvärjelsen, från *Taming of the Shrew*, (sista raderna av pjäsens *Induction*), gick tydligen hem – och har fått ge titeln på boken. Längre fram, när både relationen och själva livssituationen, inte minst för Sigrid, blivit mer komplicerad, berättar författaren om hur hans "heliga" dagar kommer väl till pass. Mycket av deras gemensamma tid går åt till arbete. Sigrid är upptagen av andra delen av sina memoarer, *Att vilja sitt öde*, som kom ut 2013, Carl-Göran bland annat med sin översättning av Balzacs Swedenborg-roman *Séraphita*. Ibland går det grus i maskineriet. Det är då de "heliga" dagarna kommer in i bilden. I sin almanacka har han antecknat födelsedagar: Eric Hermelins 22 juni 1860, Anna Maria Lenngrens 18 juni 1754, Helene Schjerfbeck 10 juli

1862, Swedenborgs 29 januari 1688 ("han var fyra år när han kom till Uppsala"). Vad ska man ha sådana uppgifter till?

Varje sådan minnesdag tänker man på "helgonet" och hämtar arbetslust från "helgonets" verk. Man badar, sätter på sig en ren skjorta, uppför sig ordentligt. Den dagen ingen grälig eller gnällig ton.

Så gjorde Auguste Comte, sociologins fader. Och så göra Sigrid och CG.

Det är inget dåligt tips för sentida gnällspikar i olika åldrar.

Både Sigrid och Carl-Göran är skickliga på att spåra upp *skarpa lägen*, avgörande situationer eller särskilt pregnanta passager i sin läsning, det kan gälla Meister Eckhart eller Nikolaj Gogol eller Moder Teresias brev till sin biktfader. Eller rent av Karl Ove Knausgård. Det är bara att tacka och ta emot. En annan av de stora översättningshändelserna under 2014, Nietzsches *Brev* i två band, hann de inte uppleva tillsammans. Där kommer man tätt på filosofen, just som Carl-Göran ville i sin bok om Nietzsche 1993, också den med en "kärlekshistoria" om man – varför inte – har behov av en sådan för att hålla samman sina associationer. Själv känner jag mig exempelvis närmare i släkt med Lou Salomé än med Friedrich Nietzsche när jag tar del av deras upphettade korrespondens.

Nu är hon bara lite aska, kan man läsa mot slutet av boken. "Också jag vill brinna upp. Det var så roligt att leva med Sigrid." Men till allra sist, när han berättar om hur hon i sin dagbok har talat om sig själv som "en enda slagghög", så får

han henne att lysa upp när han redan kan citera henne själv:

Sigrid i naturtillståndet är en stor skrothög full av guld och diamanter att sorteras fram i bråten.

En sådan skrothög finns det ett annat ord för, nämligen ”guldgruva”, kan han säga till henne. ”I dagböckerna är du i det tillståndet.” Det är vackert och det är löftesrikt: man ser fram emot att läsa dem, i någon form eller något urval. Äventyret fortsätter.

Per Erik Ljung

”Mitt i bullret hörs en stilla ton...”

Svante Nordin, *Sven Stolpe – blåsten av ett temperament*. Atlantis 2014. 327 s.

Riktigt lika heltäckande som i sina tidigare böcker om Fredrik Böök och Ingemar Hedenius är lundaprofessorn Svante Nordin kanske inte i sin monografi om Sven Stolpe (1905-1996), och den verkar skriven med en större återhållsamhet. Men det är en mycket välavvägd och upplysande kartläggning av en kontroversiell man som ständigt syntes och nästan alltid gick på tvärs.

Denna biografi om den sällsynt produktive Stolpe är grundad på brev, dagboksanteckningar och andra dokument som först nu blivit tillgängliga. Hans mest populära roman, *I dödens väntrum*, är delvis självbiografisk liksom A. E. Ellis *Sträckbänken* och Thomas Manns *Berg-*

tagen, romanen om Hans Castorp som ska tillbringa några veckor på ett sanatorium i Davos men som blir kvar där i årtal. Stolpe hade varit lungsjuk i sin ungdom, liksom Olof Lagercrantz. Om honom skrev han en hatisk och mystifierande bok där han talar om dennes demoniska undermänsklighet – hos Svante Nordin får man förklaringen till hatet.

Sven Stolpe var en man med fasta och skarpa åsikter både om litteraturen och dess författare, och om kritikerkolleger. Han hade lätt för att skriva: ”Hur många sidor har du ljutit ihop i dag då?” frågade Dag Hammarskjöld vid hans fönster i Uppsala. En kollega med skrivkramp som var stipendiat på Sigtunastiftelsen har berättat hur Stolpes skrivmaskin i rummet bredvid höll högsta fart och skramlade trosvisst tvärs genom väggen. Så hann han också med febrilt mycket, som journalist, polemiker, propagandist för kontinentens katolska författare, populariserande litteraturhistoriker och som forskare, och även film intresserade honom.

Han redigerade under ett par år på 1930-talet tidskriften *Fronten* som dock inte fick samma genomslag som *Spektret*, och under många år syntes han på kultursidan i Aftonbladet. Hans böcker kom i strid ström: romaner, memoarer, litteraturöversikter, kåserier, översättningar. Hur bedövande kompakt hans bibliografi är kan man se av Elisabeth Stenborgs grundliga artikel om honom i *Svenskt Biografiskt Lexikon*.

Doktorsavhandlingen 1959 om Drottning Kristina väckte historikern Curt Weibulls ogillande. Den kitslige opponenter gick onödigt hårt åt den vid disputationen och det blev ingen sen

akademisk karriär, i stället blev han lektor på gymnasiet i Mjölby. I radio och på TV var han vällustigt värtalig och lade gärna beslag på hela taletiden, som man säger på danska. Den danska och norska liksom den tyska och franska litteraturen – särskilt de katolska författarna – var han ordentligt inläst på, så mycket att den spydige Eyvind Johnson låter sin odräglige besserwisser Dr. Tollius lägga ut texten kring de danska författarna som han förstås läst allt av, i en mera klumpig än kvick karikatyr.

Läsarna av de tre romanerna om Johannes Krilon på fyrtioalet hade säkert lätt att se att det var Sven Stolpe som var måltavlan, särskilt som det oftast när Dr. Tollius dyker upp i romanen handlar om Frank Buchmans Oxford-rörelse, den som sedan bytte namn till Moralisk Upprustning och där man var full av bekännelseiver kring fyra så kallade absoluter: absolut ärlighet, absolut renhet, absolut osjälviskhet och absolut kärlek. Bertil Malmberg var en annan namnkunnig medlem av gruppen men lämnade den ganska snart (det var han som talade om blåsten av ett temperament hos Stolpe).

Svante Nordin visar bland annat att det efterhängsna talet om Stolpes nazist-sympatier saknar all grund. I sin slutsummering citerar han några träffande rader av Bo Setterlind om hjärtats oro hos den feberaktigt verksamme Sven Stolpe: ”och mitt i bullret hörs en stilla ton, /en sällsam strävan att i hjärtat vara/ ej en rubrikens men en trons person.”

Ivo Holmqvist

Uppskattad utomlands – förbisedd i Sverige?

Carl-Henning Wijkmark, *Romaner 1972-1986 + Romaner 1994-2013*. Norstedts 2014. 795 + 806 s.

Carl-Henning Wijkmarks debutbok, *Jägarna på Karinhall*, 1972, väckte omedelbart uppeende, inte minst upprördes många läsare och kritiker av de ”pornografiska” beskrivningarna av orgierna på en jaktfest anordnad av Göring på hans ställe Karinhall samtidigt som OS i Berlin invigdes 1936. Men några insiktsfulla kritiker som Lars Gustafsson och Bengt Holmqvist såg bortom detta en välskriven och mycket intressant debut. När man nu får tillfälle att läsa om den i Norstedts utgåva av hans samtliga romaner – en diger läsning på 1600 sidor – slås man fortfarande av hur elegant men samtidigt underhållande författaren väver ihop denna skröna med viss verklighetsbakgrund, ett roande men också oroande lustmord på nazismen.

Det dröjde sedan 11 år innan han kom ut med sin nästa bok, *Dressinen*, 1983, som visade upp en annan sida hos författaren. Här är det fråga om en allegori om vår föreställning av framåtskridande. Huvudpersonen, jesuitprästen M. Meulen eller Moulin (han kommer från Belgien), är stationerad på en utpost i Belgiska Kongo vid ett järnvägsbygge. Här finns paralleller till Joseph Conrads uppgörelse med kolonialismen i *Mörkrets hjärta*.

Tre människoliknande apor dyker upp och prästen sätter igång ett experiment med dem i hopp om att kunna utveckla, som han tror, deras dolda mänskliga ka-

pacitet. Han tar med dem på en märklig odysse på dressinen som också får tjänstgöra som flytetyg, först på Kongofloden, sedan ut på Atlanten, via ett strandhugg på Napoleons Santa Helena, tills man når Brasiliens kust, där man försöker etablera sig som nybyggare. Experimentet misslyckas förstås, aporna utvecklas inte som prästen hoppats och han får erkänna sitt misslyckande i en jag-roman som väckte intresse också internationellt. Som förste svensk intervjuades Wijkmarm i det franska TV-programmet *Apostrophes*. Den kom också ut både på franska och tyska.

Samma ära vederfors även hans nästa bok, *Stilla dagar*, 1986. Nu var handlingen förlagd till det kritiska skedet i fransk historia då de Gaulle höll på att ta över makten och motsättningarna var stora i Frankrike och Algeriet mellan olika fraktioner som antingen ville behålla Algeriet som en del av Frankrike eller ville göra landet fritt. Det historiska skedet må vara förbi men samtalen och diskussionerna om lojalitet och svek är fortfarande aktuella.

I *Dacapo*, 1994, utspelas handlingen mestadels i München, en stad som författaren känner väl eftersom han bott där liksom i Paris längre tider, men fotografen Frank med ett uppdrag att fotografera ett Nekropa, ett dödens Europa, gör i ett slags litterär road movie avstickare till flera andra städer, bl. a. Berlin där han upplever murens fall och hur ett nytt Europa blir till. Framför allt är dock boken ett sökande efter det egna jaget och meningen med livet hos en person som blivit bestulen på sin identitet av sin bästa vän som även tagit hans älskade – en intressant studie i kärlek och vänskap.

Om vänskap och rivalitet om samma kvinna handlar även *Du som ej finns*, 1997. Huvudpersonens far Erik omkom under oklara omständigheter i Finland under andra världskriget. Sonen Tomas vill nu veta av faderns bästa vän, Gustav, vad som egentligen skedde och söker därför upp honom och hans hustru, faderns f.d. älskarinna, i Sydfrankrike. Emellertid blir varken han eller läsaren klar över det verkliga händelseförloppet men det viktiga i boken är inte detta utan det spel om samma kvinna som boken vill beskriva.

De två följande böckerna, *Den svarta väggen*, 2002, och *Stundande natten*, 2007, är dock annorlunda med handlingen förlagd till Sverige. Den förstnämnda är en dystopi över ett land i förfall, som lämnat EU, är korrumperat och infiltrerat av rysk maffia och där misstänksamheten lurar överallt. Återigen handlar det om ett sökande av vad som egentligen hänt. I detta fall vill huvudpersonen försöka ta reda på vem som en gång angav fadern, en diplomat med grekisk bakgrund, och som tvingade honom att emigrera. Avslöjandet blir inte riktigt vad huvudpersonen tänkt sig, fadern hade av omsorg om sitt eget liv och bekvämlighet svikit sina närmaste och gett sig av till USA. Det förflutna kastar än en gång sin skugga över de efterlevande. I boken finns många bitska kommentarer om ett förändrat politiskt och inte minst kulturellt klimat i Sverige av en person som länge bott utomlands och ser på sitt hemland med kritiska ögon.

Med *Stundande natten* fick Wijkmarm slutligen det erkännande han så länge fått vänta på – den belönades 2007 med Augustpriset. Bokens jag, Hasse, ligger på

en hospisavdelning på ett sjukhus med tre andra döende patienter. En försvinner mycket snabbt ur handlingen men samtalen mellan Hasse och de två övriga, spelaren Börje och uteliggaren Harry, är oerhört mänskliga och fulla av reflektioner om meningen med lidande och död och om ett liv efter detta. I en utmaning mot vad läkare och systrar ordinerat ställer de till med en fest med mat och dryck som förstås leder till att två av dem dör – lyckliga ändå i en sista akt av trots och liv. Större delen av boken handlar sedan om Hasses gradvisa försämring men också om de glädjestunder som umgänget innebär med de två sjuksköterskorna Birgitta, som får representera agape, och Angela, eros. Här finns mycket tröst och insikt om sjukdom och döende att hämta för läsare som har anförvanter och vänner i livets slutskede. *Stundande natten* är absolut höjdpunkten i Wijkmarks författarskap.

Den senaste boken, *Vi ses igen i nästa dröm*, 2013, visar däremot upp en viss avmattning. Än en gång handlar det om en återkomst. Bokens Frank, svensk men bosatt i USA, skall hålla föredrag på en forskarkongress i Skåne. Han ramlar dock, slår sig i huvudet och befinner sig plötsligt i året 1924, i en tid då han ännu inte var född. Nu följer en resa till Italien och Spanien där han på sitt sätt jagar sina rötter innan han slutligen vaknar upp igen i nutid – en resa mellan dröm och verklighet som inte blir riktigt övertygande.

Vid läsningen av romanerna slås man dels av Wijkmarks insikter i europeisk historia, kultur och tänkesätt som också speglar sig i hans syn på Sverige, dels av de återkommande motiven om svek och lojalitet, om åldrande och död, om det

svåra att återvända och handskas med minnen och det förflutna. Wijkmark, en krävande författare, skriver med lätthet på en mönstergill svenska och han är alltid intressant.

Göran Wessberg

Sex, droger och litteratur

Hans Blomqvist, *En levande eld. Milena – en biografi*. Bakhåll 2014. 256 s.

Milena är en av alla dessa förnamnskvinnor som haft någon sorts relation med berömda män, i hennes fall Franz Kafka. Till exempel ägnar Torsten Ekbohm henne ett förstrött kapitel i sin bok om honom, *Den osynliga domstolen* från 2002. Hans Blomqvist gör i den första svenska biografien om henne en djupdykning med analyser ur ett psykosocialt genusperspektiv, och med ett rikt persongalleri:

Hennes liv bjöd på mer dramatik än Kafka någonsin kunde föreställa sig. Redan när de träffades första gången hade hon gjort erfarenheter som var ovanliga för en ung kvinna i den övre medelklassen. I ljuset av detta frestas man snarast att tala om den stillsamma Kafka som ett bihang till Milena.

Milenas drama utspelas under 1900-talets början i Prag och Wien och slutar i sviterna av en avlägsnad njure i Ravensbrück där hon internerats som politisk fånge.

Droger och sex fanns i hennes närhet sedan barndomen. Mamman var sjuklig

men rik, pappan en berömd tandläkare och karriärst som skrev ut opiatier till sin hustru. Hon hade hemliga älskare, han ägnade sig åt mindre hemliga älskarinnor. Han hade alla möjliga droger i sitt medicinskåp för eget och andras bruk. Milena började tidigt självmedicinera och ägnade sig redan i tonåren åt fri kärlek i protest mot föräldragenerationens unkna hyckleri. Förnuft var inte det mest utmärkande för Milena och hennes vänner på flickgymnasiet, de var snarare skandalösa i uppförande och klädstil, och sexuellt frigjorda. Sex, droger (oftast kokain) och litteratur var tre komponenter i Milenas liv, en fjärde var pengar som pappan sökte tygla henne med. När hennes resurser tröt stal eller lånade hon vad hon behövde för att hjälpa sig själv och andra.

Milena genomgick en abort, pacificerad av pappans morfininjektioner. Därefter lät han tvångsinlägga henne för att rätta till hennes olämpliga leverne. Hon tvingades motvilligt lyda men lyckades manipulera vårdarna så att hon fick tillgång till både droger och en svängdörr till Prags kaféliv på nätterna, en levande eld som var mera vild än tam. Livet igenom var hon beroende av pappans inflytande, morfin och pengar. Övertalningsförmågan, manipulationen och oräddheten som hon tränat i motståndet mot sin lynnige och auktoritära fader räddade livet på både henne och andra när det politiska klimatet hårdnade.

1919 träffar hon som 23-åring i sällskap med sin tio år äldre judiske make Erns Pollak för första gången den då 36-åriga Franz Kafka på ett litterärt kafé i Prag. Hon ville bli skribent för att slippa pappas underhåll – i morgongåva hade

Pollak klart deklarerat att han inte tänkte försörja sin fru. Nästa år hade hon fått ett par artiklar publicerade. Hon skrev till Kafka och bad att få översätta honom till tjeckiska. Han blev förtjust, smickrad och storkär trots att han själv var förlovad och Milena var gift.

Deras komplicerade kärlekshistoria fick bedrivas på avstånd. Själva kärlekslyckan varade inte mycket mer än fyra timmar. Kafka skrev till sin vän Max Brod om henne och hennes man:

Hon är en levande eld, jag har aldrig skådat något liknande, en eld som trots allt bara brinner för honom. Samtidigt mycket känslig, modig, klok ... Vilken man han måste vara förresten, som har kunnat locka fram detta.

Milenas första äktenskap varade i sju år, med en skilsmässa året efter Kafkas död. Hans texter och hennes översättningar band dem samman under några år.

Hans Blomqvist ger exempel på hennes begåvning som skribent. Som Kafka beskrev henne var hon både känslig, modig och klok, därtill bitsk och humoristisk, med en förmåga att balansera på slak lina, och konsten att göra motstånd hade hon övat upp i sin rebelliska ungdom. Utifrån den torra kronologin och övriga systematiska referenser i slutet av boken byggs berättelser och kommentarer upp om Milena Jesenská: drogerna, sjukdomarna, männen, dottern, politiken, demokratin, emancipationen, socialismen, Hitler – och så slutet i Ravensbrück.

Yrsa Hilding

Apokalypsens tid

Håkan Håkansson, *Vid tidens ände. Om stormaktstidens vidunderliga drömvärld och en profet vid dess yttersta rand*. Makadam förlag 2014. 568 s.

Den lundensiske lärdomshistorikern Håkan Håkansson disputerade 2001 på en prisbelönt avhandling om den lärde engelsmannen John Dee (1527-1608?), under sekler föraktad som alkemist och andeskådare men idag både äreräddad som matematiker och högt skattad inom populärkulturen. I sin nya bok har han sökt sig till samma historiska period och där funnit en något yngre svensk, som påminde om Dee i åtskilliga hänseenden.

Profeten vid tidens ände är nämligen Johan Bure, bättre känd som Johannes Bureus (1568-1652). Som Gustav II Adolfs lärare, den förste riksantikvarien, mångsidigt lärd språkman, samtidigt fascinerad av Kabbala, alkemi och annan hermetism rörde han sig i likartade kretsar. Men författaren betonar redan från början, att läsaren inte skall förvänta sig någon biografi över Bureus. Att skriva en sådan är helt enkelt omöjligt, hävdar han, eftersom Bureus levde i en värld vi inte har tillträde till. Därför har han valt att studera honom som en inkarnation av den renässanskultur, som hans nu levande landsmän ofta missförstår. Det betyder, att Bureus uppträder i samtliga åtta kapitel men inte i någon kronologiskt bestämd ordning utan snarare som en huvudperson i en roman.

Resultatet har blivit en myllrande rik och utomordentligt välskriven skildring av ett samhälle, där religionen utgjorde den dominerande faktorn och Uppen-

barelseboken skapade grundstämningen. Reformationen uppfattar författaren som en apokalyptisk folkrörelse, för vars spridning den nya trycktekniken blev avgörande – dess tillkomst kunde rentav tolkas som ett av många tecken på att yttersta domen förestod. Han har dragit fram en nästan bedövande mängd exempel på hur människor skrämdes från vettet av tillfällstryckens träsnittsbevis om onda andars agerande.

Det läsaren bjuds i Håkanssons bok är alltså motsatsen till bilden av den ljusets era, som avlöste den mörka medeltiden i äldre historieskrivning, och han accepterar inte heller tron på 1600-talet som den moderna vetenskapens genombrottstid. Det som enligt honom drev vetenskapen framåt var vördnaden för Gud och skapelsen, inte någon förnuftsstyrd vetgirighet. Renässansens tänkare ville inte heller återskapa den antika föreställningsvärlden men väl tolka den enligt ett kristet mönster.

Det är väl inga revolutionerande nya ståndpunkter: historien lär oss att människan utmärks av förmågan att skapa den verklighet hon lever i. Men de framstår i den fräschör, som följer av en beundransvärt bred och djup lärdom i förening med språklig briljans. Författarens mörka människosyn lockar knappast till genmälen i vår sanslöst brutala epok, men den bör heller inte hindra ifrågasättande samtal. Framför allt inte avhålla någon från att läsa en sällsynt fascinerande bok.

Inge Jonsson

Fenomenet Astrid Lindgren

Jens Andersen, *Denna dagen, ett liv. En biografi över Astrid Lindgren*. Översättning: Urban Andersson. Norstedts 2014. 432 s.

Dansken Jens Andersen är en erfaren levnadstecknare, kanske mest känd för sin hyllade bok om H. C. Andersen. Därför var han väl ägnad att ta sig an det svenska nationalmonumentet Astrid Lindgren (1907–2002) och skapa den första nordiska Astrid Lindgren-biografen på fyrtio år. Finns då något nytt att berätta om Astrid Lindgren? Känner inte åtminstone svensken i gemen denna författare nästan som om hon tillhörde den egna släkt- eller vänkretsen? Ja och nej. Andersen har haft tillgång till en mängd hittills opublicerade brev, dagböcker och fotografier och dessutom samtalat med Lindgrens dotter Karin Nyman under halvtannat år. Resultatet har blivit en på samma gång saklig och mycket gripande berättelse om en kvinna som liksom de flesta av oss inte hade det så lätt alla gånger, men som ändå livet igenom bevarade sin befriande humor.

Om barndomen, den trygga och stabila, men absolut inte kravlösa, berättas inte så mycket, men å andra sidan finns både föräldrarna och syskonen med som självklara referenspunkter och brevmotagare genom stora delar av livsberättelsen. Tämigen ingående behandlas där emot det ganska harmlösa föräldraupproret, som tog sig uttryck i ett avklippt hårsvall och en kärleksaffär med den betydligt äldre familjefadern Reinhold Blomberg, den unga tidningsvolontären Astrid Ericssons chef och tillika Wim-

merby Tidnings ägare. Förbindelsen resulterade i graviditet och så småningom sonen Lasse, som kom att tillbringa sina första år hos en fostermor med son i Danmark. Anderssens redogörelse för de olika turerna i denna uppslitande historia med rättegångar och skandaliserade föräldrar visar hur den blivande författaren tämigen brutalt kastades ut i livet och fick lära sig att ta hand om sig själv, och så småningom också den lille sonen, som lärde henne så mycket om barns behov av trygga förhållanden under de första levnadsåren.

Att den rotlösa unga kvinnan via giftermålet med kontorschefen Sture Lindgren snart nog omvandlades till en trygg borgerlig fru och tvåbarnsmamma är ingen nyhet. Det är inte heller hennes makalösa karriär som dubbelarbetande förlagsredaktör, med makt och inflytande, och storsäljande författare med exemplösa framgångar – och en hord av (stundom krävande) beundrare. Känt är också att Lindgren under den sista perioden av sitt liv var en engagerad miljö-, freds- och djurrättsskämpe, och Pomperipossadebatten lever fortfarande i många svenskers minne. Om allt detta berättar Andersen lika initierat som nyanserat. Men framförallt är det människan Astrid Lindgren som kommer läsaren närmare än förr. Tidigt blev hon änka och att makens alkoholproblem var en bidragande orsak till detta kan inte ha gjort det lättare. Samtidigt var hennes grundläggande behov av ensamhet stort. Den slagfärdiga Astrid Lindgren var nog innerst inne en ganska sorgsen själ som behöll det mesta för sig själv.

Inger Littberger Caisou-Rousseau

"Livet är en ljusstråle som rispar mörkret, sen är det borta."

Jón Kalman Stefánsson, *Fiskarna har inga fötter*. Översättning: John Swedenmark. Svante Weylers Bokförlag 2015. 394 s.

Jón Kalman Stefánsson för läsaren in i en isländsk värld långt bortom turistbro-schyrernas och vykortens soligt glättiga sagovärld. Regn, slask, kyla och snö kryper fram ur bokens kapitel. Handlingen är tredelad – förr i tiden, 1980-tal och nutid. Ett brev lockar hem Ari från skilsmässaoexilen i Köpenhamn. Bokens berättarjag är barndomsvän till honom men det är ur Aris perspektiv historien växer fram. Som läsare undrar man till en början om de är samma person för att några sidor senare inse att så inte är fallet. Men ytterligare kapitel längre fram finns tvivlet där igen.

Det Island som beskrivs är framför allt trakten kring Keflavik. Amerikanerna som tjänstgjorde på Keflaviksbasen omtalade tillvaron som ett helvete på jorden. Kalman Stefánsson beskriver hur Keflaviksborna också bodde i helvetet, men på livstid: "Island är ett hårt land", "Bristen på luft i små samhällen ligger som en tyngd över människorna", "Två gånger har Island nästan utplånats av tyranni, farsoter och vulkanutbrott". På denna karga ö hör Keflaviksområdet till de mest ofruktsamma med sina enorma lavafält där bara ibland mossor har lyckats mjuka upp det gråsvarta lavalandskapet. Pillar äts som lugnande, uppiggande eller dämpande medel för att man ska orka stå ut med vardagen. Ari tröstas på hemväg av en medpassagerare som hävdar att "den

som inte känner smärta eller sinnesrörelse inför tillvaron har ett kallt hjärta och har aldrig levt."

Släktsagan får läsaren sig till livs på om pö. Aris farfar Oddur, farmor Margret och hennes bror Tryggvi återfinns i förr-i-tiden-kapiteln men har genom sina liv påverkat de övriga delarna. Havet som är männens domän beskrivs i alla väder. Havet personifieras. Havet rafsar till sig sjömän. Den karl som inte vill vara ute på sjön eller inte har varit det är ingen riktig karl. Kvinnorna står för trygghet i land och har den traditionella hem- och barnuppgiften. De måste underordna sig i männens hårda värld. En ungdomsförälskelse som Ari upplevt tar hastigt slut när han och berättaren på en fest ser flickan full och omhändertagen av en trebarnsfar. Flickan avslöjar långt senare i en blogg för våldsutsatta kvinnor att hon blev våldtagen just där och då.

En svensklärare har ibland svårt att acceptera bokens alla satsradningar och slangord, men den har dock många reflekterande avsnitt som väcker tankar, t.ex. "Minnena är tunga stenar som man släpar efter sig", att ha armbandsur är att "vara fångslad av tiden", och "Lyckan bromsar tidens ödeläggelsekraft." Vädret har format Island i tusen år skriver författaren och boken har formats av vädret. Tryggvi säger att "Gud har skrivit stor-slagna dikter" efter en storm. Läsaren får en helt annan bild av Island än sagoön. Att vardagslivets grå tristess lyser igenom gör boken intressant och läsvärd, man kan inte sluta läsa. Ett släktträd och en karta över Keflaviksområdet hade dock varit önskvärt.

Margareta Sahlberg

En plötslig förnimmelse

Birgitta Holm, *Språnget ut i friheten. Om ögonblicket då konsten blir revolutionär*. Ordfront 2015. 203 s.

Efter sina stora böcker om Fredrika Bremer, Selma Lagerlöf, Sara Lidman, Victoria Benedictsson och Rut Hillarp ger Birgitta Holm nu ut en bok om ”ögonblicket då konsten blir revolutionär”, det vill säga när vi plötsligt kan ana något annat än det vi tar för givet runt omkring oss; när vi plötsligt kan bryta upp ur det seende vi vant oss vid eller rent av tar oss ut ur den belägenhet som Viktor Rydberg har nämnt i sin ”Kantat vid jubelfestpromotionen i Upsala den 6 september 1877”: ”Du hörer röster ropa: /allt är förgängelse/ och tid och rum tillhopa/ ett hemskt oändligt fängelse”. Referensen är oväntad, liksom, kanske, det motto från Vilhelm Ekelund som tycks dra hela boken framåt. ”Allt mänskligt gräfvande, borrande, skattsökande är – såsom äkta – ett gräfvande efter frihet. Hvarje stor undersökning är ett efterforskande af villkoren för frihet”, skriver Ekelund och det är där Birgitta Holm på sitt ohögtidliga vis *borrar*. Med lätt hand, ska man lägga till. Det är sina egna ögonblick hon söker, men hon söker dem i sin tid, i sin läsning och sina egna upplevelser av musik och dans och film från 50-talet och framåt. Det gör läsningen rolig och öppnar massor med möjligheter till igenkänning.

Texten växer genom mångfalden – här är det brokigt värre – från Bellman över Karin Boye och brittiska 50-talsfilmer, fram till nutida svenska romaner och bloggar – till en fresk av det slag hon själv

avtäcker i Evert Taubes ”Möte i monsunen” eller i Inge Eriksens stora *Victoria och världsrevolutionen* (1976). Eller ska man kalla det ett lapptäcke? Boken består av 13 korta essäer, sammanhållna av frihetstemat, men också av den situation det hela skrivs i. Liksom i boken om Rut Hillarp – som Birgitta Holm var vän med sedan gymnasietiden – så finns i *Språnget ut i friheten* en annan människa med hela tiden under skrivandet, nämligen författarens svårt sjuke man.

Till det som är inspirerande hör att Birgitta Holm skriver som människa – och som litteraturvetare. Det går inte att tänka bort hennes bakgrund i forskning och teori; till studiet av konstens plötsliga befriande funktion tar hon till exempel med sig några viktiga resonemang från Sigmund Freuds teori om humor. Och när hon läser Bellmans ”Aftonkväde” och epistel 80 i ”Mellan Apollon och Dionysos” fattas egentligen ingen av de traditionella ingångar som litteraturvetare brukar ta till, det gäller sådant som editionskritik, genre, receptions historia, kulturhistorisk kontext, polemik med tidigare forskare. Det är bara det att här känns det angeläget. Så till glädjeämnen hör både bredden och just detaljen – att man går ned i texten och visar på något spännande just där. Då känns plötsligt både Staffan Seebergs *Vägen genom Vasaparken* (1970) och Birger Sjöbergs *Fridas visor* väldigt angelägna att läsa. Igen. I det senare fallet kan man ta med sig Elisabeth Hermodssons *Disa Nilssons visor* (1974) till mötet. Konstellationerna öppnar nya rymder.

Per Erik Ljung

”Jag hoppas kunna skriva Boken”

Annelie Brännström Öhman, *Stilens munterhet. Sara Lidmans författardagböcker från Missenträsk 1975–1985*. Albert Bonniers förlag 2014. 622 s.

”Läser Joseph Conrad. Han är oerhörd – och lite hemsk” skriver Sara Lidman den 22 juni 1984, en anteckning jag gärna lånar men använder den för Sara Lidmans författardagböcker som Annelie Brännström Öhman nu har gjort tillgängliga: ”Läser Sara Lidman. Hon är oerhörd – och lite hemsk.” Den 4 augusti 1975 börjar hon, 52 år gammal, att skriva i ett nytt, svart vaxdukshäfte: ”Jag har alltså flyttat hem – och hoppas att detta var mitt livs sista flyttning. Jag har inget mer att hoppas på av ’världen’ – d.v.s. på en kärlek. Men jag hoppas kunna skriva Boken. Det är det enda enda.” För den som älskar hennes *Jernbaneepos* om järnvägsbygget i Norrland är det spännande och gripande att läsa hur personerna växer fram ur hennes släkts historia och hur hon forskar (och för den som inte läst böckerna finns de att kasta sig över efter dagboksläsningen): ”Jag älskar byn – som minne – som nutid – som luft och folk. / Gode Gud låt mig leva och skriva nåt bra om denna by.”

Dagboksanteckningarna är mera som en arbetsbok om författandet, en rapportbok. De ger en unik inblick i hennes liv. Hon överflödar av ömsinnet, känslig iakttagelse och humor. Man lär känna tio år av skrivglädje och mödor. ”Den ständiga faran: att man stannar i ytspråket.” Samtidigt är dagboken ett tidsdokument som snuddar vid det som är personligt

svårt, som kärlekssorg och depression, canceroperation, brist på pengar och ett mordhot som leder till en tids polis-skydd. Hon har lämnat Stockholm och bor isolerat i Västerbotten. Det ger henne tid och naturupplevelser. Hon har bostätt sig i föräldrarnas hus i Missenträsk. De är på Jörns sjukhem där hon hälsar på dem en gång i veckan. Särskilt fadern berättar minnen och små historier. Dagboken fylls av fragment, stolpar, utrop, ensstaka meningar, någon gång hela berättelser.

Redan andra året förlorar hon med ett halvårs mellanrum föräldrarna. Kvar i huset har hon den ogifte farbrodern Arvid. De döda fortsätter kontakten på olika sätt, ljusfenomen, höga rop, drömmar. Hon prövar skrivplatser i huset och försöker hitta en perfekt balans mellan skrivmöbler och kroppsställning. Till sist gör hon sin älskade farmor Sara-Lenas rum till sin skrivkammare, hon som blir Anna-Stava i Boken. I alla rummen finns klockor och möbler av trä – allt av trä berusar henne. Omgiven av förfäderna, särskilt farfar Erik Lidman som blir Didrik i Boken, skriver hon, våndas ofta och förtvivlar. Ibland får hon sällskap och inspiration av att läsa favoritkollegor som Asturias, Dostojevskij, Nadine Gordimer och Joyce Carol Oates. Hon har dåligt samvete för att hon sviker Vietnam men får lite tröst i att hon skriver om den järnväg som förbinder kolonin Norrland med centralmakten ”Schwärje”.

Man har typografiskt försökt återge det handskrivna: luftigt, halva rader, luckor, glest med skiljetecken, också några faksimilsidor. Annelie Brännström Öhman, professor vid Centrum för genusstudier på Umeå universitet, som re-

digerat dagboken kommenterar den lättlästa och karaktäristiskt upprättstående handstilen, "inte olik Sara Lidmans egen lika spretiga som välordnat uppresta frisy". Hon sammanfattar varje år, förklarar dialektord och tillfogar ett Efterord om kvinnors dagboksskrivande och ett fylligt Förord bl.a. om blandningen av lättsinne och tyngd, glättighet och allvar – som hos Selma Lagerlöf – "stilens munterhet", ett uttryck som Sara Lidman själv myntade. Jag är uppfylld av tacksamhet över den här tjocka boken med vaxduksaktiga pärmar och Sara Lidmans vänligt leende ansikte. "Det gudomliga anspråket på mänskligt liv: Det måste rymma kärlek! och någonting att skratta åt dessutom", som det sägs i *Den underbare mannen* (1983).

Inger Dejke

Livsglädje, dödshot och försoning

Carl-Johan Malmberg, *Nattens fågel & Den nya dagen: Essäer om Gustav Mahlers symfonier*. Ellerströms 2015. 151 s.

Ett ständigt framåtvävande flöde av melodiuppslag och klanger präglar Gustav Mahlers musikvärld, liksom ett lyhört sökande i den romantiskt rikt varierade musikedynamiken efter hopp, tröst och förlösning för människans existentiella oro och smärta. Det blir min första reflektion efter att i samband med läsningen av Carl-Johan Malmbergs essäer om tonsättaren ha lyssnat igenom Mahlers tio symfonier och hans "Das

Lied von der Erde". Det är något jag får fördjupade perspektiv på vid läsningen som innehåller lyhörda "inkännanden" av symfonierna och Lieder-verken.

En viktig kvalitet i Malmbergs analys är att han genom beskrivningen av symfonierna fångar upp teman, musikeffekter och instrumentalbehandling som återkommer eller binder samman inslag i de olika verken. Det förstärker upplevelsen av Mahlers ständiga framåttflöde (men också ständigt reflekterande) i kompositionerna, från första symfonin (1888) till den ofullbordade tionde (1910). Likt en enda lång berättelse om tonsättarens livsöde, om än – vid sidan om texterna i sångerna – enbart med musikaliska medel. Naturromantik och andligt sökandet löper som en röd tråd genom Mahler musikvärld. Men vilket äventyr av omväxlande dramatik, klangskönhet och subtila nyanser han bjuder på i detta sökande.

I Ettan, "där poesi, dramatik och musik förenas till ett allkonstverk"; i Tvåan med sitt "Urljus" och första satsens sorgemarsch och "Mahlertypiska blandning av energi och elegi"; i Trean som utvecklar ett "sinnligt-exotiskt landskap"; i Fyran, som handlar om "drömmen om lyckoriket efter jordelivet och dansen på de Saligas Ängder"; i Femman, som förenar en sorgemarsch med "det sinnliga adagiettot" (efter mötet med kärleken Alma); i Sexan, som är präglad av Apokalypsen och är "oförsonligt dödsbesatt"; i Sjuan med sin modernistiska framtoning – "melodisk kärvhet, djärva, närmast aggressiva dissonanser"; i Åttan, som i två satser är en tonsättning av en latinsk pingsthymn och slutscenen i Goethes Faust; i Nian, där Mahler "skärper sina

tidigare uttrycksmedel: instrumentationstekniska, kontrapunktiska, tonala”; i den ofullbordade Tian, där han ”finner en tillit till själva rörelsen. Allt kan förändras, alltid lämnas därhän, alltid bli nytt”.

Stimulerande i Carl-Johan Malmbergs essäer är också referenserna till litteraturvärlden. Utöver poesin som Mahler använde och inspirerades av, bl.a. folkvisesamlingen *Wunderhorn* (i Tvåan, Trean och Fyran), kopplas en mängd författare till upplevelsen av olika verk, bland dem Gustaf Fröding, Marcel Proust och Gunnar Ekelöf. Av musikkritikerna citeras särskilt Theodor Adorno.

De flesta betydelsefulla verk av Mahler finns inspelade på You Tube. Jag var särskilt fascinerad av ”Das Lied von der Erde” och vad gäller dess avslutande ”Avsked” i Klemperers version (en av dem Malmberg rekommenderar) blev jag helt betagen av Christa Ludvigs sång, skönheten och dramatiken – och jag förstår också hur Mahler förberedde sig inför sina sista år, i ett rikt, existentiellt sökande kompositionsliv. I Avskedssatsen avslutas det med denna strof.

*Lugnt är mitt hjärta,
väntar på sin timme!
Den kära jord blommar överallt
på våren och växer grönt
På nytt! Överallt och alltid
blått ljus Fjärran!
Evigt ... evigt ...*

Lars-Ola Johansson

En litteraturhistorisk stalker

Sigrid Combüchen, *Den umbärliga*. Norstedts 2014. 275 s.

Att skriva en biografi över Ida Bäckmann (1867–1950) kan inte vara lätt. Här finns alltför många vita fläckar för att en traditionell skildring av typen ”från vaggan till graven” ens ska vara tänkbar. Men Sigrid Combüchen är en rutinerad författare och låter sig inte avskräckas. Hon tolkar sig fram i snirklande svängar, hon borrar på djupet, reflekterar och analyserar. För en litteraturforskare är hennes skildring, hennes tolkningsbiografi kunde man kanske säga, mycket tilltalande, ja, spännande.

Vem var då Ida Bäckmann? Författare och lärare benämns hon i Nationalencyklopedin. Och så får man veta att hon utöver romaner och reseskildringar skrev ett par mycket omdiskuterade böcker om Gustaf Fröding, som hon stod nära under hans sista år, och även en bok om sina relationer till Selma Lagerlöf. Denna summariska beskrivning visar outtalat på de två olika sidor av Ida Bäckmanns liv som kan urskiljas. Den ena sidan är den där hon så att säga lever sitt eget liv. Hon försörjer sig till att börja med som lärare, men gör hellre hisnande resor till Sydafrika, Ryssland och Sydamerika. Våghalsigt för en kvinna vid denna tid, men Ida Bäckmann är inte bara praktiskt sinnad och orädd, hon är också en både pigg, humoristisk, slagfärdig och begåvad skribent. Hennes rappa journalistiska förmåga förnekar sig inte i de reseskildringar hon publicerar med den passande titeln *Farliga färder och roliga*. Dessutom

ger hon ut en självbiografisk svit om flickan Röpecka, ett ungt rödhårigt yr-väder. En roman har hon också i bagaget samt en bok om lantlivets behag, hon är nämligen dristig nog att också slå sig på jordbruk. En imponerande karriär inte minst för en dåtida kvinna. Ändå skulle hon själv förmodligen velat lägga tonvikten vid den andra sidan av sitt liv, nämligen det mångåriga engagemanget för Fröding respektive Lagerlöf. Böcker blev det här också och inte minst den första Frödingboken väckte skandal till den grad att hennes karriär allvarligt skadades. Som ung blir hon förälskad i Fröding och sedan kan hon inte släppa honom ur sikte. Det blir förödande för både honom och – inte minst – henne själv. Lagerlöf slår hon klorna i när Frödingsagan är all och hon av flera skäl har anledning att känna sig djupt sorgsen. Men också här går det snett och Ida Bäckmanns rykte som en gapig och efterhängsen förföljare av berömdheter befästs. Combüchen ställer diagnosen de Clérambaults syndrom, stalker klingar kanske mera bekant i våra öron. Och det kan inte hjälpas att de (många) sidor i boken som handlar om den biograferades komplicerade och ömmande turer kring de båda litterära giganterna är de mest givande. Så skulle hon ju inte heller ha intresserat oss idag, sina otvetydiga meriter till trots, om hon inte hade haft sina mellanhavanden med Fröding och Lagerlöf.

Inger Littberger Caisou-Rousseau

Röst åt dem som inte hörs

Claire Messud, *Kvinnan på övervåningen*. Översättning: Eva Johansson. Natur & Kultur 2014. 334 s.

Den ensamstående lågstadieläraren Nora Eldridge är skötsam, stör aldrig, bor på övervåningen i ett hyreshus och närmar sig de fyrtio. Hon tar hand om sin mor som är döende i fyra år, håller hennes hand när hon dör, ringer sin far varje dag. Den åtta år äldre brodern känner inga sådana förpliktelser. Det är Nora som berättar i jagform, mest om ett år av stor förändring. Romanen börjar med hennes tänkta gravsten: "Stor konstnär" – "En fin lärare/dotter/vän". Andra förslag: "Hon var en snygg kvinna", det skulle vara förfärligt, men typiskt för hur folk bedömer, ännu värre än "Pliktrogen dotter", som kunde passat förr i tiden. Men helst med stora bokstäver: "FAN TA ER HELA BUNTEN". Den vreden får sin chockerande förklaring på bokens allra sista sidor.

Dessförinnan har läsaren fått följa en intensiv vänskap för att inte säga kärlek med stråk av lycka, åtrå och sex, längtan och besatthet. Nora ville som ung bli konstnär, men så mycket kom i vägen. När en ny pojke, den åttaårige Reza hamnar i Noras klass blir hon betagen. Han är änglalik och artig, kommer från Paris tillsammans med fadern gästprofessor Skandar och modern konstnären Sirena. Kamraterna på skolgården mobbar honom och är nära att sticka ut ett öga. Han hamnar på sjukhus och Nora måste ta kontakt med föräldrarna. Det leder till ett oväntat umgänge. Hon blir anlitad som barnvakt åt sin elev och

Sirena som hyr en stor lokal som ateljé föreslår att Nora och hon ska dela hyran. Nora vågar äntligen satsa på sin konstnärsdröm och gör minimalistiska tittskåp. Sirena gör stora installationer, skapar underbara miljöer, använder foton av kvinnor i olika åldrar, nakna, kopierade på jättestora tyg. Hon filmar. Hennes projekt är för drömmen och fantasin. Nora blir alltmer en outhärlig kollega och hjälp i ateljén. Det allra viktigaste är att Nora blir sedd, tar ut svängarna, skapar sig en identitet, och vågar lita på vänskapen och passionen.

En stor psykologisk insikt genomsyrar berättelsen. Nora låter det bli ett egenkännande: "Vi är den tysta kvinnan i lägenheten längst bort i korridoren, hon som alltid sopsorterar, som ler och hälsar glatt i trappan och bakom vars stängda dörr det aldrig hörs ett knäpp." Hon har börjat hoppas, som om hon äntligen vaknat, som hade hon någonting specifikt att hoppas på. "Jag drev bort den fogliga och eftergivna fröken Eldridge, den lugna och lyhörda, den duktiga lärarinnan, dörrmattan, fröken Ingen Ingenting som alla ler så glatt emot och omedelbart glömmet bort."

Claire Messud som debuterade 1995 har skrivit flera prisade romaner varav två är översatta till svenska. Eva Johansson har gjort ett fantastiskt arbete genom att hitta ett så precist och samtidigt ledigt språk. Romanen ger röst åt de oftast ohörda, med detaljer som skapar inkaning och närvaro. Claire Messud har litterärt påbrå från modern, uppväxt i en engelskspråkig del av Kanada, och den franskspråkige fadern från Algeriet. Hon har vuxit upp i USA, men med utblickar: "Jag brukar skämta om att

Camus är min pappa och Alice Munro är min mamma." Hon är dessutom lärare i litterär gestaltning på CUNY Hunter College. Från teori till praktik – hennes man är litteraturkritiker James Wood – kan steget tyckas långt, men hon lyckas fullständigt magiskt. Sällan har jag fått sådan andnöd och känt mig så svidande sorgsen, som när masken rycks undan i slutet av boken. Hur ska det gå? "Varför självmord när det finns mord?" tänker Nora.

Inger Deijke

Långdistanslöparens uthållighet

Per Rydén, *Nerskrivning. Egensinniga sidor. Kvarglömda dagar*. Carlssons 2015. 680 s.

Redan tidigt gjorde sig Per Rydén bekant med generationen av arga unga män i England, under en stipendieresa. Om honom själv skulle man kunna låna titeln på Alan Silitoes kortroman *The Loneliness of the Long Distance Runner*, dock lätt varierad. Någon ensamvarg har han aldrig varit, däremot seg och uthållig både som maratonlöpare och som mångsidig forskare och författare. Nerskrivning är hans memoarer, en fortsättning på tidigare självbiografiskt anlagda redogörelser som *Sommen* (1997, utökad upplaga 2013) och *Söndag* (2011). Man har vant sig vid att hans böcker blir allt mera omfångsrika, och han ägnar sin mångordighet några självmedvetna reflexioner på slutet av denna. Redan hans encyklope-

diska redogörelse för den svenska litteraturkritiken efter 1880, *Domedagar* (1987), var på 580 sidor som gärna kunde ha satts lite mera spatiöst. Boken om berättelserna kring polarfararen André, *Den svenske Ikaros* (2003) klockade in på 711 sidor, och den om relationen Heidenstam-Levertin, *Verner & Oscar* (2006) på 670. I föreliggande memoarer kunde möjligen några sidor om den närmaste familjen ha fått ersättas med det personregister som man saknar. Men det allra mesta är högtintressant, inte bara för en recensent som råkar vara lundensare inom samma gebiet och som dessutom bott en hel del år inte långt bortom det Tranås där han har sina rötter. I åtta omfångsrika kapitel sammanfattar hans sitt levnadslopp hittills (han är född 1937), med avstamp i en småländsk idyll som dock inte var bråkande menlös – en av de svarta slagskuggorna var hans brors död genom drunkning. Några inte enbart lokalt kända personer får sina nyanserade och motsägelsefulla porträtt, bland dem Lennart Hyland och Eric Hermelin från Gripenberg (Sveriges största träslott) som fann en fristad på sinnessjukhuset Sankt Lars i Lund där han tilläts att ostört översätta sufiska texter, Fritiof Nilsson Piraten som under en del år var advokat i Tranås, och Harriet Löwenhjelm som dog på Romanäs sanatorium. Den legendariske Gunnar Nordahl, en i fotbollstrion Grenoli som exporterades till Italien, kommer också med på ett hörn. En intressant röd tråd genom denna livsberättelse är tanken att Per Rydén skulle vara den ständige tvåan, driven av högt ställda ambitioner. Men det är förstås inte alltigenom sant. På sitt specialområde pressforskningen blev han tidigt

primus. En hel del sidor handlar om den delsträckan, och man är tacksam för hans uthållighet när han såg till att storverket om den svenska pressens historia fördes i hamn. Mest läsvärda är nog förutom minnena av Gunnar Björling i Helsingfors de båda lika sympatiska som inträngande porträtten av dioskurena Carl Fehrman och Staffan Björck vars bibliografier han tidigare sammanställt (och som han borde skriva stora monografier om). Men också andra föregångare som professorer i litteraturhistoria med poetik vid Lunds universitet skymtar förbi, bland andra Fredrik Böök och Algot Werin. Sidorna om kollegan Jenny Westerström som likaledes tycks ha lärt sig skrivandets längdistans är mycket uppskattande (hur högt värderad han själv är framgår av festskriften till honom, *I ordets smedja*, 2002). "Det som är sanning i Berlin och Jena, är bara dåligt skämt i Heidelberg" påstod Fröding. Kanske det: när uppsaliensaren Thure Stenström i en understreckare i Svenska Dagbladet recenserade *Domedagar* hade han sina reservationer om omständlighet och försiktighet, innan han kom med sin uppskattning, och det specifikt lundensiska har inte alltid vunnit gehör norrut. Per Rydén, väl inskriven i den litteraturvetenskapliga traditionen i Lund, är visserligen inte som Olle Holmberg (som han också skriver intressant om) en mästare i det korta och koncentrerade formatet. Det lapidariska ligger inte för honom – dessbättre, kan man konstatera efter dessa 680 mycket innehållsrika och läsvärda sidor.

Ivo Holmqvist

Här föddes Astrid Lindgrens avsky mot våld

Astrid Lindgren, *Krigsdagböcker 1939-1945*. Salikon förlag 2015. 368 s.

När bokförläggaren Hans Rabén bröt sigillet på kuvertet till den bok som tilldelats Andra pris i förlagets tävling om en modern flickbok 1944 hoppades han få läsa ett känt namn men suckade besviket när han förstod att boken var skriven av en vanlig hemmafru.

Så småningom visade det sig dock att Astrid Lindgren inte var vilken hemmafru som helst och att hon hade en mängd andra erfarenheter än från den trygga småländska barndomsidyll hon beskrev så nostalgiskt t. ex. i Bullerbyböckerna. På senare tid inte minst i Jens Andersens Lindgrenbiografi lyfts fram vilket livslångt trauma det varit för henne att ha varit tvungen att lämna bort sin förstfödde son till fosterhem ett par år. Nu senast har bilden av Astrid Lindgren ytterligare nyanserats och fördjupats i och med publiceringen av de dagböcker hon förde från andra världskrigets utbrott till dess slut.

Den första anteckningen gör hon den 1 september 1939 och den sista på nyårsafton 1945. Hon skriver och klistrar i 17 läderinbundna dagböcker, numera förvarade på KB i det Lindgrenska världsarvet. Utgåvan av de så kallade krigsdagböckerna innehåller Astrid Lindgrens kommenterande text ordagrant men redaktörerna har fått sovra ordentligt bland alla de klipp ur dagspressen som böckerna är fyllda av. Man har tagit fasta på att återge just de tidningsklipp som Astrid Lindgren på något sätt kommenterar el-

ler refererar till. Tillsammans ger dessa och Astrid Lindgrens texter en levande och klar överblick över krigets förfärliga skiftningar och hur det var att leva i ett fredat och på många sätt gynnat land men ändå under oro och ständigt hot.

Under kriget hade Astrid Lindgren också ett mycket hemligt arbete vid postens brevcensur. Detta gjorde att hon fick många konkreta inblickar i vad som hände både i Sverige och i utlandet. Att man inte var omedveten om hur judarna egentligen behandlades framgår tydligt av några brev som hon skrivit av och klistrat in i böckerna liksom hur människor plågades svårliga av hunger och inte minst de fasansfulla övergrepp som framför allt nazisterna gjorde sig skyldiga till.

På 1970-talet höll Astrid Lindgren ett berömt och uppmärksammat tal i Tyskland under rubriken *Aldrig våld*. När man läser hennes personliga kommentarer i krigsdagböckerna förstår man hur den inställningen och insikten blev allt starkare hos henne. Hon ömmar mycket för Finland och fasar både över Rysslands och Tysklands övergrepp. (Här finns kanske inspirationen till uppgörelsen mellan de två monstren i slutet av Bröderna Lejonhjärta.)

Insprängt i texten finns små reflexioner över familjens vardagsliv – bekymmer över sonen Lars dåliga skolmotivation, dottern Karins hälsotillstånd och samlivet med maken Sture som blev krisartat i slutet av kriget – en kris som nästan förlamar henne. Från 1944 började hon också skriva sina barn- och ungdomsböcker men detta skymtar bara förbi i Krigsdagböckerna. När debutboken Britt-Mari lättar sitt hjärta kommer ut skriver hon kort och koncist den 23 no-

vember 1944: "Mitt livs första recension".

Ett språk som är kort, koncist och konkret och stundom drastiskt med en och annan småländsk dialektal vändning utmärker dagböckerna – här är en författare i vardande.

Göran Wessberg

Var det själva ordningen som stod för dödandet?

Steve Sem-Sandberg, *De utvalda*. Albert Bonniers förlag 2014. 551 s.

Jag måste vara försiktig med orden när jag skriver om Steve Sem-Sandbergs roman *De utvalda*. Det är alltför lätt att ta till ord som "gastkramande", "omska-kande", "tankeväckande" och liknande. De blir alltför tunna och platta inför denna brett upplagda och samtidigt in-trängande skildring av några av de största brott vi känner till i mänsklighetens historia. Det är – på grund av innehållet – plågsamt att läsa boken, men det sätt som Sem-Sandberg berättar på och gestaltningen av dem han skriver om driver en att med ökande gripenhet läsa vidare.

I romanen – ty *De utvalda* är en roman, även om den har dokumentariska inslag och bygger på intervjuer och autentiska dokument – möter ett myller av personer. I centrum står "tattaren" Adrian Ziegler och sjuksköterskan Anna Katschenka. De möts på Spiegelgrund, det sjukhus i utkanten av Wien som från att ha varit ett reguljärt barnsjukhus förvandlades till centrum för nazisternas så kallade eutanasiprogram för barn. Där

mördades under kriget systematiskt hundratals (tusentals?) barn – under de mest fasansfulla förhållanden och med de mest förnedrande metoder.

Så småningom inser man som läsare – om man inte visste det förut – att Anna Katschenka och flera av de i boken namngivna läkare som hon arbetade under på Spiegelgrund är verkliga och historiska personer. Deras illgärningar är väl belagda. Det skapar först ett problem vid läsningen: vad är sant i dokumentär mening, och vad är fiktion? Den frågan blir dock efterhand mindre och mindre intressant, ty det finns sanningar och upplevelser som gestaltas riktigast och mest trovärdigt just i diktens och fiktionens form. Och *De utvalda* är ett utmärkt exempel på detta. Romanen kallas med rätta på en av skyddsomslagens flikar "ett storverk som ingen bör avstå från att läsa".

Berättelserna om Adrian Ziegler har också de sin historiska förankring. De utgår bland annat från intervjuer med Friedrich Zawrel, som enligt Sem-Sandbergs egna slutord "lämnat initierade och detaljerade redogörelser för hur en uppväxt på Spiegelgrund kunde gestalta sig som varit ovärderliga för denna roman".

Om inte den grymhet och okänslighet som skildras vore så bedövande, skulle man kunna säga att berättelserna om Adrian Ziegler och Anna Katschenka är "spännande". Till det bidrar teckningen av de många olyckskamrater som Adrian möter såväl på sjukhuset som i andra sammanhang och de arbetskamrater eller överordnade som Anna antingen dras till eller har svårt för. Här visar Sem-Sandberg prov på eminent förmåga till såväl inlevelse som gestaltning.

Och ändå är det inte det som blir det bestående intrycket av *De utvalda*. Romanen reser några av de svåraste och viktigaste moraliska frågor som finns. I hur stor utsträckning är vi människor beroende av rådande omständigheter? Vad kan krävas av oss när vi är utsatta för en kombination av hot och indoktrinering? Det finns en fara att vi intalar oss att de frågorna var aktuella bara där och då, på den europeiska kontinenten under andra världskriget. Eller att de i vår tid är giltiga bara i krigs- och konfliktområden. I själva verket gäller de oss alla, också i de goda och lugna förhållanden som råder i vårt land. *De utvalda* inleds med ett citat ur Julius Tandlers *Krieg und Bevölkerung*, där han talar om "odugliga individer, alltså minusvarianter". Det saknas inte röster av det slaget i vårt samhälle idag, och vi måste ständigt vara på vår vakt mot dem, hålla huvudet kallt och hjärtat varmt när vi hör deras förrädiska bråkande.

En av Anna Katschenkas kolleger kallas i romanen Hedwig Blei. Hon reflekterar vid ett tillfälle över det som sker på Spiegelgrund och låter sina tankar gå så: "Inte bara för att den strikta hierarkiska ordningen tog ifrån varje enskild anställd allt personligt ansvar utan för att ingen enda handling utfördes av någon ensam utan det var själva ordningen som stod för dödandet." Det är en god illustration till hur ett förrädiskt och farligt system byggs upp och hur stora mått av klarsyn och personligt mod det krävs för att genomskåda och revoltera mot det.

Sem-Sandberg skriver naket och öppet och hjälper oss att se utan skygglappar.

Rune Forsbeck

Full fart fram i trettiosex år – sedan back stopp

Ulf Beijbom, *Oförglömligt. Ett liv i emigrationsforskningens tjänst*. Carlssons 2014. 536 s.

Horatius visste sitt värde: hans dikter skulle överleva också skulpturer i metall. De var aere perennius, varaktigare än koppar. Ulf Beijbom tonar ner anspråken när han i inledningen till sin på flerfaldigt vis stora självbiografi skriver att den är ett "vittnesbörd om någonting betydligt varaktigare än de ringar på vattnet som för en kort stund uppstod efter mig." Han avslutar ännu mera ödmjukt med några vackra ord sub specie aeternitatis när han vandrar en högsommardag under hög och klar rymd på Ölands alvar: "Man kan säga att promenaden för mig längs tidens smala näs som är för hårt att lämna spår på." Men många spår har han lämnat efter sig, denne den svenska utvandringshistoriens nestor som i år fyller åttio. Det är ett fantastiskt forskningsäventyr han redogör för, efter studenten (om uppväxten och tonåren i Härnösand och Sollefteå kan man läsa i den föregående memoaren *Möten och bändelser i nipornas stad* som kom 2010). I Uppsala tillbragte han sjutton terminer och hamnade på historieprofessorn Sten Carlssons seminarier, en man med många idéer om hur oröjda forskningsfält borde plöjas upp. Ett av dem var den svenska emigrationen, den som Vilhelm Moberg påstod var folkkrörelsen historikerna glömde. Det ändrade yngre forskare kring Carlsson raskt, flitigast av dem alla Ulf Beijbom som doktorerade på en avhandling om svenskarna i Chicago. Då

hade han redan lockats av landshövdingen i Växjö Gunnar Helén (med förflutet som radioman och litteraturhistoriker) att ta över rodret på en skuta som borde sjösättas i trakter varifrån mängder av smålänningar utvandrat. Så uppstod Emigrantinstitutet som efter hand fick sitt Utvandrarernas hus. Dit skänkte den inte alltid lätthanterlige Vilhelm Moberg mängder av material kring sina fyra romaner om Karl-Oskar och Kristina. Och så seglade man tryggt på med Ulf Beijbom vid rodret, från 1966 till 2002 då han lät sig pensioneras. I en intervju det året var han full av tillförsikt inför framtiden, allt såg lovande ut. Men så blev det inte. Efter diverse politiska utspel fanns bara vrakspillror kvar av den stolta briggen. Eller med Beijboms bittra formulering: ”ett kulturarv som undergrävdades av politiska mullvadar. De har säkert sin syn på saken och har kanske rätt till att få den granskad ur annan synvinkel – Auditur et altera pars är en god gammal sanning i den romerska rätten: även den andra parten må höras.” Men onekligen är det dystert att se hur Emigrantinstitutet nu är en skugga av vad det var under glansdagarna med välbesökta Minnesota-dagar där årets svenskamerikan utsågs, med mängder av utländska forskarbesök, med ett mycket omfattande bibliotek och arkiv, och med en stor och bred insamling av intervjuer med utvandrare runtom i världen (jag hade själv turen att bli engagerad i den som rörde Australien och Nya Zeeland). Att emigrationshistoria till stor del sammanfaller med personhistoria framgår klart i dessa minnen av en fenomenalt minnesgod forskare som samtidigt är en av de mest beresta, personregistret är på

elva dubbelspaltiga sidor. Han har dessutom varit bedövande flitig. Förteckningen över hans böcker och artiklar fyller ännu fler sidor, i *Hembygden och världen*, festskriften till honom 2002, och han har fortsatt skriva lika oförtröttligt under det dryga dussinet år som gått sedan dess. Till det mest sympatiska med Ulf Beijboms minnen är hans luttrade syn på sig själv, sin verksamhet och på livet i stort. Hans berättelse om Emigrantinstitutets uppgång, framgång och fall är, för att låna en boktitel från Fritiof Nilsson Piraten, en småländsk tragedi.

Ivo Holmquist

Inkännande återbesök i Afrika och Asien

Lasse Berg: *Ut ur Kalahari – Drömmen om det goda livet*. Ordfront förlag 2014. 374 s.

Lasse Bergs ”Gryning över Kalahari” fascinerade mig genom beskrivningen av våra förfäder, samlarmänniskorna – de som arbetade tre timmar, fördelade bytet inom stammen och i övrigt levde ett behagligt avslappnat liv. Jag inspirerades att i en recension dra denna slutsats: ”Det 10 000-åriga jordbrukssamhället, och den därpå följande civilisationen, skapade i själva verket ett ’plötsligt’ avbrott från våra naturliga preferenser – som ledde till arbetstvång, nya sjukdomar, hierarki, ökade konflikter och förödande krig.”

Med boken ”Ut ur Kalahari” knyter Lasse Berg samman upplevelser från reportageresor i Asien och Afrika från 1977

till idag och ger en inlevelserik beskrivning av förändringarna i levnadsförhållanden på platser som han besökte första gången för över 30 år sedan. Några biografiska noteringar om första resan mot Nepal leder över till en redogörelse om första mötet med Afrika, söder om Sahara 1980 (inspirerat av hans andra hustru Ingrid) och som senare resulterat i utforskningen av "San-folken" och Kalahari-böckerna.

Av bokens fyra avdelningar handlar den andra om Asien, först med nedslag i indiska Saijani som han besökte 1977, återigen mot slutet på 90-talet och nu 2010. Här har miljö och levnadsförhållandena radikalt förändrats. Tegelhus har ersatt lerhyddorna, affärer med elteknik, smycken, kläder, motorcyklar och ett stort utbud på mat har tillkommit. Byn Makhapur vittnar om "den gröna revolutionen". Med nya utsäden, bekämpningsmedel, konstbevattning och konstgödsel har avkastningen fyrdubblats. Så har den materiella standarden kraftigt höjts i de byar som Lasse Berg återbesöker. Samtidigt visar intervjuvärdaren att många tycker att det var bättre förr. Man saknar familjetillhörigheten och gemenskapen från förr, och "man måste springa allt fortare för att hänga med i statusjakten".

Storstadsmiljöer, fattiga på 1970-talet, har i dag utvecklats till moderna städer i västerländskt snitt, som det sägs apropå Bangladesh. "Här byggs nytt med blänkande fasader i glas och aluminium" och "Galleriorna är nästan lika välfyllda som i Sydostasien." Staten, textillindustrin och Grammen Banks stöd till kvinnliga företag har bidragit till det sensationella lyftet i Bangladesh. I avsnittet om Viet-

nam ges exempel på fortsatt politiskt förtryck mitt i all kommersialisering, och från Sydkorea rapporteras om snabb, ekonomisk expansion och konsumism. "Så vad handlar det då om när Seoulborna tålmodigt köar till affärer fulla av varor som de redan har?" Kan det ha att göra med att vi söker friheten från de mer eller mindre virtuella samlargrupper som vi i både samlarnas, jägarnas och jordbrukarnas samhällen föddes in i?

När Lasse Berg, efter "Sidenvägen", är åter i Afrika återkommer de inkännande analyserna om de äldre politiska och kulturella levnadsförhållandena, jämfört med vår tids. I detta perspektiv passerar vi Timbuktu, Kongo, Botswana, Namibia och det land som mest fyllt mitt sinne om grymhet i vår tid, Rwanda, där folkgruppen hutuer kallblodigt mördade nära en miljon tutsier utan att det föranledde några större rubriker i vår västerländska press. Även om här inte ges någon "trösterik" förklaring till folkmordet beskrivs det bakomliggande scenariot. Denna bakgrund får ytterligare näring i kapitlet: "Har Afrikas tid börjat?" I kapitlet "I begynnelse var gruppen" förs vi återigen in i Lasse Bergs antropologiska värld, den som handlar om vårt mänskliga ursprung med en viktig utvecklingskedja från just Afrika: "Homo erectus blev framgångsrik, lämnade Afrika och spred sig över Eurasien."

Boken avslutas med "Sökandet efter det goda livet", en kort sammanfattning av synpunkter och ställningstaganden när Lasse Berg återvänt till länder och byar i Asien och Afrika, efter intervaller på nära 40 år. Här ger han också råd om "Tjugo vägar till det goda livet". Man kan naturligtvis rikta kritik mot det man

kan tycka vara förenklingar i Kalahari-böckerna, inte minst det som handlar om samlarmänniskornas fridsamma natur i förhållande till våra konflikter idag, och det har också gjorts på nätet. Men jag upplever inte minst denna senaste Kalaharibok som både upplysande, förklarande och tröstande i en värld där vi är drabbade av kamp mellan individer, upplösning av gemenskaper, och hets i arbete och konsumtion.

Lars-Ola Johansson

Passion i liv och dikt

Lena Kåreland, *Älska det är allt! George Sand i liv och dikt*. Atlantis 2014. 478 s.

Om man går in i en fransk bokhandel kan man vara nästan säker på att hitta åtminstone något alster av henne. Det kan vara *Indiana* (hennes debutroman, om man bortser från en föregående berättelse skriven tillsammans med Jules Sandeau), någon av böckerna om lantlivet i Berry eller det stora självbiografiska verket *Histoire de ma vie* (oftast i en förkortad utgåva). Möjligen säger inte dessa titlar en nutida svensk någonting, men om namnet George Sand (1804–1876) kommer på tal tänker nog många på Chopin, Mallorca och Regndroppspreludiet. Året var 1838 och hennes förhållande med kompositören hade nyligen inletts då de företog sin resa som i mångt och mycket blev en besvikelse för dem båda. Ändå resulterade vistelsen såväl i vackra musikstycken av honom som i en berömd bok av henne.

Vem var hon då, denna motsägelsefulla kvinna som är svår att sätta på formel? Redan hennes ursprung var dubbelt, hon var en förening av kvinnan av folket och mannen av börd, och hon kom att bo omväxlande i Paris och på landet. Hon var både maskulin och feminin: Aurore Dudevant (född Dupin) blev författaren George Sand som gärna gick klädd i byxor och rökte cigarr, samtidigt som hon visade en moders ömhet inte bara gentemot sin älskade son utan också i förhållande till sina många – och yngre – älskare. Androgyn var hon enligt vissa, man kunde också säga att hon var maniska (snarare än man eller kvinna); att hon var bisexuell är sannolikt.

Vidare var hon utåtriktad och orädd, engagerad i politik och samhällsliv, utpräglad demokrat, socialist och periodvis även kommunist, men också tillbakadragen, inåtvänd – och egendomsägare. Hon var skandalomsusad, men blev så småningom i folks medvetande ett dygdemönster att efterlikna. I sitt författarskap, där enbart antalet romaner brukar anges mellan ett sjuttio- och ett hundratal, var hon romantiker och idealist, men hennes berättelser saknar för den skull inte realistiska detaljer.

Om denna rika personlighet har Lena Kåreland skrivit en utmärkt biografi där hon på ett mycket tilltalande sätt först presenterar människan, därpå författaren med ett eget kapitel om den flitiga brevskriverskan och hennes många kontakter av olika slag. Sedan följer en utläggning om henne som politiker och frågan om hon var feminist eller inte utreds. Klart är att hon med sina passionerade skildringar av kvinnor och det förtryck som äktenskapet ofta utsatte dem för vid denna

tid blev ett kvinnornas och kvinno-
rörelsens föredöme. En givande resumé
av hur Sand framträder i forskning och
kritik avslutar boken. Det är en ren njut-
ning att läsa Lena Kårelands kristallklara
prosa.

Inger Littberger Caisou-Rousseau

E' de' det här du kallar kärlek?

Per Wästberg, *Erik och Margot. En kär-
lekshistoria*. Wahlström & Widstrand
2014. 355 s.

Det är en besynnerlig bok Per Wästberg
har skrivit den här gången. Den handlar
om hans far Erik och dennes förhållande
till – och med – sin svägerska Margot,
yngre syster till hustrun Greta. Alla tre
kallas genomgående i boken vid sina för-
namn, inte för far, mor och moster eller
liknande.

Det som karaktäriseras som en kär-
lekshistoria inleddes enligt framställ-
ningen med en våldtäkt från Eriks sida.
Hur den kunde lägga grunden till ett
långvarigt förhållande förblir en gåta.
Det pågick emellertid i sjutton år – fram
till Eriks död 1954 – utan att omgiv-
ningen, i varje fall den allra närmaste,
tydligt, märkte någonting. Hela fram-
ställningen kretsar kring detta mysteri-
um. Dock måste man fråga sig om inte
Greta, hustrun, förstod eller visste hur
det låg till. Det mer än antyds att hon
också hade affärer vid sidan om.

Per Wästberg trodde sig veta "allt" om
de två, den högt beundrade fadern och

den kamratliga mostern. Dels levde Mar-
got nära familjen, ja ingick i den, kan
man säga, och dels var hon Eriks sekrete-
rare. Hur kunde Per ta så gruvligt miste,
inte ana någonting, vara så fullständigt
döv och blind för vad som pågick? Det
problemet vrider och vänder han på,
egentligen utan att komma fram till
något vettigt svar. Han rannsakar sitt
minne, letar i gamla anteckningar och
försöker till och med ta sina drömmar
till hjälp. Förgäves.

Det är inte svårt att känna sympati för
Per Wästberg i allt detta. Det problema-
tiska ligger inte där. Det finner man snar-
rare i det som är bokens både styrka och
svaghet: han har så lätt för att skriva.
Han nästan frustar av formuleringsgläd-
je, upprepar sin fråga gång på gång, reso-
nerar omkring den med olika infallsvink-
lar och finner ständigt nya metaforer.
Det kan faktiskt bli litet tröttnande. Sam-
tidigt finns det många tillfällen att gläd-
jas över snärtiga sentenser och att småle
åt de lustiga anekdoter han frikostigt gar-
nerar framställningen med.

Anekdoterna livar förstås upp men
hänger också ihop med en annan av
Wästbergs svagheter: "namedroppingen".
Faiblelsen för berömmelse och kändis-
skap är uppenbar men balanseras i någon
mån av en älskvärd skildring av träd-
gårdsmästarparet Elsa och "Mäster" Da-
vid Nyberg, grannar på morfaderns
sommarsälle utanför Vaxholm. Det fin-
stämnda står likaså i relief till de stråk av
allvar som går genom texten. Per Wäst-
bergs mor var judinna, och sympatierna
för nazisterna var före och under kriget
inte obetydliga i vårt land. Läsaren får
viktiga inblickar i hur osäkert judiska
familjer levde också i Sverige.

Per Wästberg ger uttryck för en hart när obegränsad beundran för sin far. Det finns ingen anledning att betvivla att denne var kvick, underhållande och elegant. Det finns heller ingen orsak att dra några andra slutsatser om honom än dem som föranleds av den bild som ges i boken. Och då ter det sig svårt att oreserverat dela Per Wästbergs beundran. Jag får snarast intryck av en ganska kallhamrad cyniker med stor manipulativ förmåga och grunt känsloliv. Han verkar ha "flutit ovanpå" i de flesta situationer. Han kallas för Erik genom hela boken. Finns det ett omedvetet avståndstagande i detta?

Till det kommer förstås det säregna i att inleda – om det nu verkligen gick till så – en föregiven kärleksrelation med ett överfall, kanske en våldtäkt, och sedan gå vidare "som om ingenting hade hänt". Man kan förstå Per Wästberg i att han inte kan lämna de frågor detta reser utan att oupphörligen vrida och vända på dem. Dock aktar han sig för att närmare ta upp de existentiella och etiska frågor som blir aktuella. Var det starka sociala tryck som fick Margot och Erik att för alla hemlighålla sin förbindelse av godo eller ondo? Vad är kärlek, och vad kan kallas för kärlek? Även om Per Wästberg inte diskuterar sådana frågor, kan de med fördel tas upp i en läse- eller studiecirkel kring hans bok.

("E' de' det här du kallar kärlek" skrevs 1986 av Lasse Holm och framfördes av honom själv och Monica Törnell. De kom på femte plats med den i Eurovision Song Contest. Låten kom också i en engelsk version med titeln "Another Kind of Loving".)

Rune Forsbeck

En överlevare i DDR

Angelika Klüssendorf, *Flickan*. Översättning: Christine Oudenne. Thorén och Lindskog 2014. 176 s.

På ett sätt är det synd att *Flickan* annonseras som en bok om en barndom i DDR. Läsaren kanske väntar sig grått förtryck, heroiska dissidenter eller misslyckade flyktförsök. I stället serveras läsaren en naken berättelse om ett barn som växer upp i dysfunktionell familj impregnerad med alkohol och våld. *Flickan* kunde ha utspelat sig var som helst i den industrialiserade världen, i dag lika väl som för trettio år sedan. Att handlingen förläggs till det forna DDR syns mest som ett uttryck författarens vilja att skriva en självbiografisk roman. Hon växte upp på DDR:s skuggsida, som var märkligt lik samhällets baksida i väst.

Språket är korthugget och kärvt. Smaka bara på inledningen: "Skiten kommer flygande och träffar grenarna på en lind, ett busstak och en ung kvinnas halmhatt innan den plaskar ned på trottoaren". Det är inte någon slank barbiegestalt som beskrivs utan en flicka som lär sig att bara lita på sig själv i en värld där den alkoholiserade mamman ger henne stryk med en livrem, medan pappan – när han nu dyker upp – använder knytnävarna för att slå sin dotter. Fadern kommer till flickans hem just utkommen från fängelset men är ingen dissident utan en vanlig kriminell som varit fängslad även i väst.

Hade romanen kommit ut för trettio år sedan skulle den i väst ha tolkats som skarp kritik av DDR-staten. Och i DDR hade censuren säkert slagit ned på att den avvek från den påbudna optimismen i

byggandet av det socialistiska samhället. Men i själva verket är romanen märkligt opolitisk. DDR-samhället skymtar bara någon gång förbi i form av Honecker-porträtten i statliga byggnader, en pojke som åtagit sig att vara tre år i Nationella Folkarmén (något som inte kommenteras), eller någon kritisk fråga om bristen på resefrihet eller beskyllningen mot flickan för att ha stulit "socialistisk egendom".

Flickan är nämligen en skicklig snattare, hon ljuger och stjälar en gång ihop presenter åt en intet ont anande klasskamrats mamma. Flickan är vig och kommer lätt undan förföljande butiksbiträden. Hon klarar sig genom att mentalt klä sig i en järnrustning. Hon har svårt att visa några känslor mot sin lillebror Alex, som hon lurar att rusa ut i trafiken där han blir överkörd men överlever. Ändå glimtar en hjälpande känsla fram när hon hjälper en blind tant över gatan – men så dagdrömmer hon om att lämna tanten mitt i bilströmmen för att dö.

I mammans liv strömmar mer eller mindre kufiska karlar förbi. Pappan ger sig iväg med nya flammor. Ibland blir förhållandena långvariga, som hans nya kärlek Ellen som visar sympati mot flickan men inte når henne. Eller mammans nya kärlek, en Elvis-fan. Förhållandet resulterar i att flickan får en lillebror med namnet Elvis. För honom hyser hon faktiskt ömma känslor.

Till sist hamnar flickan på ungdomshem. Socialtjänsten gör några taffliga hembesök. Att ungdomshemmet anges vara uppfört på tjugotalet är kanske författarens sätt att hävda att ungdomsvården inte var så mycket annorlunda i

DDR än i Weimar-republiken. Pedagogiken är mera inriktad på repression än vård. Ibland rymmer flickan och förs tillbaka av polisen. Men ändå – på ungdomshemmet slipper hon vara förälder åt sin förälder. Den tidvis hårda miljön är bättre än det dysfunktionella hemmet.

Flickan är en allmängiltig, gripande och fascinerande historia om en överlevare som trots allt lyckas bygga en inre kärna och utvecklas till en fungerande vuxen.

Erik Lindberg

En provocerande schweizare

Christian Kracht, *Faserland*. Översättning: Viktor Englund. Ersatz 2014. 167 s. *Imperium*. Översättning: Anna Bengtsson. Ersatz 2013. 198 s.

Med *Faserland*, som kan tolkas dels som en anspelning på Vaterland (fädernesland), dels på att något går upp i strimlor (fasern på tyska), blev schweizaren Christian Kracht en förgrundsfigur för det som kallades poplitteratur, något som han senare distanserat sig ifrån. Det handlar om en grupp unga människor som har gott om pengar och alltid bär märkeskläder, och som reser kors och tvärs genom det återförenade Tyskland. Huvudpersonen växlar bekymmerslöst färdssätt mellan bil, tåg, flyg, buss och taxi, dricker kopiöst och ägnar sig åt droger och sexuella utsvävningar. Vi följer den namnlösa huvudpersonen – boken är berättad i jagform – på en odysse från ön Sylt via Hamburg, Frankfurt, Heidelberg och

München till Zürich. Så slutar boken med orden: ”Jag kliver i båten och sätter mig på träplankan och mannen lägger årorna i de där metallsakerna och börjar ro. Snart är vi mitt ute på sjön. Alldeles snart”.

Kritiker och läsare har varit oense: är det en satir över livsstilen i ett Tyskland som omgestaltas efter murens fall eller är det en kryptonazistisk bok? Det är kanske både styrkan och svagheten hos Kracht att han inte ger oss en entydig tolkning. Det gäller också för den bok som anses vara hans bästa, *Imperium*, förlagd till tiden då Tyskland etablerade sig som en kolonialmakt i bland annat Kamerun, Västra Samoa och Bismarcköarna – dagens Papua, Nya Guinea. Boken bygger på en sann historia. Den unge tyske idealisten August Engelhardt som ärvt en mindre förmögenhet tror blint på ett liv där man vandrar kring naken, aldrig skyddar huvudet och livnär sig enbart på kokosnötter. Han utvandrar till Bismarcköarna där han köper den lilla ön Kabakon och likt en Robinson bygger upp en plantage med hjälp av den unge infödde Makeli som sin Fredag, och grundar en soldyrkarorden. Det går naturligtvis inte bra. Han är för bläögd och opraktisk och blir hela tiden lurad, men så småningom växer hans rykte. Hans skrifter om cocovorismen får ett visst genomslag i Tyskland och några emigrerar rentav för att ingå i hans projekt, men de dör snart eller också tröttnar de på den enförmiga tillvaron.

Han får även besök av namnkunniga tyskar som kompositören Max Lützow och målaren Emil Nolde. I verkligheten dog Engelhardt redan 1919, men i boken får han leva längre och hinner uppleva de

båda världskrigen. Även här ställer sig kritikerna undrande om det rör sig om en kritik av den tyska imperiesatsningen eller om det är ett försvar för den, om Kracht är en rasist och företrädare för högerextrema åsikter eller om han är självironisk och väljer ett annat synsätt för att beskriva Hitler, nazismen och imperialismen. Berättarstilen med inflikade kommentarer från författaren och referenser till tyska författare som Thomas Mann och Hermann Hesse talar nog för det senare. Välskriven och intressant är den hursomhelst. Romanen är prisbelönt, en scenversion har gjorts i Hamburg och en filmatisering av den förbereds. Ersatz har återigen visat att det ofta är de små förlagen som förmedlar den nya spännande utländska litteraturen som de stora förlagen inte vill satsa på.

Göran Wessberg

Pygmalion i Brasilien

Clarice Lispector, *Blåsa liv*. Översättning: Örjan Sjögren. Tranan 2014. 222 s.

Clarice Lispectors sista roman, postumt publicerad i Brasilien ett år efter hennes död 1977, är ett crescendo i författarskapet. Kritiker har beskylld henne för att bara kunna skriva om känslor, men jag skulle vilja säga att hon koncentrerar sig på att utforska hur människan är offer för motstridiga krafter i sitt inre. Allra längst går hon i *Blåsa liv*, med handlingen nedbantad till en mycket tunn ramberättelse. Allt koncentreras på att tränga in i existensens innersta.

Två röster hörs, Angela som är den vilda och Författaren som är mer måttfull. I början av romanen skapar Författaren gestalten Angela som allt mera börjar leva sitt eget liv. Författaren blir allt mera kluven inför henne. Till sist erkänner han att Angela är hans överman. Dessutom skriver hon bättre än han.

Det är som om Clarice Lispector kluvit sig i ett manligt och ett kvinnligt jag. Om Författaren får man veta att han är gift, har barn och tjänstgör som domare. Om Angela sägs att hon är 170 centimeter lång och 34 år gammal. Även hon har barn.

Lispector parafraserar skapelseberättelsen i Första Mosebok där Gud skapar människan av markens stoff: "Jag (Författaren) bygger Angela med stenar från bergsslutningarna och formar henne till en staty. Då blåser jag i henne och hon blir besjälad och överglänser mig".

Gud uppträder på flera ställen i romanen. Ibland presenterar sig Författaren som en ren ateist, "jag tror inte på Gud – jag har uppfunnit Gud". Å andra sidan säger han att "jag har sådan kontakt med Gud att jag inte ens behöver be – jag har till och med smittat Angela med den mystiska tro jag har".

Angela brottas inte på samma sätt med frågan om Gud finns. När döden anas ber hon bara: "För Guds skull, låt mig leva". Den innersta kärnan i Clarice Lispectors författarskap låter sig inte så lätt definieras. Författaren funderar: "Verkligheten är mera oåtkomlig än Gud, för verkligheten låter sig inte definieras". Mot slutet av romanen blir funderingarna kring döden tätare. Angela vill inte dö: "Det måste finnas något sätt att inte dö, som jag inte har kommit på

ännu, att åtminstone inte dö medan man lever, dö först efter döden. Författaren brottas däremot med frågan om livet efter döden: "det finns, men det är mig inte förunnat att veta hur den själen kommer att leva".

Men denna roman är inte bara en dödsbok. Angela är en kroppslig kvinna. Hon "äter ohämmat på gränsen till frosseri", hon är "helt galen i att skriva om sin mens", hon säger att hon vill ha en man för sina sinnliga behov. Clarice Lispectors sista bok är mera en lång prosadikt än en roman, ett fyrverkeri av funderingar, en kompromisslös och fascinerande brottnig med tillvarons hemlighetsfulla kärna.

Erik Lindberg

"Skoskav i själen"

Agneta Pleijel, *Spådomen. En flickas memoarer*. Norstedts 2015. 267 s.

Boken börjar i faster Rickis rum där Agneta Pleijel läser gamla brev och minns. Hon är i tjugofemårsåldern och tänker på allt som fastern betytt. Fastern är en lugn färgstark arkitekt och behandlar till skillnad från andra vuxna brorsdottern som en jämlike. Boken igenom återkommer till Ricki och boktiteln rör henne. Rickis levnadssätt är en förebild för den unga Agneta.

Pleijel lever i en dysfunktionell familj där pappan är tålmod och värme medan mamman är krav. Hon är aldrig nöjd med sin dotter som Pleijel uppfattar det. Mammans missnöje med sig själv gör att

Pleijel känner sig "dingla i skuldklämman". Om hon tror att vuxna kommer att bråka lägger hon sig "som en bro över skillnadernas flod". Pappans svek mot familjen upptäcker hon långt senare.

Pleijel kan inte vara båda föräldrarna till lags vilket nog många läsare kan känna igen sig i. Ska hon välja språk eller matematik? Föräldrarna grålar för att hon återigen av tanklöshet utlöst det som ligger under ytan.

Det talas mycket om känslor, och unga Agneta vill vara älskad av mamman och att alla ska vara sams. Enligt mamman ryms alla känslor som inte får plats i verkligheten i musiken, men Agneta är inte musikalisk. Hon älskar sin mamma men är rädd för henne. När hon inte kan sjunga känns huden upprispad. Samma barndomshändelser upplevs olika av olika personer. "Känslor har en arkeologi" skriver Agneta Pleijel, "man kan gräva i dem och upptäcka nya saker."

Familjen bor sällan länge på en plats och flyttar även till USA. Det gör att Agneta Pleijel har få vänner eftersom hon har svårt att passa in. När hon äntligen är med i gänget så är det dags att flytta igen. Det leder till att hon läser mycket och boken igenom nämns olika författare och böcker. Barndomen uppfattas senare i livet som ett ingenmansland. Besöken hos farföräldrarna är olika dem hos morföräldrarna. De förra känns kalla och faster Ricki är "inplastad" där medan de senare är varma. Vardagar beskrivs som "oräkneliga skoldagar med skoskav i själen." – "Söndagar är en seg huvudvärk i kroppen."

Agneta Pleijel funderar en hel del på Guds existens. Hon konfirmerar sig men kan man tro på Bibelns mirakel? Grann-

flickan Nanna får en stor betydelse, till en början motvilligt, men några år längre fram blir de vänner. Nanna läser Nietzsche. Faster Laura svarar på den unga Agnetas gudstvivlar genom att säga att hon inte har behov av något gudsbevis: "Man måste våga tro."

Agneta Pleijel har svårt att älska och är täckt av is inuti. Utåt däremot är hon alltid glad. Hon vill inte dras in i kärlek men längtar efter den. "Alla människor är förklädda. Alla bär mask. Ingen är uppriktig. Inte heller hon. Det är livets villkor."

Barn i en dysfunktionell familj kan få problem senare i livet. Många läsare kommer nog att känna igen sig i delar av Pleijels barndomsberättelse. Boken lämnar dock en obehaglig eftersmak i munnen. Tack och lov är ingen i min familj författare.

Margareta Sihlberg

Skribenter

Aronsson, Peter, professor i historia vid Linnéuniversitetet och tidigare professor i Historiebruk och kulturarv vid Linköpings universitet.

Bengtsson, Håkan, vik lektor i Nya testamentets exegetik, Uppsala universitet.

Bjerström, Erika, utrikeskorrespondent, Sveriges Television, stationerad i Washington, arbetat som EU-korrespondent i Bryssel, bevakat utvecklingen i många afrikanska länder.

Carlsson, Petra, teol dr i systematisk teologi vid Uppsala universitet, präst i Svenska kyrkan.

Dejke, Inger, kulturarbetare, etnologue, fd folkhögskolelärare.

Egnell, Helene, teol dr i missionsvetenskap, stiftsadjunkt i Stockholms stift vid Centrum för religionsdialog.

Fazlhashemi, Mohammad, professor i islamisk teologi och filosofi, Teologiska institutionen, Uppsala universitet.

Forsbeck, Rune, pastor i Ekumeniakyrkan, fd gen sekr i Svenska Ekumeniska Nämnden och konsulent för andlig vård inom hälso- och sjukvården vid Sveriges kristna råd.

Gustafsson, Lisbeth, journalist, folkbildare, hedersdoktor i teologi, Uppsala universitet.

Hammar, K G, ärkebiskop emeritus i Svenska kyrkan, gästprofessor vid Centrum för teologi och religionsvetenskap vid Lunds universitet.

Helgesson, Stefan, professor i engelska med litteraturvetenskaplig inriktning vid Stockholms universitet, kulturskribent, författare.

Hilding, Yrsa, fd Montessorilärare och grundskolelärare, student vid Lunds universitetsför fattarskola.

Hillert, Sven, präst i Svenska kyrkan, teologie doktor i bibelvetenskap, ledare för projektet Tala tro, och ordförande i Förbundet Kristen humanism.

Holmqvist, Ivo, professor emeritus i skandinavisk litteratur vid Universiteit Gent, Ghent, Belgien.

Johansson, Lars-Ola, fil. kand. i etnologi, konst-och musikvetenskap, frilans-journalist.

Jonsson, Inge, professor emeritus i litteraturvetenskap och rektor emeritus vid Stockholms universitet, fd preses i Kungliga Vitterhetsakademien.

Koivunen Bylund, Tuulikki, biskop emerita Härnösands stift, Svenska kyrkan, jurymedlem för Svenska kyrkans filmpris, Göteborgs filmfestival.

Kristenson, Olle, teol dr i missionsvetenskap, direktor för ekumenisk teologi vid Sveriges kristna råd, präst i Svenska kyrkan.

Krook, Caroline, teol lic, biskop emerita Stockholms stift, Svenska kyrkan eo hovpredikant.

Larsson, Mikael, lärare i Gamla testamentets exegetik, Teologiska institutionen, Uppsala universitet.

Lindberg, Erik, socionom och fil kand, projektledare Spånga Blåband, arbetar med frågor kring social ekonomi.

Littberger Caisou-Rousseau, Inger, docent i litteraturvetenskap vid Lunds universitet.

Ljung, Per Erik, docent i litteraturvetenskap, fd universitetslektor, Lunds universitet, fd svensk lektor i Köpenhamn.

Lundgren, Erik, professor emeritus i cell-och molekylärbiologi vid Umeå universitet.

Martinsson, Mattias, professor i systematisk teologi med livsåskådningsforskning vid Uppsala universitet

Nordquist, Kjell-Åke, docent i freds-och konfliktforskning vid Uppsala universitet. Lektor vid Teologiska högskolan i Stockholm.

Ringlander, Mikael, stiftsadjunkt, Göteborgs stift och projektledare för Kultursamverkan, Svenska kyrkan.

Schüldt, Eric, programledare, Sveriges radio, författare, kulturdebattör.

Sihlberg, Margareta, fd adjunkt i svenska och religion, genuspedagog.

Sjöqvist Platzer, Annika, journalist, erfarenhet av arbete i och för Svenska kyrkan, som anställd och ideell.

Skogar, Björn, teolog, idéhistoriker, tidigare lektor vid Södertörns högskola, präst i Svenska kyrkan.

Stanczak, Jonathan, vd för The Freedom Theatre, Jenin Refugee Camp. Västbanken, Palestina.

Stenström, Hanna, vik. högskolelektor vid Teologiska högskolan i Stockholm, vik universitetslektor, Teologiska institutionen, Uppsala.

Söderholm, Lars, docent i teoretisk fysik.

von Martens, Markus, kyrkoherde i Los Cristianos (Teneriffa), teol. dr. i praktisk teologi.

Wallin, Johanna, kommunikatör vid The Freedom Theatre, Jenin Refugee Camp. Västbanken, Palestina.

Wessberg, Göran, fd universitetslektor vid Aucklands universitet, redaktör, spelforskare.

Westerlund, Katarina, docent, lektor i systematiskt teologi med livsåskådningsforskning, Teologiska institutionen, Uppsala universitet.

Litteratur som recenserar

Andersen, Jens, *Denna dagen, ett liv. En biografi över Astrid Lindgren*. Översättning: Urban Andersson. Norstedts 2014. Sid. 181.

Beijbom, Ulf, *Oförglömligt. Ett liv i emigrationsforskningens tjänst*. Carlssons 2014. Sid. 192.

Bengtsson, Bengt Olle och Broberg, Gunnar (red), *Bortom det acceptablas gränser. Bengt Lidforss och lundaradikalismen*. ellerströms 2013. Sid. 159.

Berg, Lasse, *Ut ur Kalahari – Drömmen om det goda livet*. Ordfront förlag 2014. Sid. 193.

Blomqvist, Hans, *En levande eld. Milena – en biografi*. Bakhåll 2014. Sid. 178.

Bråkenhielm, Carl Reinhold och Möller, Göran (red), *Tala om försoning, reflektioner över ett centralt tema i kristen teologi*. Verbum 2015. Sid. 142.

Brännström Öhman, Annelie, *Stilens munterhet. Sara Lidmans författardagböcker från Missenträsk 1975–1985*. Albert Bonniers förlag 2014. Sid. 184.

Bäckström, Anders (red.), *Välfärdsinsatser på religiös grund. Förväntingar och problem*. Artos Norma 2014. Sid 152.

Combüchen, Sigrid, *Den umbärliga*. Norstedts 2014. Sid. 186.

Danielsson, Ulf, *Mörkret vid tidens ände. En bok om universums mörka sida*. Fri tanke 2015. Sid. 162.

Gustafsson, Bengt, *Svarta hål. Teorierna, upptäckterna, människorna*. Fri tanke 2015. Sid. 163.

Ekerwald, Carl-Göran, *Kom, madame, fru*. Karneval 2014. Sid. 172.

Fallada, Hans, *Hur ska det gå för Pinnebergs?* Översättning: Aimée Delblanc. Lind & Co 2015. Sid. 169.

Gärde, Johan, *Religion och socialt arbete*. Studentlitteratur 2014. Sid. 152.

Harari, Yuval, *Sapiens: en kort historik över mänskligheten*. Natur & Kultur Allmänlitteratur 2015. Sid. 165.

Holm, Birgitta, *Språnget ut i friheten. Om ögonblicket då konsten blir revolutionär*. Ordfront 2015. Sid. 183.

Håkansson, Håkan, *Vid tidens ände. Om stormaktstidens vidunderliga drömvärld och en profet vid dess yttersta rand*. Makadam förlag 2014. Sid. 180.

- Kalman Stefánsson, Jón**, *Fiskarna har inga fötter*. Översättning: John Swedenmark. Svante Weylers Bokförlag 2015. Sid. 182.
- Klüssendorf, Angelika**, *Flickan*. Översättning: Christine Oudenne. Thorén och Lindskog 2014. Sid. 197.
- Kracht, Christian**, *Faserland*. Översättning: Viktor Englund. Ersatz 2014. *Imperium*. Översättning: Anna Bengtsson. Ersatz 2013. Sid. 198.
- Kristensson Uggle, Bengt**, *Gränspassager: bildning i tolkningens tid*, 2 upplagan. Santérus förlag 2014. Sid. 144.
- Kåreland, Lena**, *Älska det är allt! George Sand i liv och dikt*. Atlantis 2014. Sid. 195.
- Lindgren, Astrid**, *Krigsdagböcker 1939-1945*. Salikon förlag 2015. Sid. 190.
- Lindgren, Tomas**, *Religion och konflikt. Komplexa samband, komplexa orsaker*. Artos förlag 2014. Sid. 145.
- Lispector, Clarice**, *Blåsa liv*. Översättning: Örjan Sjögren. Tranan 2014. Sid. 199.
- Lundgren, Svante**, *Jesus med judiska ögon*, Artos 2014. Sid. 147.
- Malmberg, Carl-Johan**, *Nattens fågel & Den nya dagen: Essäer om Gustav Mahlers symfonier*. Ellerströms 2015. Sid. 185.
- Messud, Claire**, *Kvinnan på övervåningen*. Översättning: Eva Johansson. Natur & Kultur 2014. Sid. 187.
- Nisser, Per Olof, Selander, Inger och Bernskiöld, Hans**, *Psalmernas väg. Kommentar till text och musik i Den svenska psalmboken, Band 1*. Verbum och Wessmans Musikförlag 2014. Sid. 155.
- Nordin, Svante**, *Sven Stolpe – blåsten av ett temperament*. Atlantis 2014. Sid. 175.
- Otterberg, Stina**, *Älska, dricka, sjunga, leva, dö. En essä om Erik Axel Karlfeldt*. Wahlström & Widstrand 2014. Sid. 167.
- Pleijel, Agneta**, *Spådomen. En flickas memoarer*. Norstedts 2015. Sid. 200.
- Raheb, Mitri**, *Tro under ockupation, Palestinsk bibeltolkning*. Översättning: Ulla-Stina Rask. Verbum 2015. Sid. 141.
- Rydén, Per**, *Nerskrivning. Egensinniga sidor. Kvarglömda dagar*. Carlssons 2015. Sid. 188.
- Sem-Sandberg, Steve**, *De utvalda*. Albert Bonniers förlag 2014. Sid. 191.
- Sjöberg, Lina**, *Ofromma bibeltolkningar*. Makadam 2014. Sid. 156.
- Svenbro, Jesper**, *Ekeby trafikförening*. Albert Bonniers förlag 2015. Sid. 170.
- Svenungsson, Jayne**, *Den gudomliga historien: profetism, messianism & andens utveckling*. Glänta produktion 2014. Sid 151.

Thurfjell, David, *Det gudlösa folket: De postkristna svenskarna och religionen*. Molin & Sorgenfrei 2015. Sid. 148.

Tjørhom, Ola, *Fornytelsen som forsvant*. Cappelen Damm 2014. Sid. 149.

Wennemo, Irene, *Det gemensamma. Om den svenska välfärdsmodellen*. Premiss förlag 2014. Sid. 160.

Werup, Jacques, *Du har funnits här. Poesi på liv och död*. Albert Bonniers förlag 2015. Sid. 168.

Wijkmark, Carl-Henning, *Romaner 1972-1986 + Romaner 1994-2013*. Norstedts 2014. Sid 176.

Wästberg, Per, *Erik och Margot. En kärlekshistoria*. Wahlström & Widstrand 2014. Sid. 196.

Zeh, Juli, *Stopptid*. Översättning: Christine Bredenkamp. Svante Weyler 2014. Sid. 171.

